

HOLMI

X. évfolyam 9. szám

1998. szeptember

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Caius Licinius Calvus* versei (Kovács András Ferenc
műfordításai) • 1199
- Békés Pál: A föld körül egy Bloom bolyong • 1204
- Dr. Virágh Endre: Virág Rudolf – egy elfeledett magyar hős
(Közreadja Békés Pál) • 1206
- A dublini vegyszeres füzet (Leopold Bloom
édesapjának költeményeit közreadja
Parti Nagy Lajos) • 1211
- Tandori Dezső: Az álló vitorlák (és más szélmalomok) • 1217
- Kodolányi János és Szabó István levelezéséből
(Közreadja Csűrös Miklós) • 1221
- Csiki László: „Ars poetica” • 1236
- Mesterházi Mónika: Szesztina-próba • 1237
- Tavasz • 1238
- Térey János: Problémának probléma,
komolynak nem komoly • 1238
- Tóth Imre (Párizs): De interpretatione (I) (Halasi Zoltán
fordítása) • 1240
- Lászlóffy Aladár: Fény, betű, idő, óceán • 1257
- Virtuális • 1258
- Orbán János Dénes: Átmanőver • 1259
- Brigitt csak hébe-hóba gyújt rá • 1259
- Brigitt tilt a kiruccanástól • 1260
- Szántó Piroska: Kelemen Jóska • 1261
- Vörös István: Tőpart • 1272
- Peer Krisztián: A Kígyó • 1273
- A puszta télen • 1274
- Kisbali László: A filológia bosszúja, avagy Gadamer
esete a pietista hermeneutikával • 1275
- Határ Győző: A metafizika megújhodása • 1289
- Szakács Eszter: Hesztia • 1294
- Felvonásközök • 1296

- Pacskovszky Zsolt*: Tejszínes kagyló • 1297
Benedek Szabolcs: Séta a Nagy Falon • 1301
Sajó László: Csak ezt éljem túl • 1308
Ruttkay Kálmán: Alfred Edward Housman • 1309
Alfred Edward Housman: A költészet neve és természete (*Ruttkay Kálmán fordítása*) • 1312
Domokos Mátyás: Egy szókratikus jelenség századunk magyar történelmében • 1330

FIGYELŐ

- Rába György*: Egy korszerűtlen költészet önigazolása (Simon Balázs: Makdír) • 1334
Borbély Szilárd: A klasszicizálás formái (Halasi Zoltán: 33 vers) • 1335
Bori Erzsébet: L'Adieu (Milan Kundera: Halhatatlanság; Lassúság) • 1338
Papp Ágnes Klára: Mesekutatás tündérekkel (Boldizsár Ildikó: Varázslás és fogyókúra) • 1342
Kis János: Márkus György: Metafizika – mi végre? • 1347
- A *Holmi* postájából
Kulcsár Szabó Ernő: A felügyelet „boldogtalan tudata” (Megjegyzések Radnóti Sándor kritikájához) • 1349

- Búcsú Szántó Piroskától (1913–1998)
Göncz Árpád: A ravatalnál • 1352
Orbán Ottó: Sirató • 1353
Tandori Dezső: „Lovak bókolgatnak Neki szép növények közt” • 1354
Várady Szabolcs: Egyszer csak múlt időben • 1354

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címen (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 750, egy évre 1500 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADU PRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Caius Licinius Calvus*

VERSEI**I**

Piso, habár rágalmakat szórtál reám,
 most megbocsát a lelkem, ím, kegyelmesen!
 Sajnos, tudom: rút híremet költötted és
 kürtölted szét... Kis hírvivők, klienseid,
 hordták széjjel dicsón a hét halom között,
 s mi több: dús Latium derús vidékein,
 Campanián keresztül és Lucanián,
 Trinacriáig el, szikul mezőkön át,
 bős tengeren túl, Gadesig, hol Hercules
 emelte hős, nagy oszlopát, de ottveszett
 utóbb hajón... No, rá se ránts, Piso! Hiszen
 még Africát is teljesen bejárta rég
 rossz hírnevem, s elérte tán már Lybiát,
 s Aegyptus ős, zöld partjait meg Núbiát,
 hol kék hegyek szügyéből szent folyam fakad,
 s elhőmpölyög Philae felé, föl, Pharusig,
 hogy sós habok vigyék tovább a hátukon
 Rhodusba, Piraeusba, föl, phryg földekig!
 Rólam fecseg, cserfel, sipít ma bármilyen
 csirippoló, csepp, szemtelen veréb, Piso!
 De hagyd! Egyet se bánd reám köpött,
 magadnál is középszerűbb rágalmaid,
 derék barát!... Ezennel én ma... Hát, izé,
 hogy is mondjam... Ma mindet... Ej! Csúf vétkeid
 ez egyszer én, bölcsen, szelíd nagylelkűen,
 még megbocsátom... És karom nyújtom feléd:
 felejtjük el, s szeressük úgy egymást, miképp
 eddig sosem! Most randevút adok: ne késs!
 Pontos legyél az ügyvivők s szerelmesek
 már megszokott zugában, az többször bevált
 találkahely nekem, tehát: várlak görög
 Calenda-napján, jó Pisóm, a Marsyas-
 szobor mögött... Apollo úgy segítjen, ott
 lenyúzom ronda bőrödöt s pimasz pofád!

* Caius Licinius Calvus (i. e. 82-i. e. 47 ?) előkelő plebejuscsaládból származó római szónok és költő, Catullus legjobb barátja. Irodalmár barátaival együtt elhatárolta magát Caesar és Pompeius politikai törekvéseitől. A szónoki pályán Cicero vetélytársának számított. A fiatal, művelt ifjak körének, a „neoterikusok” néven emlegetett csoportnak irodalomelméleti megalapozójaként kedvelt költő maradt az augustusi aranykor idején is. Számos költői művéből mindössze százötvenhét vers, illetve negyvenhárom töredék maradt ránk.

II

Aeneasunk mamikája, ki mindig s egyre kibabrálsz
Remus utódaival, pártharcokat szítasz megint?
Venus anyánk, örökül Quirinus kutya népe ma tőled
újra kikapta, amit megérdemelt: három kutyát
küldtél rá!... Marakodnak az ősök csontjain ismét,
tépik a megbüdösült, bús konccokat, s egymás farát
bűzölik ők körül, és ki-kiszaglásszák: melyiküknek
kell ma nagyobb hatalom?... Három vadul vadászgató
véreb acsarkodik, ám buta fattyaik is vicsorognak:
száz kutyafalka csahol, csap össze már, csatázik itt,
Róma szívében... A hős Via Sacra vak éjszakáin
hördül, a holdra vonít, dühöng örök, dúlt pártviszály!

III

Latin istenek, ó, diadal szele nem
feszegtet, csak a zord zokogás heve ráz,
biza, fojtogatón, s panaszos, lötyögő
lantom tépdeselem én, amiként soha!
Sírj velem, ó, böggj, Bellona, nyögjél,
böggj, Gradivus, böggj, csak üvölts dühösen,
Bellipotens Mars, te a böszült!

Mert aki mások velején, lecsapolt
vérén csudamód meggazdagodott
Sulla alatt, hisz Sulla, a görcs, volt,
aki vérmaszatos, de magasztos, tárt
segge likán át idetojta ki őt,
megtollasodott vezetőnek, elénk!...

Mert most ama hős, a mi fölfújt,
kapzsi, fukar, korcs, fosztogató, rongy
katonánk végképp elesett – s jaj a rossz
rómaiaknak! Crassus már nincs
többé! Carrhae mezején harcolt,
s futamodva utóbb odahagyta fogát –
fene parthusok őt, ki olyan sokakat
vagyonért kicsinált, jaj, lenyiszálták!

Jupiter, sirasd Capitoliumod
magasában a hőst! Capua városa,
bőven itasd meg minden egérkéd!
S Róma is ontson krokodilkönnyeket
érte, ki Carrhae mezején múlt ki a

teljhatalomból!... Ki következik, ó,
 jaj, ki jut itt – s mire? Jaj, mi jöhet még,
 amilyen nyomorult e világ?... Jaj,
 ádáz Carrhae! Jaj, kár, Carrhae!

Jaj, Carrhae!... Jaj, de nagyobb karajok –
 több hivatal, rang, cím marad itt most
 ama két ravaszabb megmaradottnak,
 ama két másik, marakodni se rest,
 okosabb, csaholóbb hősi kopónak,
 harci kutyának!

Az egyik peckes: föl-le vonulgat!
 Neve: Pompeius és Magnus! Az ő nagy,
 puha lelkét is Sulla csinálta,
 szarta világra! Tigranocerta,
 Syria, Pontus rettegi hentesi
 híré! Sok ezer becsesebb torkot
 harapott át, ha gaz érdeke kérte,
 s megkövetelte... De gyáva amúgy: lágy,
 lapulós, sunyi eb... De a másik, a gall
 terepen loholó vad agár, bölcsebb
 kutya nála! Szikár, ügyesebb – beletép!

Mert tán makacsabb a köveknél, és
 konokabb, ha kapar... Marni, kívárni,
 s ugrani úgy tud, mint kusza villám
 germán egeken... Neve: Caesar.
 Kutya, usz, usz! Két kutya, usz! Kapd el,
 jaj, kutya, usz, coki, fogd, kusti, kutyák!

IV

Ronda Cominius, agg rühösült öleb, újra jártatod rút,
 bőszült pofádat? Pamfletet rikácsolsz?
 Vén agyalágyult váz, idiotikus elmefing, te posvány –
 proscriptiós listákat írsz megint?... Mint
 Sulla alatt, amidőn hivatalban is elcsücsült a segged,
 s nyilvánosan, nagy, sürgető közügyként
 egyre jelentgetted föl a jobbakat – úgy, akárha épp csak
 véletlenül, csak véletlenül fecsegnél
 nyálfosatón... S a fejek le-lehulltak a porba, persze, rögtön.
 Szart fröcskölő, gaz nyelvedet facsarja,
 tépje ki dögkeselyű – csemegézzé meg undorodva csőre
 rossz májadat, disznószemed, heréid!...
 S bűzös agyad velejét csipegesse, de hosszasan, kicsinként –
 nehogy megártson mérged, ó, szegénynek!

V

Gyilkos gyűlöletével úgy kifáraszt,
 megtör Róma, hogy olykor azt szeretném:
 élnék bár a vadak között veszélyben,
 másutt, Média mostohább vidékén,
 inkább Ecbatanában egy lepusztult
 putriban, fene parthusok parázsló
 földjén, Persepolisban és Susában,
 s fönn Hyrcania holdkopár honában,
 hol mély, tigrises éjszakák vadásznak
 rám vérszomjasan, álnokul, de százszor
 inkább Bactria háborús határán
 tengjek, túl a Hydaspesen s a Ganges
 bús vizén, vagy a Níluson bolyongván
 laknám bár Meroé sötét, aszályos
 térségét, Aethiópiát, kiszikkadt
 szívvel-aggyal, akárha bölcs csavargók,
 szentek, koldusok elvetélt örömben –
 mintsem Róma kegyetlenebb, galádabb
 városát!... Noha sejtem én: manapság
 mindenütt csupa Róma van. Talán nincs
 jobb hely, bárhova fussak el hazámból –
 többé nem menekülhetek... Ma máshol
 is csak Róma fogadna már, s gyötörne
 folyvást! Hát maradok – s bolond fogolyként
 Rómát átkozom én, akár szerelmes
 kedvesét, akiből rohadt ribanc lett!

VI

Itt járt a jó Licinius,
 s te nem nyitottál ablakot, sem ajtót –
 megint; miként eddig sosem.
 Hiába is sóhajtozott a költő
 házad körül kerengve, mint
 szerelmi vágytól megveszett, kivert, bús
 kutyuska – mert nem érdekelt
 a hű!... De mégis megbocsátja most, hogy
 gyötörted és megcsaltad őt –
 no persze csak lelkét, hamis szukácska,
 ki bárkivel meghágotod
 tél-túl magad, te céda Caeliácska!
 Nem átkozlak, ne hidd, csupán
 annyit kívánok én: ha csúf csoroszllya,
 csont-bőr ribanc leszel, s a báj
 elhagyja romlott, lenge lényedet... Majd
 gondolj reám, rút arcomat

idézd föl, és nagyon magányosan már
 dűnnyögd, nyökögd az utcaszél
 saráiban azt, hogy: „Hajdanán szerettek!...
 S itt járt a jó Licinius!”

VII

Érzem: a nyár közelít – belerebben a
 szív! Dobogón fut a zöld zivatar, száll,
 nyílik a bodzavirág, lapuló lapi:
 röppen a szélben ezer szírom! Áldón
 zendül a zápor az ég peremén, kusza
 mennyköve szertecikáz: ma szeress még,
 Portia! Nézd, tova fut ma az út pora,
 Portia, messze szalad, tova fut már,
 Portia! minden a föld kerekén! Csoda,
 Portia! Múlik a perc meg a minden,
 Portia: múlik a lét! Ma szeress, mikor
 érzem: a nyárral elér a halál is!

VIII

Cristula, életem, ó, te legelső drága leánykám,
 Cristula, merre lehetsz, amióta csak álmod idéz föl?
 Cristula, mint az idő suhanó sok pillanatomban,
 Cristula, úgy lakozol te ma minden gondolatomban,
 Cristula, bennem örök lobogás vagy, fűrge szivecském,
 Cristula, tűnt mosolyom, menedékem a földi halálban,
 Cristula, égi erőm – be keservesen elszakítottak,
 Cristula, tőlem! A sors tovasodrott, messzire vittek,
 Cristula, távoli táj gonoszul rejt Gallia földjén –
 Cristula, hol vagy? A bú vagy a bosszú görcse nevel föl,
 Cristula, ellenem?.. Ó, nem is érted tán szavaim már,
 Cristula, verseket ír pedig itt neked édesapád, jaj,
 Cristula, szép, szomorúbb szeme fénye vagy édesapádnak,
 Cristula, legbelül óv, visz a vér!... Mikor áldhat, ölelhet,
 Cristula, újra karom?... Valahogy még látlak-e egyszer,
 Cristula, látlak-e még, gyönyörűm, kusza életem útján,
 Cristula, látlak-e még, hogy örüljek e kerge világnak,
 Cristula, még mielőtt Libitina jegyezne föl engem,
 Cristula, lelkem, az ég tetejére?... De addig is érted,
 Cristula, tisztul a könny, kicsi csöppem, sírva becézlek,
 Cristula, bóbíta, jaj, pici bóbíta, lenget a szellő,
 Cristula, merre lebegsz, hova szállsz – keres édesapád, hív,
 Cristula, bóbíta, bús pihe súlya a lelkemen, árvám!

Békés Pál

A FÖLD KÖRÜL EGY BLOOM BOLYONG

– *Introibo ad altare Dei!* – ezek az imára hívó szavak adják meg századunk egyik legnagyobb hatású regényének, James Joyce ULYSSES-ének alaphangját. E szavak Dublinban hangoznak el, a zömök Martello-torony tetején, melynek ágyúállásai valaha a város katonai védelmét szolgálták. A kiszolgált erődöcskét 1904-ben az író egyik barátja bérelte, és Joyce is eltöltött itt néhány napot, nem sokkal azelőtt, hogy örökre elhagyta volna szülővárosát. Huszonkét évesen távozott, és a haláláig eltelt további harminchét évben csupán két kurta látogatás erejéig lépett ír földre – akkor sem bírta sokáig. Elképzelni sem tudta, hogy hazájában éljen, és elképzelni sem tudta, hogy másról írjon. A tömzsi kis erőd ma zarándok- és kegyhely, igazi kultikus központ, bejárata fölött felirat: *James Joyce Múzeum*. A belépők szemében áhítat, lelkükben talán a regény nyitómondata visszhangzik: – *Introibo ad altare Dei* – Isten oltára elé lépek.

Ugyan ki tudná megmondani, mikor és miért válik egy író, egy mű kultusz tárgyává? És egyáltalán, mit jelent egy regény esetében az, hogy „kultusz”?

Biztosra vehetjük, hogy azok, akik az ULYSSES körül/ürügyén bonyolított már-már rituális események résztvevői, javarészt nem olvasták a könyvet, és jó, ha SZÁZ HÍRES REGÉNY-szinten tisztában vannak tartalmával. Ez persze nem lehet akadály annak, hogy részt vegyenek a megemlékezésekben, amiként feltehetőleg a középkori mirákulumjátékok résztvevői és nézői sem ismerték az ÚJSZÖVETSÉG-et teljes terjedelmében (lévén többnyire analfabéták), de a játékok által mégis közelebb kerültek a krisztusi szenvedéstörténethez. A Bloomsday természetesen nem szenvedés- és nem megváltástörténet (még ha szektás hívei igyekeznek is akként láttatni), csupán móka, kezdetben irodalmi emléknep, később dublini juvenálissá hízott, komoly kereskedelmi haszonnal kecsegtető látványosság.

A regény 1904. június 16-án, csütörtökön játszódik, reggel nyolctól körülbelül hajnali kettőig. Ez az a „világnep”, melyen Mr. Leopold Bloom, a dublini hirdetésszerző ügynök végigkóborolja városát, pénz után lohol, temetésre siet, dolgozik, ábrándozik, barátkozik, táplálkozik, ürítkezik, és – utóéletében – minden idők egyik legnevesebb fiktív figurájává válik. – A formálódó kultusz egyik kiemelkedő pillanata 1988, amikor az ezeréves fennállását ünneplő Dublin városi tanácsa nagystílusú támogatásával a járdákba sülyesztett réztáblasorral jelölte meg Bloom sétájának egyik szakaszát. A stációk kétségkívül hordoznak valami profán és groteszk Krisztus-asszociációt, így azután némi vitát kavartak a konzervatív katolikus ország közvéleményében, de a vita eldőlt (bár föl-fölszikkrik azóta is), és Bloom beépült a város talajába – szó szerint. Soha még regényhős ilyen valóságos személyiséggé nem küzdötte föl magát. Híre-neve fölülmúlja más, szintén szoborral megtisztelt irodalmi alakok, Don Quijote, Gulliver vagy a Kis Hableány renoméját; a Joyce teremtette magyar zsidó származású író kispolgár valóságosabb a valóságosnál: Dublin járókelői, bárhová mennek is ügyes-bajos dolgaiat intézendő, az ő ércbe öntött nyomában járnak.

Hogy a magyar vonatkozások pontosan milyen úton-módon kerültek az ULYSSES-

be, arról mindmáig megoszlanak a vélemények. De az ismert életrajzi adatok, az 1904-es emigráció, előbb a polai, majd a trieszti tartózkodás (mindkét városban angolnyelvtanárként működött, a Berlitz School alkalmazottjaként), vagyis a soknemzetiségű monarchia délvidékén eltöltött idő valószínűvé, sőt szükségszerűvé teszi, hogy az írektől menekülő ír tudomást szerezzen az írekhez sokban hasonló magyarokról.

S hogy miért 1904. június 16., csütörtök? Miért éppen ez a jellegtelen nap, melynek valóságos történéseit nem jegyzik a mégoly részletes világtörténelmi eseménynaptárak, melyről mit sem tud az ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, a LAROUSSE, a BROCKHAUS? Mert ekkor randevúzott először az alig huszonnégy éves Joyce bizonyos Norah Barnacle-lel, a Galway városkából származó pincérlánnyal, aki aztán társa maradt élete végéig; megtalált benne mindent, amire egy férfinak szüksége lehet, asszonyt, anyát, szeretőt, háziárkányt. E találkozás emlékét örökíti meg a Bloomsday, s tudtukon kívül ezt ünneplik a dublini jelmezes felvonulás meg a világszerte megtartott irodalmi megemlékezések résztvevői. Röpké randevújának ennél időállóbb emléket állítani nem lehet.

1954-ben (amikor a regény állítólagos pornográfiája miatt még indexen volt Írországból) merült föl először a néhai mester barátaiban és tisztelőiben, hogy június 16-án végigjárják a városon keresztülkanyargó Bloom-ösvényt. A nagyszerű terv azonban füstbe ment és sörbe fúlt, ugyanis az irodalmárok betértek minden olyan kocsmába, amely a regényben megemléttetik, s egy-egy Guinness-szel adóztak Joyce emlékének. Az ötlet mégsem merült feledésbe, s a Bloomsday (mely hangzásában a Doomsday, azaz Ítéletnap kifejezésre hajazik) az 1954-es Nagy Ivázzal megalapított. Mostanára egyedülálló karnevállá, valamint a Joyce-ipar leggyümölcsözőbb eseményévé nőtte ki magát (trikó, bögre, képeslap, plakát nagykeráron minden mennyiségben – itt-ott azért az ULYSSES is kapható).

Az 1998-as évfordulóra a Múzeum föld körüli világfelolvasást szervezett. Időzónák szerinti felosztásban mindenütt elhangzott egy-egy félórányi részlet a regényből, s ily módon június 16-a globalizálódott; Bloom úr idén körbejárta a glóbuszt, avagy Christian Morgensternt parafrázálva: „A föld körül egy Bloom bolyong. / Egy Bloom és semmi más. / Nem szálfá-csonk, nem ponyva-rongy! / Egy Bloom és semmi más.”

Az itthoni eseményeket az ULYSSES magyar kötődései határozták meg, lévén a regény hőse (az ő esetében persze „antihőst” illik emlegetni) magyar származású. Apja, Rudolph Virag szombathelyi születésű, 1852-ben hagyta el szülőházát, s a Budapest–Bécs–Milánó–Párizs–London útvonalon jutott el új hazájába, ahol idővel vallást és nevet cserélt, előbb a Church of Ireland híve lett, majd virágnevét Bloomra változtatta. Mindezt – az ULYSSES elszórt utalásain túl – Peter Costellótól is tudhatjuk, aki közrebocsátotta Bloom úr hiteles biográfiáját; egy fiktív regényalak úgymond *valóságos* életrajzát – mi történt vele, mielőtt Joyce tollára vette, és mi történt azután, hogy véget ért a regény. Merész kísérlet. Joyce-hoz méltó. Azonban következményekkel jár. Ugyanis ha egy kitalált figura valóságos életrajzot mondhat magáénak, akkor atyja sem lehet alábbvaló. Ebben a szellemben láttak neki a honi bloomológia képviselői a szombathelyi Virág Rudolf múltja feltárásának. És bűvárlataik eredményeképpen olyan személyiség körvonalai bontakoztak ki az ismeretlenség homályából, akire megelégedéssel tekinthetünk valamennyien.

Büszkén dobban a szív, ha fölfogja az elme, hogy hazánk micsoda atyát adott a zöld sziget legnagyobb hirdetésszerző ügynökének. Nemhiába szólította honfitársait W. B. Yeats, az ír óriás egy versében így: Nyugat magyarjai.

Dr. Virágh Endre

VIRÁG RUDOLF – EGY ELFELEDETT MAGYAR HŐS

Közreadja Békés Pál

A kézirat, amit most a nyilvánosság elé tárok, nem csupán a magyar Joyce-kutatás és a nemzetközi bloomológia szempontjából fontos, hanem új adalékokkal gazdagítja a magyar félmúlt történetét is.

A mindmostanáig bujkáló dokumentum nem kisebb személyiség, mint dr. Virágh Endre (1902–1965) – utolsó beosztását tekintve a székesfehérvári közkórház nőgyógyászati osztályának aneszteziológusa – tollából származik. Dr. Virágh Endre a Virágok székesfehérvári, a szakirodalom által Stefan-vonalnak nevezett ágából származik. Egyhangú élete során, melyet mindvégig szeretett szülővárosában töltött (eltekintve néhány ifjúkori alpesi biciklitúrától, valamint a deportálástól), egyetlen kedvtelésnek hódolt: lelkes amatőr történészként 1848–49 néhány elfeledett vagy a hivatalos történetírás által másodlagosnak ítélt vonulatát kutatta.

Dr. Virágh Endre eredendően orvos-történettel foglalkozott – különös tekintettel a szabadságharc hadegészségügyére. Ezzel párhuzamosan, mint oly sok amatőrt, a családtörténet is foglalkoztatta. Őszinte meglepetésére és nem kis öröme e kettő egy felmenője, Virág Rudolf életpályáján összetalálkozott. Dr. Virágh Endre ambícióit a nagy múltú székesfehérvári István Király Múzeum centenáriumi pályázata is fűtötte, és 1947–48 fordulóján anyagát már publikálhatónak vélte. A Virág Rudolfról írott dolgozat komoly elismerést aratott mind szakmai, mind laikus körökben, és felmerült, hogy a tanulmány teljes terjedelmében az Akadémiai Értesítőben, míg rövidített változata a reprezentatív centenáriumi publi-

kációk egyikében-másikában is napvilágot láthat.

Dr. Virágh Endre dolgozata azonban kitiltatott az ünnepi kiadványokból, holott az előzetes lektori jelentésekben még elismeréssel utalnak rá. Hogy mi történt, azt csak találgathatjuk. Az okot talán a fordulat évének formálódó dogmatikus szemléletében kell keresnünk, amely sem a szabadságharc izraelita katonáinak emlegetését, sem a Virág Rudolf-féle, mérész fordulatokkal teli életpályát nem látta preferálandónak. Holott – mint azonnal látni fogjuk – dr. Virágh Endre aneszteziológus a maga módján mindent elkövetett, hogy a hivatalosság számára is elfogadhatóvá tegye dolgozatát, rajongjon a rajongnivalókért és megbélyegezze a megbélyegzendőt. Ám úgy tetszik, hiába, a mű elsüllyedt a kiadóhivatalok irattárában, utolsó példánya pedig a szerző íróasztalfiókjában. Dr. Virágh Endre haláláig – mely sajnálatos orvosi műhiba, egy közönséges vakbélműtét során bekövetkezett túlaltatás révén állt be – nem érezte alkalmasnak az időt, hogy ismét előhozkodjék vele.

Úgy vélem, most, amikor nyilvánosságra hozzuk, s így fölbresztjük félszázados mákonyos álmából e kéziratot, nem csupán egy a bloomológia nemzetközi vérkeringésében természetesen kerengő magyar honvédnek, hanem egy folttalan becsületű, a szigorúan tudományos igazsághoz mind szakmája művelésében, mind kedvtelése üzésében holtig hű aneszteziológus-történésznek is méltó emléket állítunk.

Békés Pál

A világirodalom számos példája igazolja a vitathatatlan alapigazságot: valóság és fikció elválaszthatatlanok. Ember legyen a talpán, aki akár – hogy szakmai hasonlattal éljek – szikével is el tudná metszeni egyiket a másiktól.

E titokzatos szervülés néha a fikció, máskor a valóság oldaláról fejthető fel, nemegyszer pedig – legyünk őszinték – sehogyan. E különös esetben James Joyce *Ulysses* című, egyébként tökéletesen olvashatatlan regénye szolgáltatja a kiindulópontot. Nevezett szerző, az állítólagos európai modernizmus állítólagos pápája számunkra semmiképpen sem üres irodalomtörténeti eszmefuttatások ürügyeül szolgál, hanem annak tekintjük, ami: forrásnak, adatközlőnek, ki kulcsot ad kezünkbe egy rendkívüli, mindazonáltal jellegzetesen magyar pályafutás vázlatához, mely kiemelt jelentőséggel bírhat 1848–49-es forradalmunk és szabadságharcunk centenáriuma megünneplésének idején.

James Joyce-ról, akinek irománya helyrehozhatatlan erkölcsi károkat okozna, ha ismét a magyar dolgozók könyvespolcára kerülne, most csupán annyit: erkölcsromboló pornográfiája még az egyébként súlyosan fertőzött nyugati hatóságokat is arra készítette, hogy művét betiltsák, s így hazája, Írország jóérzésű dolgozóinak sem lehet ártalmára.

A mi szempontunkból annyit talán e kétes személyiség javára írhatunk, hogy hozzájárult a méltatlanul elfeledett Virág Rudolf újrafelfedezéséhez, hiszen regénye (ha ugyan regénynek nevezhetjük a zavaros betűhalmazt) fiktív főhősének, bizonyos Leopold Bloomnak apja a *valóságos* Virág Rudolf, e rendkívüli sorsú magyar hős.

Pályáját – mint a szabadságharc nem egy elfeledett nagyságáét – fölfejtethetlen, adatok híján csupán találgatásokkal oldható titkok szegélyezik. Gyermekkoráról viszonylag keveset tudunk, mindössze a szombathelyi izraelita hitközségnél fennmaradt bejegyzés bizonyítja, hogy az 1815-ös születésű gyermek öt éves korától az ottani héderbe járt, hogy az életkora és hitfelekezete által megkövetelt alapfokú tudást elsajátítsa.

Ettől kezdve egészen 1848-ig, amikor neve feltűnik a honvédsereg illetményfizetési lajstromaiban, tudásunk meglehetősen hézagos. Néhány fogódzónk azonban így is akad. Rudolf atyja, Leopold címfestőként működött Szombathelyen. A Városi Múzeum több olyan régi cégért őriz a múlt század első harmadából, melyek alsó sarkán jól kivehető a VL szignó. Legjobb állapotban a nagypiaci halárusok cégtáblája maradt fenn, mely formajegyeit tekintve messze túlmege az átlagos cégérmegoldásokon, és valóságos stílusbravúrokkal örvendeztet meg az értő szemlélőt. Két pajeszos halászt ábrázol, amint tekintélyes hálót merítenek a vízbe, egyikőjük a zsákmány fölé hajol, másikójuk a magasba emeli mutatóujját, és szája szóra nyílik. A mívesen kalligrafált gót betűs felirat így hangzik: *Kleine Fische gute Fische*.

A kóser mészárszék, a katolikus plébánia, a sadchen, vagyis a házasságszerző, valamint egy szabó, egy cipész, egy kocsmá és a császári helyőrség hadfogadó-irodájának címtáblái csak töredékesen maradtak fenn, így azután monogrammal nem, csupán összehasonlító cégérstiliztikával vélhetjük bizonyíthatónak, hogy Virág Leopold műhelyéből származnak. E családi műhelybe később bedolgozott az ifjú Rudolf is, apjától sajátítván el a képiromesterség fogásait. Egészében véve elmondható: a szombathelyi piacsor utca-képét nagymértékben formálta a Virág-műhely összetéveszthetetlen stílusa.

Pontosan nem tudjuk, hogy Virág Rudolf mikor tért át az atyai mesterség modernizált változatának, a dargerrotípiának gyakorlására, de a korszakolást megkönnyíti az új fölfedezés magyarországi elterjedése. 1844–45 tájáról már jó néhány cégjelzés nélküli képlemez maradt fenn Szombathelyen és környékén, ám az 1847-es iparoslajst-

rom mindössze egyetlen fényírdát jegyez, így bizonyosak lehetünk benne: a képek Virág Rudolf munkái.

A forradalom kezdetétől szaporodnak az értékelhető nyomok. Virág Rudolf pályája a nemzeti sors szempontjából oly döntő években világosan kirajzolódik, és éppen e pálya feltárása és elfogultság nélküli értékelése jogosít fel a kijelentésre: olyan reformkori férfiú nyomára bukkantunk, aki szóval és tettel, tollal és fegyverrel, valamint a forradalmian új technikával szegődött a nemzet ügyének szolgálatába.

A dicsőséges márciusi napokban nyomban jelentkezik a szombathelyi nemzetőrségbe, ahová azonban felekezeti okokból nem nyer felvételt. A balsiker nem szegi kedvét, Pestre siet, és máris a frissen alakuló Első Honvédszászlóaljban találjuk. Ekkor már 33. életévét tapossa. Hamarosan gyengélkedni kezdvén, parancsnokához, Kosztolányi Móric századoshoz folyamodik, és előadja dédelgetett tervét. Az eredeti ötletekre és a művészetekre fogékony Kosztolányi támogatja az ötletet, s így az Első Zászlóalj kebelében felállítatik a Honvéd Fényírás Különítmény.

A Különítmény működésének centrumát képező dagerrotípiaműhely kezdetben a vállalkozó szellemű, állhatatosnak nevezhető honvédekről készített képeket. – Az állhatatosság azért volt elengedhetetlen követelmény, mert egy-egy expozíció kerek fél órát tartott, s ezalatt moccanni nem lehetett. Ő azonban ezt a nehézséget egy szabadalmaztatott találmánnyal, a Virág-féle acél nyakmerevítővel igyekezett áthidalni, mely felvételeinek többségén jól kivehető a kissé merev tekintetű honvédtisztek gallérja körül. Amikor a zászlóalj tisztikarának többségéről – nem kis nehézségek árán – elkészült a kép, fölmerült az akkoriban hallatlanul újszerűnek számító fényképes igazolvány gondolata. Ez – Virág Rudolf folyamodványa szerint, melyet a Hadtörténeti Múzeum levéltára őriz – forradalmasíthatta volna a katonai nyilvántartást, valamint a tisztikarba furakodott kémek leleplezését. Sajnálatos módon a zászlóalj sietős harcba vezénylése megakadályozta a terv kivitelezését.

1848. október 30-án, a schwechati csata idején páratlan merészséggel vállalkozott a csataképek dagerrotípiás rögzítésére. Már a csata előestéjén fölállította készülékét a legerősebb magyar ütegállásnál, abban a reményben, hogy megörökítheti az ellenség felvonulását. Abból indult ki, hogy a fölfejlődött ezredek rendszeren órákon át moccanatlanul várják a mezőn a támadási parancsot. E logikus gondolat nyomán kezdett a császári nehézhévtések exponálásához, ám sajnálatos módon azok idejekorán, az expozíciós időt ki nem várva indultak rohamra, mely végül is az ő javukra döntötte el a schwechati ütközetet, ráadásul megghiúsította a felvételt. Szontágh Imre honvéd tüzérhadnagy a csata után hazairrott levelében megemlékezik arról a férfúról, aki az ágyúikat odahagyó tüzérek menekülése után is kitarított az ütegálláson, és utolsó lehetéig, halált megvetően exponált.

A szemtanú már elveszettnek hitte Virágot, ám – hogy pontosan mi módon, azt nem tudjuk – megmenekült.

Legközelebb 1849. február 26-án a kápolnai csatában találkozunk vele. Ekkor a Honvéd Fényírás Különítmény már önálló egység, közvetlenül a hadmozdulatokat vezénylő főtiszték alárendeltségében. Virág Rudolf folyamodványaiból tudjuk, milyen nehézségek árán készítettet az ütközetre készülő utászalakulatokkal léghajót – hosszasan levelevén az Országos Ruházati Bizottmánnyal, hogy annak asztal- és ágy-neműbegyűjtő alosztálya elegendő mennyiségű selyemneműt bocsásson rendelkezésére az eszköz elkészítéséhez. Mindez napnál világosabban bizonyítja, hogy a végül is a csata reggelén magasba emelkedő s a honvédléghajó kosarában a fényírásfelszere-

lését magával vivő Virág Rudolf valójában felfedezte a légi fényképezést, valamint a légi felderítést, és mindezt egyetlen gesztussal. A páratlanul merész kísérlet célja az volt, hogy odafönről képet készítsen az ellenséges állásokról és informálja a vezérkart az osztrákok pozíciójáról. A terv kivitelében ezúttal nem csupán a lassú expozíciós idő és a pontatlanul rögzített léghajó akadályozta, mely körbeforogván minduntalan változtatta a képet a készülék lenszéje előtt, hanem a köd is, mely lehetetlenné tette az exponálást, és – sajnos – az az osztrák gyalogos, aki egyetlen lövéssel kilyukasztotta a fáradságosan épített léghajót. Virág Rudolf súlyos zúzódásokat szenvedett.

A kápolnai csatát követő lábadozása során együtt feküdt az ugyancsak ott sebet szerzett Egressy Béni honvéd hadnaggyal, s tábori kórházi tartózkodásuk nem csupán rokonszenvet, majd barátságot eredményezett, hanem közös alkotást is. Egressy Béni, számtalan librettó és dal szerzője, a *Klapka-induló* és mindenekelőtt *Szózatunk* zenéjének alkotója nyitott szívvel fordult ágyzomszédja felé. A tétlenségre kárhoztatott Virág Rudolf pedig ekkor sem szűnt meg fáradozni a hazáért, és addig csendben szunnyadó műzsája ébredezett. A betegágyon egy kötetnyi forradalmi, nemzetör-, honvéd-, illetve dagerrotípiatematikájú költeményt alkotott. Művei hamarosan meg is jelentek az irodalomkedvelő Kosztolányi segítségével. A vékonyka kötet címe ez volt: *Imák és Imaszíjak – avagy Virág-dalok a haza oltárán*.

A példányok ugyan egytől egyig eltűntek a nemzet élethalálharcának forgatagában, mégsem adjuk fel a reményt, hogy hosszas lappangás után egykor majd előkerülnek, és újabb elemekkel gazdagítják tudásunkat a szabadságharc e sokoldalú hősről. Az eltűnt költemények bizonyára elementáris erejéről közvetve mégis fogalmat alkothattunk annak révén, hogy Egressy Bénit, aki egyebek közt Petőfi verseinek megzenésítésével lopta be magát a nép szívébe, úgy megragadták a „Virág-dalok”, hogy zenét szerzett e versek egyikére, s bár sem a dallam, sem a kotta fönn nem maradt, a beszédes címet föllelhetjük az Egressy-Breviáriumban: *Verbunkos tárogatóra és sófarrá*.

A kórházi tartózkodás a zeneköltőn kívül még egy emlékezetes találkozással ajándékozta meg Virág Rudolfot. Itt ismerkedett össze Flór Ferenc törzsorvossal, a szabadságharc egészségügyének zseniális szervezőjével, aki felkérte, hogy a hadisérülésekről és azok kezeléséről készítsen felvételeket. Terve az volt, hogy ezekkel az eladdig sosem látottan valóságghú képekkel illusztrálja a hadigyógyászatról írandó s majdan békeidőben megjelenendő művét. Virág Rudolf lelkesen látott a feladathoz, ám akadályokba ütközött. Ezen a ponton rövid kitérőt kell tennünk, hogy megemlíthessük: ekkoriban a honi aneszteziológia még gyermekcipőben járt, így a külhoni eredmények (úgy, mint dr. Richard Morton 1846-os igen sikeres philadelphiai kísérlete, amikor is dietil-éter alkalmazásával végrehajtotta az első altatásban végzett operációt, valamint az angol Royal Society sikerei, melyek révén 1847-ben kloroformos érzéstelelnítéssel húzták Viktória királynő bal felső hatos fogát) a magyar hadszíntéri gyógyászatban még nem éreztették hatásukat. Virág Rudolfnak tehát az aneszteziológia gyakorlatilag teljes hiányával, fájdalommal és jajszóval kellett szembenéznie készüléke lenszéjén át. Ráadásul nem bírta a vér látványát sem. Amikor harmadszor hanyatlott le ájulatban gépe mellől, Flór Ferenc felmentette a megbízatás alól. Mégsem tagadható: ő volt az anatómiai fényképezészet úttörője.

Ezt követően Virág az erdélyi hadszíntéren, Bem alatt szolgált, ahol egy alkalommal – ha futólag is – találkozott Petőfivel. A rövid találkozás egy brassói szász fogadós és szatócs emlékiratainak töredékes információi alapján rekonstruálható: „...végül a vékonydongájú magyar hadnagy, aki valami poétának óbégatta magát, több bort nem bírván, le-

fordult székéről, én meg a szobájába vittem egy szintén igencsak kapatos izraelita segítségével, aki jódollatért tért be hozzám, hogy azzal valami üveglapokat lemoshatna”.

A szabadságháború utolsó heteit Komárom várában töltötte, Klapka alatt, régi bajtársa és barátja, Egressy társaságában. Ismét visszatért régi tervéhez: sorra készítette a nyakmeregítős felvételeket a tisztekről, hogy a tervezett fényképes igazolványok elkészülhessenek. A vár kapitulációjának napjaiban azonban megsemmisítette az üveglapokat, nehogy az osztrákok számára információval szolgáljanak a tisztek kilétéről. Bár a komáromiak szabad elvonulást kaptak, őt ezért a tettéért bebörtönözték. Hamarosan azonban szabadlábra került, és nem szenvedett hosszas várfogságot.

Az önkényuralom időszakában ismét megritkulnak az adatok a forradalom fényírás-veteránjáról. A családi legendárium szerint több kesergőt is költött Tompa Mihály modorában, ezeket természetesen nem publikálhatta, s a kéziratok egyelőre lapanganak. Csupán annyit tudunk, hogy utolsó és egyetlen számunkra is megtekinthető képe, mely apja, az idős Leopold társaságában ábrázolja, 1852-ben készült öccse, Stefan székesfehérvári Fényírdájában – mert öccse is erre a mesterségre adta a fejét – közvetlenül azelőtt, hogy az önkényuralom körülményeivel megbékélni képtelen hazafi a keserű emigrációt választotta.

Emigrációs éveit során Bécsben, Milánóban, Párizsban és Londonban is megfordult, mígnem elérkezett új hazájába, Írországra – ez azonban már egy másik, terjedelmesebb tanulmány lapjaira kívánkoznék. Am hogy a magyar nemzet ügyéhez a messzi ír szigeten sem lett hűtlen, azt a kényszerűségből már hivatkozott James Joyce szennyirata is igazolja.

Bármely keveset sikerült is eleddig feltárni vándoréveiről, annyit bizonyosra vehetünk: Virág Rudolf, a hányatott sorsú magyar hazafi a forradalmi küzdelmek során olyan személyiséggé érett, aki a nyugat-európai forradalmi emigráció jeleivel érintkezett, és – bár ennek pontos feltérképezése további kutatást igényel – tudjuk, hogy a munkásmozgalommal is kapcsolatba került. Bizonyos jelek arra utalnak, hogy találkozott Marxszal, és kölcsönösen hatással voltak egymás gondolkodására.

E vázlatos pályarajz zárásaként kötelességem megemlíteni, hogy kutatómunkám során két olyan váddal is találkoztam, amelyeket nem hagyhatok szó nélkül.

Egyesek szerint Virág Rudolf tisztázatlan kapcsolatban állt volna Haynauval. A rosszindulatú feltételezés abból táplálkozik, hogy a komáromi dagerrotípa-megsemmisítést követően fölmentették, holott Haynau, a nemzet hóhéra ennél kevesebbet is tizenöt-húsz év várfogságot mért az elfogottakra. Ezúttal mégis kegyelmet gyakorolt. A tisztázatlan viszony eredetét egyesek abban sejtik, hogy Virág Rudolf Julius Jakob Freiherr von Haynau természetes fia lett volna. A rágalom igazolására azt hozzák fel, hogy a Bresciai Hiéna helyőrségről helyőrségre végigszolgált a birodalmat, Virág Rudolf feltételezhető fogantatásának idején éppen Szombathelyen állomásozott, s mint hírhedett kujon válogatás nélkül csábította az asszonyokat. Így szövődött volna viszony közte és Virág Leopold neje, Löwy Sarolta közt, ennek lett volna gyümölcse Rudolf, és ez indította volna arra, hogy kegyelmet gyakoroljon. Nos, ez szemenszedett hazugság! Rágalom! Cáfolata gyermekjáték. Haynaut pokoli migrénje gátolta meg abban, hogy tábornokaink kivégzése után további súlyos ítéleteket szabjon ki. Ezt Jókai is megírta forrásértékű regényeiben.

A másik alantas feltételezés szerint Virág Rudolf nem az önkényuralom elviselhetetlen körülményei, hanem váltóhamisítás miatt távozott volna az országból. Ez viszont olyan képtelen és alpári gyanúsítgatás, amit csakis a születőfélben lévő népi demok-

rácia ellenségei terjeszthetnek, hogy a még zsenge új rend erkölcsi alapjait – melyekhez a hős Virág Rudolf is hozzátartozik! – aláássák. E vádra tehát szót pazarolni sem érdemes.

Arcképvázlatunk zárásaképpen igazunk tudatában, büszkén és bizton jelenthetjük ki: Virág Rudolfnak, a költőnek, a légi felderítés és légi fényképezés atyjának, az anatómiai fotográfia úttörőjének, Petőfi és Marx barátjának, a Forradalom Fényírásának neve folttalanul ragyog a haladó magyar égbolton!

Székesfehérvár, 1948. február 30.

A DUBLINI VEGYSZERES FÜZET

Leopold Bloom édesapjának költeményeit
közreadja Parti Nagy Lajos

Ha az embernek dublini ismerőse van, bármilyen távoli, s ha ez az ismerős papírkutató, illetve kézirat-restaurátor, akkor egyáltalán nem lehetetlen, hogy egyszer csak jön egy küldemény, mely bizonyos Virág Rudolf vázlatkönyvecskéjének betűhíven legépelt oldalait tartalmazza. Bizonyos oldalakat, mert az eredeti paksaméta, alighanem még a múlt században, rejtélyes vegyszer áldozata lett, s alig néhány oldal, fél oldal maradt meg olvashatónak mindabból, ami a sértetlen első bejegyzés tanúsága szerint eleve is csak töredék volt, Tsiga-spucke.

A dublini levél kétséget nem hagy afelől, hogy ez a Virág *annak* az apja, igen, a Leopold Bloomnak, „kicsoda elég híres ember itten”, de, jegyzi meg az illető, az ő számára ettől még „nothing és potho-

ming” a könyvecske, nem ettől érdekes, hanem a különös, *máig aktív* méregtől, mely lapjait anno elfekettítette, s mely alól egy bonyolult eljárással – mondanom sem kell, hogy ismerősöm szabadalma – az írás remélhetőleg és esetleg elővarázsolható. Mint írja, azért küldi el nekem, amit a vegyszer megkímélt, hogy mondanám meg, irodalmilag „nem-e van elég quality” ahhoz, hogy az eljárás tetemes költségeit „magyar állam and Arpi Goncz megfinancirozza”. De ha nem, hát nem, csináljak velem, amit akarok, tudja, hogy szeretem az ilyesmit. És ebben igma van.

A közreadott szövegben a „[...]” szokás szerint a kihagyásokat, azaz a vegyszer nyomait jelöli.

Parti Nagy Lajos

Előbeszéd post festa

Költöttem Pesten én, szegény „Virágos Mihály” annó tavaly s korábban. Némellyikét árkusról másolám, másikját egyenest belé szerzettem a néma tartályba. Egészsze’ avagy még többször félbe-szerbe, mert bíz tsak úgy járt reám a Múzsza, mint a Tsiga-spuckja, sohse vastagon, de viszont vékonyan, ha tán ezüsten is, így legtöbbször csak törmedelem, kis csumák maradának a Parnassusi szűz-dohányból. De tán mindegy is, elszijja ezt is, azt is ugyanegy-pofával Kronos, még tán a töredéknek jobban is megörvend, csak máshogy szelel az, mint a plump epopeia-k és regények. Ha el nem emészté őket első horgadalmam, most már maradjanak: intzik, fityegék.

Ámbátord szomorú, parázs-mélyi emlék mindahány, de attól mégjobban tsak aszott dohányos-tsöndör, Tiszának virágja, czinege-szar. Legfénylőbb lapjai azok leendnek, mellyeket maga Jókayi Mórítzunk ereszte a szirti-sas szeme elé, s le is kutyapitsáza rendületlenül az Életképek-ben, 1847-es esztendő július hóban, éppen hét hónap előtt. Magasságos szájának biggyedését legfőként „szivárványdal”-om, s novellám, melly tűzben végzé, vívta ki. S még kivált az, hogy kértem, hasznukat nem vehetvén, adja át őket Honderű-nek.

Pirulék, mint a hátolló, s úgy is közlekedék napokig, akárha az a bolond jószág; visszának és Tiszának.

De mindegy ez már a Nemzet színe előtt!!!

Oly dolgok tornyosulandnak földön és egen, mellyeknek viheder lobogásában, sziklai háborgásában Jókay babérhomloka s az én fűzfavéknyam egyazonmód csak díbdád és kisdéd-szél. Nem vigasztal ez, hanem csak mértékre int. S hogy van dolog Honunk kebelén, nem tsupán a tsetserészés, bizony, ti Lonczik s többiek!

Ha históriánk csizmaszáránál, mely jó Daguerre-unckhoz, s csepp magamhoz hasonlatossan fényel és setétel ír, ha ömellelte én csak halavány inas-fattyú is leendhetek, ha csak a legalázatosabb ezüst-jodidja a jövőndőség megörökítésben, úgy az méltó és balsamos nyúgszer leend a szívre, minek egy darapkájára e minutomban vég-érvényleg reácsukja a fődelet:

Virág Rudolf fény-írász.

Édesatyám, én egy virág vagyok

– írta Virágos Mihály –

„...sors, nyiss nekem ré!”

Atyám, én egy virág vagyok,
Egy virágnak születék,
Feslő bimbóm pitteg-pattog,
ha föl s alá lépdelék.

Lábaimnak gyöngé szára
Fás lészel-é valaha!?
S nem tapos e kar a lábra,
Mint a pampák majoma.

Hanem emelt fővel, fával
Szikla-kertté leendek,
nem köt gúzsban se az Ármány,
Se a bűdös beléndek.

Atyám, én egy virág vagyok,
Takarjon vajh' szemfödél,
Nem leendek, attól tartok,
Sem Osszián sem Hümér.

Bárh' ki tudja, meg van írva,
De én még nem olvasok.
Szárba szökő füttyös írmag,
Atyám én egy virág vagyok.

(Amit ezzel bukréta képiben át is nyújték édes apikám, Virág [Blum] Lipót címföstonék 50edik születésnapján, azaz 1828-dik esztendő-be. 13 valék akkoron, mit Ő erősen meghönnyeze.)

Egy „fecskére”, melly viszket

Eggy emberként húz a Fecske délnek,
Ahont nincsen nyoma se fődélnek,
Mellyet csak a szeretsenek laknak,
Szárnyaikkal bútsút csóválnak.

Afrikában minek méz te, Fecske,
Kövérébb ott hal, vad és menyecske?
Ha kövérébb csípje meg a kánya,
A magyar Fecskének itt van a hazája!

[...]

Ne kompolgálj, mint a bolhó büfti,
hanem ülj a babérodra füstü!

Végy példát a magyar emberekrül,
Halni kész, de gyáván el nem repül,
Istenem, csak annak növessz szárnyat,
Ki nem csap föl költöző madárnak!

Galamb-nóta vázlatja

(Kugler Nátzi cigány-zenésznek)

Az én galambdúczom,
Csipje meg a kánya,
Kisbírónak fia,
Kisbírónak lánya.

Aki nekem abcug,
Utat mutat vajon,
Galambér' galamb jár,
Nem penig oltalom!

Akár toll a pihét,
Elfú a sóhajom,
Nem lesz mán énnekem,
Csak ez a sóha rossz.

[...]

Gilitze gilitze,
Ne hagyd el a dútzod,
Jobb ma egy fészekalj,
mint holnap egy tűzok...

refrain:

(arrul lett volna, hogy elfú a szél messzi-messzi földre, sőt Nátzi azt akará, legyen benne átal-menet a tengeren, s úgy tovább, hogy egy galamb könnye árasztja meg a vizet, de én ellenzettem, magyar nép lakjék otthol, ne Óperencián. Ezen kicsinyt összepörzsölődénk a tzigánnyal, hiába, csak nem ért az hazához, na! Száraz fához antul jobban, úgylahogy kibékültünk, mégse lett nóta.)

Vigétz-dala

(Ezeket Rudolph nagyatyuskánk éneklette, mikor öreg agya már el-lágyult szegénynek, emlékszek reá, egy foga nem volt, s ha ellopní kis nyoszolyámból sikerült, el vitt és ringatott, míg jó emlékezetű anyuskám nádmézzel vissza nem édesgetett, közbe nagyon sírt. Blum Rudolph nagytata a nádmézet mind megette, addig ember-fiat közelébe sem engede magának, aztán vica-versa, végre meghala.)

[...]

Búsuljon a vigéc
Borongós pofája,
Hát wie geht's domine,
Egyre azt cantálja...

refrain

A virágnak megtiltani nem lehet,
vigétz-bigétz guvadtszilva elmehehc.

(Meg még ezt is, mi Fénszaru-ból való:)

Rába bögye arany kallóm,
Gyöngyi viola,
Reptet a sors mint az tsiga,
Szorvát kitola.
[...]

Sasdal töredékje

Tükröm előtt, tükröm előtt hab orczámmal diskurálok.
Virág Rudi, Virág Rudi, szólítom meg enmagamat,
Melyre aztán nyakas szívvel, betsülettel megfelelek,
Azt kérdem meg, ki vagyol te, sasmenésű bércki titán,
Csak nem, hogy egy galambdútzba béhúz a sors, e vak kalóz???

Azt felelem, Virág Rudi, nem valék én dúcznak való,
De az, kinek erős szárnya nem megyen le alkonyattal,
Hanem ott fen csapdos és dül szegény hazánk kebelében,
Nem a galambdútzban, Rudi, kezemben a beretvával...

Szivárványdal

A szivárvány hajnalpírkor felszökken az ágyából,
S kifeszíti boltos mellét a rónán.
Nem fogom én teresznyézni egy tálból,
Kegyelem kenyeret nem kér a szalonnám.

Nekem Kugler Lonczi nem fõsti meg az eget,
Nem akasztok véle bajcot, ám bár volna is mivel,
Barna szemöldöke olyan mint a szivárvány,
Tarka tehén múúú, múúú, élj lucernán!!!

Sas legyek ha sasnak vagy virága

[...]

Nyári verőn nem flaszterusoknál,
De búza közt Hérosz pengetem és peng,
Ám egyedül oda, hol szellő sincs, hova lengek,
Hónomból dézsául gördül a gyöngy,
s izzad a korczom.

Nem terem ott Zenit Ó, nem,
Hol aeol hárfáján húsz ujja Nadirnak
Tépni vitorlát nem rest, s nem dagasztja
Félbarnosz kenyerét péki tekintet,
Gazdai jószág.

Bús, dühödi Zaphir,
Kardallal menekült Aeroport liliomszál,
Bal sarúja bérczre hág, jobbja a völgybe le,
Terped a rettenetes láb, Horisonté.
S reccsen a sajka.

[...]

Befordulám a kamrába

– Élet-Idill és dévajlás –

Befordulám a kamrába, adta vette setét vót,
Nem lelém a beste jószág a pipámnak szurkálót,
Teremtette sötétsége, olyan vagy mint a szurok,
Lepatténtok egyet róla, s a pipámnak beszurok.

Ahogy mondtam, úgy is tették, szörcsölödtem csendesen,
Azaz szörcsölödtem volna, ha nem zavar senkisésem,
De a kamra setétjéből mint valamelly kiváltság,
Pindari láng-ajakával előpattant egy jelenség...

Egy kisleány, egy kisleány jött elő a lavórból,
Ha nem vóna vegszerekből, allig' ha nem megórrol,
Mer' én bizon' mer' én bizon' egy szálában állék ott,
S nem úgy, mint amikó' kisleányt fogadok.

Tandori Dezső

AZ ÁLLÓ VITORLÁK (ÉS MÁS SZÉLMALMOK)

1. Listás versenyek

Holdtölte. Víz. 2 gyógyszer. Sali. Gomba.
Vagy: gomba (?), kérdójellel. Mert maradhat
a maiból. Búzadarát kavarkák
a gombadarabkákat mellé? Ki volna

képes rajtam kívül ilyesmit enni?
Majonézt öntök rá, panír helyett
ez van rajta. A gombán. S kell-e venni
Holdtöltét? Pár program részletesebb

benne. Alig várom a reggelt. Nincsenek
versenyek délután, nincs mire várnom,
úgy külön. A „listás”: a kiemelt

futamok közt a legkevésbé rangos.
Levettem a hangot, csak réseket
hagytam a redőnyön. Tegyek magamhoz

még valamit? Vegyek el? Konyha, lista,
tévé, focivébé, sorozatok.
Magányos munkanélküli vagyok,
nincs fordításom. Lesz-e. Ez a titka:

mindjobban úgy érzem, most már „minek”?
Ha lesz – sipka, majom? – örülhetek?
Hatvanéves leszek.

2. Nehéz órán

„Nehéz órán”, mondták a régi költők.
Mondom én is. És ha vallani vágyom,
olyat kell elkövetnem e világon,
amivel – ahogyan szót szóba öltök –

úgy hozakodhatom bátran elő,
hogy senkinek sem árt, nem háborít meg
nyugalmi állapotokat; hökkentető,
de átlagos... és így tovább. Segítek

bármin azzal, ha eljutok a pontig
– határig –, ahol egy varrat kibomlik,
és másnak látszik a szoba, akár ha

álmodban nő meg kezed, kényszeres
képzetek kezdenek rád törni, várva,
beléjük bukj (belebukj, végzetes

legyen a szinte-légi-semmi), végy be
valami nyugtatót, nem „lenne vége!”
gondolattal, á, ilyenkor igyekszel

szabadulni abból, amit magad
is képtelenségnek érzel, de nem kell
elhinned. S mégis. E török-szakad

kizökkenésén az állapotoknak
a szokásos bútorok megropognak.

3. Végképp nem lesz kibírható

Majd lekötöm magam a semmiben
– mely az enyém – nap s nap a délutáni
(erről beszéltem) versenyekkel. Eny-
nyit tehetek. S nem tudok mit csinálni

(„mit kezdeni magammal”) délelőtt
(este satöbbi). Nem lesz ott Totyi,
Rudi, Herti, Csutora. Készülök,
persze, a nagy sportújság lapjai

beborítják koszvadtt ágytakarómat.
Padokon üldögélek. Altatókat
szedek, hosszan belealszom a napba.

Londonban a magány kibírhatatlan
lesz most már. Hallgatom, hogy locsogatja
a hajókat – saját magát? – a víz,

Robert Browning csatornája-vize,
s maga a költő mint cégér alakja
leng a pub felett, nézem. Odakoccan
üvegem a padhoz. Sóskrumpli-íz

fogkrémével elegyül számban. E
közelgő utazás a legutolsó
hadd lenne! Aztán? Hogy így vagyok, ez jó?

4. Madarak kétfelől

A reklámműsort nézzük Totyival
– ő a kezemben –, még befejeződik
ez a film. Végignéztem az előbbit,
dél előtt kezdtem. Doboz, csokival,

valami új. Felröppen egy madár
a képernyőn. Egyáltalán, repesve
veszik körül a hölgyet (s csokiját)
e kolibriszerűségek. Az este

természetfilmet láttam. Afrika. A vér-
csőrű szövő a téma. Százezer
madár egy rajban. Egész hadsereg.

Körbepörögnek, facsoport felett,
ágak közén, tovaúdulnak. Isznak
egy tavacskánál. Semmi baleset,

virtuózul csinálják – ennyien? Mi
Totyival ketten vagyunk itt. A többi
három odaát vár rá (vagy magával

foglalkozik). Alszik netán. Magamnak
is sok vagyok. De százezer madárral?
Jobb társaságban, mint egy szál halállal.

5. Ráemlékezem-e

Ezekre a forró nyári napokra
ráemlékezem-e halálomon?
És az mi lesz? Megújított nyomon
indulnak el a filmben, száll a köd,

minden kitisztul. Az emlék. S a foglya:
szabadul. Hogy a programok között
válogathattam. Ültem. Madaram
ide-ideröppent. És ha magam

voltam is, magam határoztam arról,
amiről. Hosszú hónapok. Napok
forrósága, fülledtsége, esős
alkonyok. Volt egy ilyen lovam is.

„Az Est Leszáll”. Vagyis
– hagyjuk. Ma még ma van. Reggel megyek
gyógyszert venni (szemcseppet a kutyánknak,
vitamint madarainknak). Valaki kedves

lesz talán megint, velem. Mint ma. De
miért nem segít? Mit akarnék.
Borul az ég, jön az eső szele.
Nem tudok mit mondani. Aki – ehhez

mit mondhatnék? – vagyok, így is, maradnék.
Jó, nem jó? Rosszabb csak, fakóbb jöhet még.

6. Összevételések

Zene szólal meg a vetélkedőben
(„tévészó munkanélküli”
jeli-
gére). És fordul egyet körülöttem

idő és tér. A Skót szimfónia!
Szpéró üzen! Ő hallgatta kicsiny
madár korában. Aztán tisztul a
hang-kép. Dehogy a Skót ez!

Az ilyen rádöbbenésekre jó lesz
jobban figyelni. (Jön Totyi.
Rá is. Összeütközött az előbb
a mutatóujjammal.) Smetana:

Moldva. És Szpéróhoz semmi köze.
Vagy mégis. Sok ilyen zenét
hallgattunk egykor. „Egykor”. A redőny

résein már: a késő délután.
„Ha majd öreg lesz ön...” Tíz éve halt meg.
(Szpéró.) Elköszön-
ni. Összevételések. Pörög madár,
idő, tér. Kőd. Leáll – és visszaáll

akkor-se-oly-eredeti alakja.
Ekkor maradsz tényleg magadra.

KODOLÁNYI JÁNOS ÉS SZABÓ ISTVÁN LEVELEZÉSÉBŐL

Közreadja Csűrös Miklós

Kodolányi János (1899–1969) és Szabó István (1931–1976) levelezése a Széchenyi Könyvtár kéziratárában található (Fond 201/508). A levelezés 1949 és 1955 között – megszakításokat is beszámítva – folyamatos és intenzív volt, majd hirtelen megszakadt. Terjedelmes részletek jelentek meg belőle az *Új Írás* 1989. júniusi és júliusi, majd a *Kortárs* 1990. áprilisi számában.

A mostani válogatás valamennyi darabja 1953 második feléből származik. A „túlkoros” Szabó Istvánt – Jankovich Ferenc és mások protekciója nyomán – fölveszik a budapesti bölcsészegyetemre meg az akkorra már legendás funkciójától megfosztott, diákszállóvá züllesztett Eötvös-kollégiumba. Szabó kiszakad apja és Cserszegtomaj község világából, de a népi emelkedés Németh László sürgette liftje sem emeli magasabbra. Abban bízik, hogy kompromisszumok árán továbbtanulhat, de a művészi kibontakozás fontosabb számára, mint a bölcsészkarrier. (Három félév után hagyja majd ott az egyetemet.)

Lidérces hitelességgel jellemzi a kollégiumi meg az egyetemi viszonyokat, légkört. Megint kiderül, hogy azt a tárgyi tudást és szellemi fölkészültséget, amelyre az ötvenes években nemzedéke fölru-

gaszkodásához szükség volt, többnyire nem a hivatalos tanintézmények, hanem személyesen választott olvasmányok és mesterek táplálták, esetünkben döntően Kodolányi.

A szövegben nyomatékosan emlegett *REJTETT VILÁGOK* című Szabó István-kisregény (vagy hosszabb elbeszélés) nincs a kéziratköteggben, Kodolányi bizonyára visszaküldte. Remélhetőleg lapang valahol, és előkerül. Az *Új Hangban* először A LÁZADÓ című elbeszélés jelent meg Szabó Istvántól (1954. febr., 2. sz. 33–39.); utána Jankovich Ferenc mutatja be a fiatal író *BÍRÁLAT* címen, magasztaló hangnemben.

A levelezésnek ebben a szakaszában Kodolányi szűkszavúbb, mint korábban. Tőle szokatlanul röviden mond véleményt vagy ad tanácsot. Az indokokat nem nehéz összegyűjteni. 1953-ban Mózes-regényén (AZ ÉGŐ CSIPKEBOKOR) dolgozik. Hanyatlik az egészsége. De legfőként olyan érett írói személyiségnek nyilvánítja addigi tanítványát, aki már nem szorul szellemi mesterre. Másfél évvel később, 1955. május 18-án majd így rekeszti be a levelezést: „*Dolgomat, hivatásomat a Te életed alakításában befejeztem, a többi Rád tartozik egyedül.*”

Csűrös Miklós

Szabó István – Kodolányi Jánosnak

Cserszeg, 1953. aug. 19.

Kedves Bátyám!

Két ok miatt hallgattam. Egyik ok: meg akartam várni az egyetem döntését; a másik ok: be akartam fejezni ezt a hosszabb elbeszélést, amit mostani levelemhez mellékeltem.

Hosszú, bizonytalan hetek után végre megkaptam az egyetem levelét, melyben értesítenek, hogy fölvettek a bölcsészkar magyar szakára. Ez tehát eldőlt – egyetemi hallgató leszek. A szállásról meg az ösztöndíjról nem tudok semmi határozottat ez ideig, Jankovich Ferenc azonban megnyugtatót, hogy minden rendben van, készüljek az útra, s a lakást, ellátást meg egyéb anyagiakat majd odafönn személyesen kell megbeszelnem, s valószínű, hogy az eredmény a lehető legkedvezőbb lesz. Osztályhelyzetem s anyagi viszonyaim is olyanok, hogy számíthatok közepes ösztöndíjra – hiszen hazulról nem várhatok semmiféle támogatást. De azért nem vagyok derűlátó az ösztöndíj dolgában; amit adnak, legfeljebb élelemre, cigarettára meg villamosra lesz elég – ruházat, könyvek, színház s ehhez hasonlók már nem telnek belőle. Tudom, hogy el kell készülnöm a nyomorra is, még súlyosabbra, mint amilyenben idehaza éltem: itthon mindig volt valamicske ruhám, nem fáztam, s ha mással nem is, de kenyérrrel, krumpallival kedvemre jóllakhattam, ott viszont teljesen arra a kis összegre leszek utalva, amit ösztöndíj címén kapok. Egyéb anyagi bázisom aligha lesz. Mindegy, az a fontos, hogy végre méltóbb környezetbe kerülök, minden időmet tanulásra fordíthatom, szóval szellemi életet élhetek. Ez a legfontosabb. Nem is annyira az egyetem izgat, hanem a könyvtárak meg a színházak. Az egyetemen úgylis elferdített s meghamisított formában tanítják az irodalmat, s ebből bizony nem sokat épülhetek; az ember nem tehet mást, mint undorral s kényszeredetten meghallgatja az előadásokat, s csak arra ügyel, hogy a vizsgái sikerüljenek. Az igazi tanulást, akárcsak eddig, ezután is a könyvek biztosítják számomra. Budapest ocsmány város, de jó könyveket bőven találni benne, olyan könyveket, amelyeket régóta szeretnék megismerni, de itt, vidéken nem férhetek hozzájuk. Tehát ezután is csak a könyvek lesznek a legfontosabbak. Körülbelül ennyiben foglalhatom össze, amit az eljövendő évek nyújthatnak. De mindenesetre óriási dolog, hogy mostani, paraszti életformámból hirtelen egy egészen más, szellemi életbe csöppenek, s ez már csak azért is izgató, mert e két életforma merőben ellentétes és idegen egymástól, össze sem lehet őket hasonlítani, mert egészen mások az alapjaik is. Ha az egyetemtől nem is várhatok sokat tudásom fejlesztésében, az a tény, hogy oda kerülök, fordulópont lesz az életemben. Igyekezem józan lenni: nem lelkesülök túlságosan, de nem is becsülöm le a fordulat jelentőségét. Nem olyan lesz a jövő, ahogy valóban szeretném, de tagadhatatlan, hogy nagy lépéssel közelítem meg a célomat.

Az egyetemen igyekezem nem kelteni feltűnést semmiféle értelemben. Elvegyülök a tömegben, mint afféle szorgalmas, de mégis közönséges, jelentéktelen kis emberke, aki igazán nem nyom a latban. Keveset beszélek, nem vitatkozom – ezt különben sem szoktam –, szerényen meghúzódok, hogy észre se vegyenek. De amit a nagyváros nyújthat kultúrában, azt lelkesen és szorgalmasan igyekezem megismerni, magamévá tenni, amennyire csak lehetséges.

Most, az előkészület napjaiban, igyekezem beszerezni a szükséges holmikat, bár anyagi viszonyaim most is éppoly ziláltak, mint mindig. Egy évre azért biztosítottam a ruhaneműt, lábbelit – csak éppen télikabátom nincsen, de majdcsak kerül va-

lahogy –, ha nem, hát úgy is jó lesz. Legjobban az apám dolga aggaszt: nem tudom megnyugtató formában rendezni a sorsát. Nem akad olyan család, aki vállalkozna az eltartására, oly módon, hogy rendelkezésére bocsátanám a birtokot, gazdálkodjon benne, ahogy akar, s a jövedelemből éljen meg közösen az apámmal. Ráíratni nem akarom senkire sem a földet, sem a házat, mert akkor nem lesz otthonom, akár haza se menjek, még látogatóba se, hiszen semmi keresnivalóm sem volna ott, a más házában. Nem akarom eldobni teljesen a családi domíniumot, hiszen megeshet, hogy Pestről szedni kell a sátorfámat, s akkor hova menjek? Ki fogad magához barátián és szeretettel, s melyik táj tudja visszaadni az elveszített békét? Nem akarok hazátlan, otthontalan ember lenni. Viszont az apám eltartására csak úgy vállalkozna egy fiatal házaspár – a szomszédunk –, ha nekiadnánk valamennyi ingatlanunkat. Már két hetem sincs az indulásig, s még nem sikerült semmi megnyugtató megoldást találni. De mindegy: most már könyörtelen vagyok. Akkor is fölmegyek Pestre, ha teljesen egyedül kell hagynom az apámat. Boldoguljon, ahogy tud. Eleget áldoztam neki, az ő rabságában voltam, sehová nem mehettem, mert őt tekintettem, mi lesz vele, ha egyedül marad. Ebből elég volt. Nem kötelez semmi, hogy teljesen föláldozzam neki magamat, s az ő kedvéért mindentől lemondjak, s kerékbe törjem az életemet. Ki és mi kényszeríthet arra, hogy az apám dajkája legyek, s vénségemig kapáljam a szőlejét? Nagyon sajnálom szegényt, de nem lépek vissza az útról. Rémlik, hogy a búcsúzás nagyon drámai lesz, de mindegy, elszakadunk, talán örökre. Nagy és nemes jellem: egy szóval sem mondja, hogy ne menjek, megérti, hogy nem várhat tőlem ekkora áldozatot, az ő nyugalmas öregségéért nem fecsérelhetem el az életemet. Tudja, hogy eddig is állatian túrtam miatta. Kedves Bátyám, elérkezik az a pillanat, amiről Maga beszélt, mikor legutóbb Akarattyán voltam: a fiúk agyonverik az apjukat. Hát én is kénytelen vagyok megtenni.

Most engedje meg, hogy magyaratzatképpen szóljak néhány szót a mellékelt novelláról. Bár a jó írások beszélnek magukért, s nagyon gyanús, ha az írónak magyaráznia kell a műveit. De ez esetben okvetlenül tennem kell néhány megjegyzést.

Ez a hosszabb elbeszélés – vagy kisregény? – huzamos ideig s nagyon furcsán készült. Már az év elején hozzáfogtam s megírtam a közepét, majd tavasszal az elejét, s most az utóbbi napokban a befejezést. Közben számtalanszor átdolgoztam, töröltem a feleslegesnek látszó részeket, pótoltam, ahol hiányok mutatkoztak, s összetákoltam az ellenkező sorrendben megírt részleteket. Még soha életemben nem dolgoztam ilyen furcsa módszerrel, s azt hiszem, ez meg is látszik az elbeszélésen: szerkezete, felépítése nagyon széteső, nem szerves egész, pedig a felépítésre nagyon kényes vagyok: már többször említettem, hogy csak akkor tudok írni, ha tisztán látom a mű szerkezetét. Hát ne is vegyük ezt a novellámat befejezett s kész írásnak, úgy tekintsük, mint egy regény szűkre szabott, hézagos vázlatát, egy nagyobb mű összesűrített lényegét, magvát – noha nincs szándékomban megírni részletesebb formában, maradjon ez csak így, bármilyen tökéletlen is a felépítése. S talán nemcsak tökéletlen, hanem homályos, zavaros is: éppoly zavaros, mint a lelkiállapotom, amikor írtam. Az idén jócskán olvastam filozófiai munkákat, megismerkedtem némileg a misztikus életszemlélettel. Ez igen nagy hatással volt rám, hiszen hajlamaim is erősen misztikus jellegűek. Feszegetni kezdtem magamban a végső, nagy kérdéseket, közben sokat tépelődtem s gondolkodtam. Egyetlen dolog izgatott: mi az írás? Mi ösztökéli az embert, hogy írjon, s mi az értelme? Mindennél jobban érdekel a művészlélek problémája, s úgy érzem, erre még több munkámban vissza kell térnem. Egy rejtett világ támadt bennem, s ezt a világot igyekeztem megírni ebben a kusza, homályos és fantasztikusnak látszó novellámban.

Minden lényegeset el akartam mondani – ó, ez az örök naivság! –, úgy írtam, mint egy hattýúdalt. Hősét Járventeus egyik regényalakjáról, a feledhetetlen varázslóról, Paulus-Juoniról neveztem el – talán azért, mert az írók is hasonlóak a sámánokhoz. Vagyis: az írók is sámánok, az isten tolmácsai.

Legyen szíves, bírálja meg ezt a fura művecskét olyan őszintén, igazságosan, ahogy eddig is tette írásaimmal – föltéve, ha ez a kérés nem lesz túlságosan terhes számára. Ítéletei helyességéről minden esetben meggyőződtem, s ezután is a Maga útmutatását és tanácsát szeretném követni.

Jó egészséget és jó munkát kívánok!

Tisztelettel üdvözl:

M. Szabó István

Kedves Bátyám, csatolva még a következőket: valószínűen e hó végén, 29-én utazom Pestre, s ezek szerint Magának aligha lesz ideje visszaküldeni a füzetet e röpke tíz napig, míg idehaza leszek.

Az óvatosság kedvéért is legjobb volna, ha leveleit nem a kollégiumba, hanem majd Némethy Endre címére küldené, őt úgyis gyakran meglátogatom, ha odafönn leszek. Legjobb volna, ha a füzetet is oda címezné, hogy biztosan kézhez kapjam, mert csak egy példányban írtam, s ha elvész, csonka lesz az irodalomtörténet.

Igen hálás lennék, ha ajánlva küldené el; a költséget megküldöm bélyegekben.

Bocsásson meg, hogy ilyen kategorikus hangon mondom el kéréseimet.

Némethy Endre címe:

B. VIII., Könyves Kálmán körút 40.

Néprajzi Múzeum

Kodolányi János – Szabó Istvánnak

Akarattya, 1953. aug. 24.

Kedves Pista,

leveledet, írásodat megkaptam. Mind a kettő igen nagy örömmel töltött el. Minden jót kívánok tanulmányaidhoz, az új élethez, amibe lépsz. Légy nyugodt, bátor, bizakodó, ne csüggedj el, ne hátrálj meg az akadályok előtt. Légy hű tennenmagadhoz. Mindig emlékezzél rá, honnan jöttél, mik a céljaid, milyen utat tettél meg eddig, s hogyan tetted meg. Szép jövődben nem kételkedem. Most mint apád bocsátlak útnak, bízom benned. Amit leveledben írsz, helyes és igaz. Ne térj el tőle. Novellád gyönyörű, igen nagy írás, csaknem hibátlan, ez az első valóban teljesen egyéni hangod. Most már nem utánzol senkit, semmit, a sajátodat mondod, amit más nem mondhat, s így nem mondhat. Minden lényegeset megtanultál, csupán ismereteidet kell bővítened. Kész ember vagy! Így tovább. Most bővebben nem írhatok, nyakamon a munka, és igen sok a látogatóm is, de Te azonnal írv, amint tudsz, s minél bővebben. Amikor időm engedi, én is részletesen írok. Írásodat alkalomadtán el fogom küldeni, de jó volna lemásolni írógéppel több példányban, hogy barátaimnak megmutathassam. Dolgozz, légy egészséges és vidám. Szeretettel ölel:

K. János

Szabó István – Kodolányi Jánosnak

Cserszeg, 1953. aug. 26.

Kedves Bátyám!

A lapot megkaptam. Nem tagadhatom, igen jólesett a dicsérete, amiben a novellám részesült; egyáltalán nem számítottam ekkora elismerésre. Azt tudtam, hogy nagy dolgokat feszegetek, de abban már nem voltam biztos, hogy jól feszegetem-e azokat – bár ekkora lelkesedéssel s ennyi odaadással, megvallom, még nem írtam egyetlen műve-
met sem; ez volt az, amibe „mindent” beleadtam, ami tőlem tellett. Mégis aggódva küldtem el Magának a novellát, mert úgy éreztem, szerkezete rossz, széteső, mondanivalója zavaros, itt-ott szónokiasságba fullad, az egész egy fantasztikus, levegőbe épített tákolmány, s aki olvassa, inkább megrökönyödik, vagy mosolyog rajta, mintsem dicséretben részesítse. Mindig szigorú voltam az írásaimmal szemben, s a Rejtett világgal szemben még sokkal szigorúbb, mert ez is „végrendelet” volt, olyan írás, amiben mindent el akar mondani az ember, tökéleteset akar nyújtani, hogy ezzel pontot tegyen a dolgok végére, s akár meg is halhat, mert több szava már nincs a világról s önmagáról. A tökéletesség persze nem sikerült, de annak igen örülök, hogy Bátyám jónak találta az elbeszélést: mert ami a legfontosabb, ezzel megerősítette bennem a hitet, hogy igazi és helyes úton járok. S kell-e nagyobb dicséret egy kezdő írónak, mint az, hogy megtalálta egyéni hangját, nem utánoz senkit, a sajátját mondja a saját szavaival? Vágyódhat-e többre? Kedves Bátyám, reszkettem, amikor elolvastam, vagy ötször egymás után ama sorokat. Reszkettem a boldogságtól – s ez nem csoda, hiszen életem legszebb pillanata volt. Nem is tudtam megmaradni otthon, kaptam a csingafát, s elmentem a kútra, hogy egyedül lehessenek az örömmel, ami ért. Hajtott a láz, valami kínzóan édes nyugtalanság.

Kedves Bátyám, azért nem aggódjon, nem szállt fejembe a dicsőség, ilyesmitől nem kell féltenie. Az elismerés nem a gőgöt ébreszti föl bennem, hanem ellenkezően: növeli a munkakedvemet, megerősíti hitemet, s ösztönöz, hogy a jövőben még odaadóbb s alázatosabb legyek a munkám iránt. Nyugodtan mondhatom, hogy a gőgtől már messze vagyok; négyéves ismeretségünk óta Maga megtanított, hogyan kell magamat nevelni és bírálni, s ha szavai meddő talajra hullottak volna, aligha jutottam volna el ide, ahova kemény hittel s tanítványi alázattal eljutottam. Az elbizakodottság réme sohasem fenyegetett, s ma már idegenebb tőlem, mint valaha. Annak örülök leginkább, hogy Magának nem kell csalódnia bennem, méltó vagyok, legalább valamennyire, hogy tanítványa lehessen – hiszen áruló nem vagyok, s nem élek hamis életet. Köszönöm Magának, hogy eljuthattam erre az új állomásra. Megfogadom, hogy szilárdan kitartok a Szellem szolgálatában, odaadóan tanulok, s alázattal járom az utat, amelyet egyre tisztábban látok. Hű és becsületes leszek, mint amilyen eddig igyekeztem lenni. Most új élet küszöbén állok, de lényegében csak külső életmódom lesz új: belül nem változik semmi, nem is változhat, mert a Csillag örökkévaló. Kedves Bátyám, a kapcsolatunkon semmit sem változtathat az, hogy a jövőben egyetemi hallgató leszek – ez szinte mellékes, külső dolog –, szeretném, ha ezután is tanítványa lehetnék. Nem akarok Magától elszakadni, mert úgy érzem, még gyakran kell segítségemre lennie, s csak Maga lehet segítségemre, senki más.

Levelezésünk egy kissé körülményes lesz, de azért nem megoldhatatlan. Ha Bátyámnak nem lesz terhes a levélírás, nagyon kérem, néha válaszoljon, ha számot adok pesti életemről, problémáimról – hiszen csak egyedül Maga adhat igazi útmutatást.

Erről négy éven keresztül számtalanszor meggyőződtem. Ha majd ideje engedi, legyen szíves a novellámat részletesebben elemezni, mert a hibáiról nem szólt, noha bizonyára bőven akad benne kifogásolnivaló.

Végül közlök egy örömhírt: az édesapám ügyét sikerült megnyugtatóan rendezni. A szomszédunkban lakik egy fiatal házaspár, az ember napszámos, vagyontalan – de igen szorgalmas, jó dolgos, ügyes férfi. Megegyeztünk, hogy átveheti a gazdaságunkat ötévi kezelésre, nálunk lakhatik, a birtokból eredő jövedelmet szabadon élvezheti családjával – (felesége, két kis lánya van) –, s ennek fejében köteles az apámat tisztességesen eltartani. A birtokra, házra igényt nem tarthat, de benne élhet öt évig, s ha a viszonyok úgy hozzák, a szerződést megújítjuk másik öt évre is. Ezt tehát megoldottam, nyugodtan útnak indulhatok: nem kell agyonbunkózni az apámat, ahogy előző levelemben írtam, egy kissé pesszimista hangulatban. Most az a fő, hogy békességben éljen a jövevényekkel, bár úgy gondolom, e körül nem lesznek bajok, a család, aki hozzánk kerül, eléggé tisztességes. De azért az apám így is sajnálatra méltó: szemmel láthatóan egy tragédia bontakozik ki a lelkében. Ahogy közeleg az indulásom ideje, mind gyakrabban felejtí rajtam a szemét, s egyre szótlanabb, s ha szól, a hangja elfogódott. Talán érzi, hogy ez a legnagyobb, végső elszakadás: a katonáskodás meg Inota ehhez gyerekjáték volt, itt másról van szó. Arra gondolok, hogy egy apának mégsem szabad ennyire szeretni a fiát, mert csak baj származhat belőle: a fiú úgysem váltja be a hozzá fűzött reményeket – hiszen minden fiú elérkezik oda, hogy valamilyen formában szakít az apjával. Úgy látszik, ő túl sokat épített rám, vagy rosszul épített, s most ez a kártyavár dől romba, s megeshetik, hogy maga alá temeti az építőjét is. Most már valóban megértem, amit Maga bizonyítottatott előttem szóban is, levélben is, hogy káros kapcsolat az, ami köztem s az apám között fennáll. Nekem már van erőm eltépni, leszámoltam az érzelmekkel. Csak az aggaszt még, ő hogyan bírja el a szakítást.

Kedves Bátyám, mihelyt Pesten sikerül berendezkednem s normális kerékvágásba térnem, részletesen írok mindenről, ami fontosabbnak látszik. Ha majd válaszol, levelét legyen szíves Némethy Endre címére küldeni, amit már előző levelemben megírtam. Aldást, békességet, jó munkát kívánok! Tisztelettel:

M. Szabó István

Szabó István – Kodolányi Jánosnak

Bp., 1953. szept. 10.

Kedves Bátyám!

Most, hogy az életem szekere valamelyest már rendes kerékvágásba zökkent, igyekezek beszámolni napjaim múlásáról, az új környezetben szerzett tapasztalataimról.

Hogyan kezdjem, és hol kezdjem? Igen sok kisebb-nagyobb élményem van, s még nem tudom, melyik érdemes arra, hogy elmondjam: az értéksorrend még nem elég tiszta, még nem látja az ember, mi a fontos és a nem fontos. De azért igyekszem arról beszélni, ami leginkább latba esik.

Talán kezdjük a diákszallón. A volt Eötvös-kollégiumban lakom, amiről Maga bizonyára sokat tud, hiszen én is sok jót hallottam a művelődés e hajdani fellegráráról. Ma azonban csak diákszalló, semmi egyéb. A régi, tudományos nevelés, a régi szellem nincs sehol; csak mint egy örökre eltűnő, álomszerű emlék dereng vissza a múltból a hajdani szép élet. A tudomány csarnoka tömegszállássá süllyedt. Minden folyik itt, csak tanulás nem. Nyolcan vagyunk egy szobában összezsúfolva, s ilyen viszonyok kö-

zött persze lehetetlen a komoly, elmélyült szellemi munka. Vicceket mesélnek, röhögnek, fecsegnek vagy bármit csinálnak, de csöndesség nincs, olvasni, tanulni, írni egyáltalán nem lehet. Van egy tanulószoba meg olvasóterem, de ott meg az a fojtott pusmogás, szöszmötölés idegesíti az embert, s valahogy olyan a természetem, hogy nem tudok bemenni egy helyiségbe azzal, hogy no, én most itt tanulni fogok. Idegen tőlem az, hogy külön teremben kell olvasnom, hogy egyáltalán van „olvasóterem”. Én olvasni, írni ott szeretnék, ahol egyéb életfunkcióimat végzem – a lakásban. Tehát ezt még meg kell szoknom. Hiába ülök le az olvasóteremben Stendhal regényével a kezemben, hogy olvasni fogok, nem tudok figyelni a könyvre. Úgy látszik, még nem vertem gyökeret. Remélem azonban, hogy ez az állapot nem sokáig tart, s néhány hét múlva már beleilleszkedem az új életformába.

A kollégium híres könyvtára megvan, a diákok használhatják – bár azt hiszem, az indexen lévő könyveket nem adják ki. Eddig azonban bármit kértem, megkaptam; tehát a könyvtár megfelel egy egyetemi hallgató igényeinek. Csakhogy éppen olvasni nem lehet úgy, ahogy szeretné az ember. Alig tíz napja járunk előadásokra az egyetemen, máris annyi kötelező olvasmányt sóznak az ember nyakába, hogy azzal is elég napról napra megbirkózni s a rövid tartalmat kijegyzetelni. Kedvtelés szerint nem olvashat az ember. Reggel nyolckor kezdődnek az előadások, s tartanak délután egy vagy két óráig. Három óra felé hazavetemedik az ember, s akkor gyorsan elolvassa a kötelező irodalmat, amit a tanrend előír az egyes előadásokhoz. Hat óra felé vissza kell menni a menzára, az egyetem épületébe, mert nem a diákszállóban étkezünk. Vacsora után még beszélgetünk egy kicsit a szobában, teszünk-veszünk, jegyzeteket pótolunk, a holminkkal foglalatoskodunk, tisztálkodunk s végül lefekszünk. Így múlik el egy-egy nap.

Én úgy vágtam neki az új életnek, mint egy elszánt hódító – pótolni akartam azt, amit a tudás megszerzésében, életviszonyaim miatt eleddig elmulasztottam. Barbár lelkesedéssel akartam rávetni magamat a kultúrára. Falni akartam a könyveket. Síme, annyit sem tudok olvasni, mint odahaza. Valóra válik Némethy Endre ijesztő jóslata: „Pista, meglátod, te még hátat fordítasz az egyetemnek, mert annyit sem foglalkozhatsz szellemi munkával, mint otthon, Cserszegen.” A jóslat egyik része igaz, de azért eszem ágában sincs itt hagyni az egyetemet. Még éppen csak beleszagoltam az itteni életbe. Úgy látszik, el kell sajátítanom a helyes életmódot, a pontos időbeosztást és időtakarékossgot, rendszeres életformát kell megszerkesztenem, hogy ne csak az egyetemista, hanem az író- és az olvasni vágyó ember is levegőhöz jusson bennem. Ma még zűrzavaros minden. Sok a lőtás-futás, tájékozatlanság, elintézetlen ügyek selege fojtogatja az embert. Idővel talán kialakul egy csöndesebb, kiegyensúlyozottabb élet, amely majd megengedi az elmélyültebb tanulást, sőt talán az írást is – egy-két hónap, s hozzáidomul az ember az új környezethez, és mind erősebb gyökereket bocsát le az új talajba.

Az egyetemi előadásokról még nem mondhatok határozott véleményt. Eddig még jóformán a bevezető előadások zajlottak le – de úgy tapasztalom, az előadások nívója nem éppen magas. Eleinte aggódtam, hogy vajon én, az autodidakta, hogyan veszem föl a versenyt érettségizett társaimmal. Most azonban már nyugodt vagyok. Kollégáim jó része szakérettségis (afféle gyorstalpalású érettségi ez), tudásuk igen hiányos, és igen sok tekintetben nem terjednek az ismereteik odáig, ameddig az enyéim. Ezt nem diadalmas ujjongással vagy nagyzólással és elbizakodottsággal mondom, csak megemlítem, mint való tény. Vitáink, beszélgetéseink során gyakran tapasztaltam, hogy az irodalom, nyelvészet, filozófia stb. területén jártasabb vagyok, mint ők. Csak még be-

szélni kell megtanulnom, hogy el is tudjam mondani, amit el akarok: szeminárium vagy félévi vizsga alkalmával. A szónokláshoz, a folyamatos beszédszerkesztéshez nincs tehetségem (vagy talán gyakorlatom). Tehát ez a másik teendő: a beszélés elsajátítása.

Persze azért fel kell kötni a gatyát a tanulásban is. Heti 32–36 óra előadás van, ami elég sok az én számomra, mert elszoktam az iskolai rendtől, és nyomasztóan hat rám egész délelőtt a padban kuksolni és figyelni, jegyzetelni. Hét tantárgyunk van: irodalom; történelem; magyar nyelv; marxizmus–leninizmus; orosz nyelv, folklór és lélektan. Leginkább persze az irodalom és a magyar nyelv érdekel. Sajnos, előadóink másodrendű alakok, inkább felolvasnak, mint előadnak, afféle száraz, unalmas körmondatokban. Nem tudom, hol vannak a professzorok. Eleddig csak két neves tanár előadásában volt részem: *Szabó Dénes* „A mai magyar nyelv” és *Trencsényi-Waldapfel*: „Az ógörög irodalom kezdetei” c. Különösen érdekes, de egyben értékes, elmélyült s igazán élő előadás volt a Trencsényi-Waldapfelé. Egy sornyi jegyzete sem volt, csak fölment a katedrára, végignézett rajtunk, mosolygott, és beszélni kezdett. De annyi átéltség, természetes hév volt a mondataiban, hogy az a mindenféle segédeszköz nélkül megtartott beszéd többet ért az egyéb előadások seregénél. Élet, tűz, szenvedély volt a megállapításaiban, egy tudós ember állhatatos szenvedélye. Ilyennek képzeltem mindig az egyetemi előadásokat. Sajnos a többi nem ilyen. Nem tudom ugyan, hogy Tr. Waldapfel egyébként milyen ember, de én rokonszenves embernek és a dolgát nagyszerűen értő tudósnak tartom.

Anyagi viszonyaim félig-meddig megnyugtatóak. Négy százhusz forint ösztöndíjat kapok, de valószínű, hogy felemelik négyszáznegyvenháromra: ez a legmagasabb ösztöndíj. A kosztért 237 frt-ot fizetek, a szállásért 90-et. Marad kb. 80-100 frt. Ez a havi zsebpénz. Valahogy meg lehet belőle éldegélni. Mi kell egy diáknak? A menzán kívül nem költ ennyivalóra, a villamos 2,70-be kerül hetenként; nem jár szórakozóhelyekre – elvéve egy-egy jobb színdarabot megtekint –, maradék pénze tehát úgy-ahogy elég a szükséges holmik beszerzésére. Én meg ráadásul leszoktam a dohányzásról is. Ez napi két forintot jelent, tehát havonta hatvan forintot. Óriási dolog: hatvan forint. Egy kicsit nehezen ment a cigaretta megtagadása, az első két napon pokolian szenvedtem, kerülgettem a dohányzókat, szűkölve, mint az éhes kutya. De ma már túl vagyok rajta, nem kívánom a füstöt. Szinte csodálkozom, milyen könnyen ment az egész, és keserűen mosolygok, hogy miért kellett öt évig dohányoznom. Most vége: szükség van minden fillérre, másrészt idült gégehurutom van, valószínű, a dohányzástól. (A mandulámat kiszedtettem, mielőtt feljöttem az egyetemre, de a hurutom nem szűnt meg, sőt súlyosbodott.) Most, a cigaretta elhagyásával megszűnt a gégémben a kaparó érzés, de a hangom igen gyenge, fátyolos, a hangszálakon állandóan van valami váladék. Úgy érzem, mintha igen szűk volna a gégém.

Néhány napja voltam Jankovichnál és Szalatnai Rezsőnél. Megemlítettem nekik a legújabb novellámat. Kíváncsian várják, szeretnék elolvasni. Mellesleg Jankovich Ferenc megígérte, hogy szerez olyan helyeket a pesti sajtónál, ahová írhatok bizonyos dolgokat, anélkül, hogy ezzel a becsületemet veszélyeztetném. Nem kell a saját meggyőződésem ellen írnom, nem kell poliúkiát vinnem a dologba. Ebből is származna némi bevétel, pótolni tudnám hiányzó holmijaimat, s biztosítanám ruhaszükségletemet. Kedves Bátyám, nem tudom, Maga mit szól ezekhez, és én úgy vélem, Jankovich nem olyan ember, hogy piszkos dolgokba rántson valakit. A szerkesztők, akikről beszélt, jó magyar emberek, nem kényszerítenek senkit arra, hogy arcul köpjék önmagukat.

Kedves Bátyám, ha ideje engedi, nyugtasson meg egy hosszabb levéllel. Minden

második nap elmegyek Némethyékhez, hogy van-e levelem Magától, de eleddig még nem kaptam semmit.

Áldást, békességet kívánok! Tisztelettel:

M. Szabó István

Kodolányi János – Szabó Istvánnak

Akarattya, 1953. szept. 25.

Kedves Pista,

leveleidet megkaptam. Én azonban nagyon nehezen jutok alkalomhoz, hogy írjak, pedig nagyon bánt a saját hallgatásom. De gondold el, nagyon benne vagyok a munkában, látogatóm is rengeteg, házimunkát is kell végeznem, olvasmányaim fontosak és sürgősek, hát bizony nagyon fáradt vagyok, meg az időm is kevés.

Örömmel olvastam, hogy jól érzed magad, s teljes mohósággal, kíváncsisággal vetted magad a tanulásba. Él az alkalommal, amit jó sorsod ajándéku adott neked, dolgozz lelkiismeretesen. Nem akarok tanításokkal eléd állni, ez fölösleges. Leveleiből látom, mennyire komolyan veszed a dolgodat, mennyire tudod, miről van szó. Csak erőt és kitartást kívánok hát és jó egészséget. Céljaidat el fogod érni.

Nem helyeslem azt a szándékodat, hogy a nyilvánosság számára írj, pénzért. Tudom, az emberek segíteni akarnak rajtad, tanácsaik jóindulatúak, de nem is annyira ellenségeinktől kell óvakodnunk, mint inkább a jóindulatú emberektől, mert nehéz ellenük védekezni. Az olyan írás, amiről beszélsz, károdra válnék. Ha tanácsomat kéred – mert kéred –, azt kell mondanom, ne írj egy sort sem a nyilvánosság számára, még mellékes dolgokat sem. Saját életem tapasztalataiból tudom, milyen káros az ilyesmi, mennyire destruál, anélkül, hogy észrevennéd. Nincs itt még az ideje sem, hogy nyilvánosság elé lépj, túlságosan fiatal s nyers vagy még hozzá. Ha nem tekinteném jogtalanak: meg is tiltanám neked az efféle munkálkodást. Légy meggyőződve róla, hogy jól meggondoltam a dolgot, s helyes a döntésem. Majd egy-két év múlva látod, nekem van igazam.

Nagyon érdekel az életmódod, a mai diákság élete, lelkülete, munkája. Írj erről ezután is. Leveleimet nem címezem a Múzeumba, hanem a lakásodra, sokkal egyszerűbb s kényelmesebb. Magamról nem sokat mondhatok, rengeteg a dolgom, gondunk is van elegendő, feleségem alig győzi a munkát, és sokat szenved a reumája miatt. Engem makacs ínsorvadásom kínoz. Hol jobb, hol rosszabb. Erről azonban nem érdemes beszélni.

Művem II. kötete két hét múlva elkészül, azután tízheti munka áll előttem a III. kötet megírására. Nagyon nehéz. De bízom benne.

Őszinte szeretettel üdvözöllek, s minden jót kívánok.

K. János

Szabó István – Kodolányi Jánosnak

Budapest, 1953. okt.

Kedves Bátyám!

Levelét megkaptam. Vasárnap van, egy kis szabadidőhöz jutottam – igyekezek számot adni életem folyásáról.

Talán kezdjük mindjárt a legfontosabb dolgon, a szellemieken.

Odahaza egészen sajátos elképzeléseim voltak az egyetemről és a diákéletéről – és tegyük hozzá: nagyon is idealista elképzeléseim. Azt hittem, aki itt él, valóban a kultúrának élhet, elmerülhet a könyvek világában, olvashat kedvére, amennyit és amit akar – minden percét a saját elgondolásának szentelheti. Nem egészen így van. Én a mások elbeszéléseiből rossz képet alkottam magamnak az egyetemről, mert akikkel beszéltem, régen jártak egyetemre, és bizony ma már egészen másképp fest itt az élet. Ki kellett ábrándulnom a gyönyörűnek hitt világból. Azzal a szándékkal jöttem ide, hogy *mellesleg* elvégezzem az egyetemet, de a legfőbb célom a saját ízlésem szerinti tanulás lesz: az olvasás, a kedvemre való dúskálás a könyvekben, az emberi tudás kincseiben. Rengeteget akartam olvasni. És írni akartam végre, írni, nagyon sokat írni, mert sok mondanivalóm van, és eddig olyan volt az életem, hogy nem mondhattam el, amit akartam. A sorsom hallgatásra kényszerített, s csak belül írhattam meg a műveket, képzeletben, mint novellám hőse, a szerencsétlen sámán. Hat év óta azzal biztattam magam, hogy „majd jobb időkben”, „nyugalmasabb viszonyok között”, „majd jövőre”... Telt az idő, s nem jöttek nyugalmas napok, inkább egyre nehezebbek, egyre több hétköznapi gond, baj, nehézség zúdult a nyakamba, és amit meg akartam írni, fogcsikorgatva megöltem magamban a műveket. Huszonkét éves vagyok, írónak nevezem magamat önmagam előtt, de még nem írtam semmit, nem adtam a világnak semmi említésre méltót: ez a kevés, amit Maga is ismer, még igen távol van attól, hogy igazi írói műnek tekintsük. Nem álszerénység ez, én érzem, nagyon is mélyről fakadóan, hogy még semmit sem nyújtottam magamból: novelláim csak gyámoltalan, tétova, vaksi tapogatózások, még a legutóbbi is: két hónapja, hogy megírtam, de már egyre erősebben érzem fogyatékoságait és hibáit. Én azért jöttem ide, hogy végre igazán tanuljak és írjak. Eddigi életem nagyon furcsa volt: tudtam, hogyan kellene méltóan élnem, de kivert ebként keringtem az üdvösség aranytemploma körül. Tudtam, hogy ott az igazi élet, de nem tudtam elérni soha. És íme, nagy iszonyatomra, tovább folyik e boldogtalan körözés: nem váltak valóra az álmok, most is kívül rekedtem a templom kapuján. Most sem azt csinálom, amit szeretnék: a külső kötelességekkel kell megbirkóznom, s ez elveszi minden időmet és erőmet – az írás továbbra is csak ábránd marad, s a könyvek most is oly messze vannak, mint egy évvel ezelőtt, noha negyvenezer kötettel hálók egy földél alatt.

Kedves Bátyám, mindez bizonyára szentimentális szónoklatnak tűnik, vagy méltatlan nyafogásnak. Nem az – csak egyszerűen elmondtam a való tényeket, minden mellékgondolat, lázongás vagy keserűség nélkül. Azt akartam mondani, hogy nem váltak valóra az álmaim.

Igen, mohón és kíváncsian vettem magamat a tanulásba, az egyetemi munkába. De rá kellett ébrednem, hogy ez nagyon is kisztülű, néha nagyon is értelmetlen, korlátolt és fájóan nevetséges taposómalom. Egészen középiskolai nívón állunk a tanulási módszer dolgában. Semmi szabadság, egyéni vállalkozás, egyéni ízlés – kötelességszerűvé, gépiessé formálták mindazt, ami az egyetemet egyetemmé tette. A heti óraszám majdnem negyven, a tantárgy hat-hétféle, s persze egyikben sem tudunk elmélyedni, sőt még a minimális követelményeknek sem felelhetünk meg: egyszerűen lehetetlen komoly eredményt elérni ilyen pedagógia mellett. Az előadások, a kötelező irodalom elolvasása, kijegyzetelése, a szemináriumok reggeltől estig fogva tartják az embert, sőt megeskik, hogy éjfél felé is a párttörténet fölött görnyedek, hogy valami „lényeges”-et találjak benne, ami kijegyzésre méltó. Ilyenkor bizony nagyon messze van a tervezett regény meg a kiszemelt könyvek serege, irdatlan messzeségben. Lelo-

hadnak a vérmes remények, s csak ez a gyerekes, ostoba világ fojtogatja az embert egyre tűrhetetlenebbül.

Nem a munkakedvem szállt el – ó, nagyon szeretnék dolgozni, tanulni –, csakhogy nem ez az igazi tanulás. Nem a szorgalom hiánya a baj, hanem az, hogy az efféle szorgalom teljesen hiábavaló, mert már világosan látom, hogy négy év múlva is ugyanott leszek, ahol most, nem haladok egy lépésnyit sem. Merőben fölösleges munkát végzek, s ez fölemészti minden erőmet s időmet, egyéni terveimből nem lesz semmi. Rettentően csalódtam.

– Hja, itt fel kell kötni a gatyát! – hangzana az ellenvetés, de hiába köti fel az ember. Akármennyire igyekezem, nem tudok megfelelően berendezkedni, hogy a kecske is jóllakjon, és a káposzta is megmaradjon. Kétségbeejtően hangzik, de igaz, hogy odahaza több időm volt olvasni, írni. Otthon, a szerszámok meg az állatok világában szelmeibb életet éltem.

Úgy tűnik ez, mintha mindig másra vágyakoznék, mint ami van, nem elégszem meg azzal, amit a sors ad – nyugtalan természetű vagyok, nincs bennem állhatatosság. Nem ez a baj. Elszámítottam magamat, mást reméltem.

Most már mindegy: benne vagyok, végig kell csinálni a komédiát. Nem tudom, howá lyukadok ki – az a gyanúm, hogy sehová –, de igyekezem, hogy ne maradjak alul. A tanulás csak mennyiségileg nyomasztó, minőségében nagyon is alacsony színvonalú – egy-két professzor előadását kivéve, sőt általában az előadásokat szeretem –, csak a hozzájuk kapcsolódó tömérdek értelmetlen munka dühíti az embert, nem szólva arról, hogy Anonymus krónikájába is osztályharcot magyaráznak. Ez az, ami végképp elkeserít: ilyesmire kell fecsérelnem napi 12–14 órát, a legnagyobb odaadással kell elemezni tudjak a föltett kérdésre. Minden tűrhető volna, ha melleleg jutna időm egyéb-re is, de sajnós a marxizmus–leninizmus egész embert kíván.

Úgy tapasztaltam, a kollégáim hasonló jobban szenvednek. Valamennyien zúgnak, hogy nem tudnak olvasni kedvükre. Ők is naiv idealizmussal vágtak neki az egyetemnek, akárcsak én, s éppúgy csalódtak. A régi egyetemi életről álmodozunk, a „szabadbölcészekről”, akik akkor és arra az előadásra mentek, amikor és amelyre akartak, vagy egyáltalán nem mentek, de mégis több tudással hagyták el a tudomány csarnokát, mint aminővel mi fogjuk elhagyni négy esztendő aprólékos, meghajszolt, szakadatlan munkájával. Az egyetem, amelyre kerültem, tanárnagyüzem: a jövőd középiskolai tanárok futószalagon készülnek. Nem fognak tudni semmit, csupán azt, hogyan nem szabad nevelni a szabadságra, függetlenségre, levegőre vágyó fiatalságot. Ez lesz az egyetlen és súlyos tapasztalatuk. Szent lelkesedéssel jöttek az egyetemre, a barbár lélek alázatos leborulásával a kultúra előtt – mert hiszen csak a barbárok tudnak ennyire lelkesedni a magasabb rendű világért, akik már belekóstoltak a tudás csodálatos ízeibe, de még nem ismerik a maga teljességében, és vad nekirohánással szeretnék meghódítani. Sajnos mindannyian vackorba haraptunk.

Nagy baj, hogy szobatársaimmal nem tudok minden tekintetben bizalmas viszonyba jutni, nem lehetünk egymás előtt egészen őszinték bizonyos dolgokban. Félünk egymástól, nem tudjuk, ki kicsoda, micsoda, mi lakik benne. A politikai kérdéseket csak úgy kerülgetjük, mint a macska a forró kását. Rettentetes állapot ez, de remélem, hogy néhány hónap múlva ügyes diplomatikus módszerrel dűlőre jutunk e tekintetben. Egyébként: apró hibáiktól eltekintve derék fiúk, jóakaratók, becsületesek, jó barátok. Erős bennük a szolidáris érzés.

Anyagi tekintetben nincsenek túlságos gondjaim. Az ösztöndíjat fillérről fillérre be kell osztanom, így elhajókázik az ember egyik hónaptól a másikig. Az élelmezés kitűnő, legalábbis nekem: odahaza közel sem volt ilyen jó kosztom. Valamelyest híztam is – noha ez lehet a nem dohányzás jele is.

A nyilvánosság számára való írás problémáját még nem döntöttem el. Beszéltem egy szerkesztővel, tisztességes embernek láttam – egyáltalán nem követelt tőlem olyasmit, ami kedvem ellen való, hiszen ő maga is hozzánk tartozik. Egyébként is semmi szín alatt sem írnék olyan dolgot, amelyben le kell tenni a garast – inkább lemondok a pénzkeresetről. Az ügy különben is távoli, és bizonytalannak látszik.

Meg kell még említenem, hogy erősen kínoz a honvágy. Szinte minden percben eszembe jut az otthon, a hazai táj, az ismerősök, de leginkább a sajtó, furcsa emlékek és rég elmúlt hangulatok támadnak föl bennem egy-egy villanásnyira, de nagyon élesen és csalogatóan, hogy szinte belenyilall a szívem. Éjjelenként, álmomban mindegyre otthon járok, megismétlem régi dolgaimat: kapálok, vagy körtét szedek, vagy az apámmal beszélek a hordókénezés fortélyairól... Legutóbb például újraálmodtam, hogy feldől velem a szénásszekér, s repülök az árokba – ez tavaly nyáron valóban megtörtént. Álmaim rendkívül élesek, valóságyszerűek, s mikor felébredek, a diákszoba tűnik álomnak. Betegesen vágyódom haza, körülnézni, legalább egy fél napra. Azt hiszem, a honvágnak legjobb orvossága, ha valóban hazamegy az ember, megnyugtatni saját magát s jóllakatni az emlékek után vágyódó lelket.

Kedves Bátyám, olvastam a leveléből, hogy erős munkában van, nem jut ideje a levélírára. Nagyon is megértem, s nem követelhetem, hogy okvetlenül írjon, de ha majd lélegzethez jut, ne sajnáljon tőlem egynehány atyai szót. Nagyon örülnék, ha kéziratomat is elküldené alkalomadtán, mert itt le tudnám gépeltetni, s akkor egy példányt újra küldenék Magának, ha úgy kívánná. Szeretném megmutatni a „Rejtett világ”-ot Jankovich Ferencnek és más ismerőseimnek is.

Jó munkát, jó egészséget kívánok.

Tisztelettel üdvözl:

M. Szabó István

Szabó István – Kodolányi Jánosnak

Bp., 1953. dec. 11. [?]

Kedves Bátyám!

Nyilván azt gondolja rólam, hogy megint a régi, jellegzetes hibámba estem: vagyis minden előzetes híradás nélkül hónapokig tartó hallgatásba burkolóztam, ami már gyakran megesett ismeretségünk során, s aminek az okát igen nehéz megmagyarázni. Most azonban nem ama bizonyos fásultság miatt nem írtam, ami máskor gátolni szokott: sokkal egyszerűbb dolgok késztettek hallgatásra. Egyik az, hogy nem tudok levelet írni, ha nincs valami lényeges problémám – a merő udvariasságból való levelezést nem szeretem –, a másik ok pedig az a meggondolás volt, hogy nem zaklatom k. Bátyámat a leveleimmel addig, míg, gondolom, be nem fejezi a művét, amiről még az ősszel írt, s amiről Bögödi Dezső is beszélt. Tőle hallottam, hogy keményen dolgozik a Mózesen, s én nem akartam Magát olyan kellemetlen feladat és felesleges erő- és időpazarlás elé állítani, hogy leveleimre kelljen válaszolnia. Nem akartam kizökkenteni munkája üteméből – de közben ráeszméltem, hogy mégis hibát követtem el, mert azért illő dolog lett volna egy-két levelet írni, még akkor is, ha tudom, hogy nem kapok rá választ.

Azt hiszem, még a tanév elején írott hosszabb levelemben bőven elmondtam véleményemet és tapasztalataimat az egyetemről. Véleményem azóta sem változott, bár úgy emlékezem, akkor eléggé keserű hangulatban voltam, mert iszonyúan csalódtam vérmes reményeimben. Pesszimizmusom másik indítéka az az állandó enyhe fejfájás volt, ami az első két hónapban kínozott. Egyre úgy éreztem, egy súlyos téglát cipelek a fejemen, ami reggeltől estig az agyamra nehezedett, és akármit csináltam, nem tudtam szabadulni tőle. Nem tudtam tanulni vagy olvasni, az agyam egyáltalán nem fogott, még egészen egyszerű szöveget sem értettem meg. Fáradt voltam, s a képzeletem ide-oda csapongott. A fejfájás azóta elmúlt, de az a döbbenetes jelenség ma is megvan, hogy a kötelező olvasmányokat csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudom olvasni, s persze, ha nagy nehezen megértem is, hamar elfelejtem. Tanácstalanul állok magammal szemben. Nem értem ezt a furcsa jelenséget, hiszen odahaza játszi könnyedséggel olvastam nehéz műveket, nem kellett különösebb erőlködés a megértésükhöz, és amit olvastam, az belém is vésődött, akár most is el tudnám mondani a lényegüket. De ezt az állapotot nem értem. Talán az az oka, hogy reggeltől estig „szellemi” munkával foglalkozom, s nincs alkalom a „kikapcsolódásra”? Igen, odahaza eleget pihenhetett az agyam szénagyűjtés, kapálás, kaszálás, gyümölcsszedés közben: nappal bízvást meg tudtam emésztetni, amit esténként olvastam. Itt azonban nincs idő az emésztésre. Másik baj az, hogy olyan dolgokat kellene megemésztetni, amit a bensőm nem akar magába fogadni: merőben céltalan, értelmetlen és fölösleges munkába kell ölnöm minden erőmet, s ez ellen tiltakozik még az agyam is, amikor a tizenegyedik olvasásra sem veszi be a dialektikus materializmus jellemvonásait. Néha felvetem magamnak a kérdést: valóban ostoba volnék? Nehézkés, tompa eszű, gyarló fráter? Azt tudom, hogy a felfogásom nem éppen gyors, de arra mégsem számítottam, hogy ennyire buta legyek. Agyonhajszolnak bennünket, azzal a jelszóval indokolva emberkínzásukat, hogy a szocialista társadalom sokoldalú embereket kíván. Minden belénk akarnak gyömszölni, s nem veszik észre, hogy milyen meddő és káros erőlködés ez. Minden évben kikerül az életbe egy sereg ember az egyetemről – de néhány kivétellel valamennyi vaksótét éjszakában tapogatózik: elfecsérelt négy évet, dolgozott, mint egy állat, de nem tanult semmit az egyetemen, inkább elbutult, megzavarodott vagy cinikusává vált. Mindenki úgy érzi e nevelési mód tarthatatlanságát, méghozzá a saját bőrén, mindenki zúg, elégedetlenkedik: forradalom van az egyetemen. Annyira, hogy már nagyarányú reformokról beszélnek – de sajnos egyelőre csak beszélnek. Mi kevesebb óraszámot, több szabadidőt s több egyéni tanulást követelünk. Reménykedünk, hogy megadják, legalább részben, de valószínű, hogy csak a következő évben kerül rá sor.

Gyakran eszembe jutott, hogy ha mód nyílna rá, otthagynám az egyetemet habozás nélkül, mert ez nem tanulás, így nem lesz belőlem semmi, csak elsekélyesedem s eltoppulok. De meg kell gondolnom, mert miből élnék, mihez fognék a nagyvilágban? Cserszegre nem mehetnék, hiszen mindent fölperzselttem magam után: nincs mit keresnem odahaza. De nem is mennék, mert már nem tudnék visszailleszkedni a paraszti közösségbe: nem éppen a munkát rühellem, hanem a falu közvéleményétől tartok. Halálba kergetnének a gúnnyal. Tehát Cserszegre nem vezet út. Írásból nem tudnék megélni, mert mihez kezdenék idealista elbeszéléseimmel és főképp idealista meggyőződésemmel? Árulásra most sem vagyok hajlandó. Tehát az egyetem szerény, de biztos anyagi bázist is jelent számomra. És ha ott akarnám hagyni, arra is kellene gondolnom, hogy Jankovichot és Szalatnait csapom arcul ezzel, hiszen ők kilincseltek, ők jártak közben, hogy fölvegyenek az egyetemre: a saját, szívhez szóló kérvényeim vajmi ke-

veset nyomtak a latban. Őket sérténem meg, az ő jóságukat és szeretetüket taposnám sárba. Ez a legkétségbeejtőbb és legsúlyosabb bilincs: a barátok és jóakarók segítségét nem lehet csak úgy visszadobni és meggyalázni. Vajon mit gondolnának rólam? Ha mégis otthagynám az egyetemet, csak az ő engedélyükkel merném megtenni, vagyis ha tudnám és látnám, hogy nem neheztelnek érte. Jankovichnak még nem hozakodtam elő a dologgal, csak azt említettem neki, hogy az egyetem mélységes csalódást okozott – de erre is nagyon meglepődött, s furcsán nézett rám. Így hát eleve le kell mondanom a teljes őszinteségről, vagyis arról, hogy elmondjam neki: szeretnék menekülni innen.

Igen, menekülni! Ha így megy tovább, elpusztul az az ember, aki a „Rejtett világ”-ot írta, elsovad benne az a gazdagság, amit e novella írásakor érzett, mélyre húzódik és egészen eltemetődik a régi én, s helyébe lép egy másik, akinek már nincsenek csodálatos álmai, Sophoklés baloldaliságát tanulja az egyetemen, ezzel kél és fekszik, külön problémái nem lesznek. Él egyik napról a másikra, előadásokat hallgat, szemináriumokra készül: egész élete abból áll majd. Olykor eszébe jut, hogy van ugyan Cervantes, Shakespeare, Balzac, Dosztojevszkij is a világon, de ez már csak nagyon messziről s nagyon homályosan rémlik. Nem olvas és nem ír – az író, az igazi szellemi ember meghal benne. Egyetemi hallgató lesz, semmi több.

Ez a jövő perspektívája. Rettenetes dolgok, de minden bizonnyal ez vár rám, ha komolyan veszem az egyetemet, s nem dobom sutba az egészséget. Kedves Bátyám, jól emlékszik, hogy régen minden levelemben írói terveimről, problémáimról beszéltem, lelkesedtem, töprengtem, gondolkoztam, tervezgettem: de ma már nem tervezetek. Nem beszélek írói problémákról, mert nincsenek problémáim: ebben a környezetben nem vetődhet fel bennem semmiféle írói terv. Néha még megmozdul bennem valami halvány szándék, hogy meg kéne valósítani, meg kéne írni azt, amit már évek óta hurcolok magamban, de az életem nem engedte, hogy elmondjam: valami még pislog a régi tervekből, de nagyon gyengén, nagyon halványan. Újabbak egyáltalán nem születnek, nem bukkan fel bennem semmi. Elszegényedtem. Az élet felszínén úszkálók, céltalanul üres csónakkal. Nincsenek szép álmok, nincs magány. Embercsordában élek, és a csorda egyik szürke tagja vagyok, minden ismertetőjel nélkül. Néha ugyan nekimegyek az embereknek az utcán, de nem az alkotó „szórakozottsága” miatt, hanem mert fáradt és esett fejű vagyok, a kőkockákat nézem menet közben. Terveimet a messze, beláthatatlan jövőbe helyeztem: majd talán egyszer jóra fordul. Rábízom az időre, legyen, ahogy lesz: én nem gondolok rá, hiszen úgyis hiábavaló.

Ezt az egyetemi évet kísérletnek szánom: megpróbálom, hogyan lehet kevés vagy semmiféle tanulással levizsgázni és az esztendőt a magam céljaira felhasználni. A felsőévesek közül jó néhányan azt állítják, hogy a kollokviumokhoz elég az a négy-öt nap, ami előttük rendelkezésünkre áll: az anyag „megtanulására” az is elég. Meglátom, hogyan sikerül. Ha beválik, maradok. Ha nem, szedem a sátorfámat.

Három hónap óta egyre jobban meggyőződtem a hitemben – amit már régóta valok, hogy az igazi tanulás csak autodidakta lehet. Napról napra erősebben érzem ezt az igazságot. Ha olyasmit kell tanulni, amihez nincs kedvem, az nem is marad meg bennem: pl. az év elején tanultunk Anonymusról, de ma már csak azt tudom róla, amit odahaza olvastam vele kapcsolatban. És így tovább. Ha otthon elolvastam egy könyvet, éreztem, hogy valamivel több vagyok, mint azelőtt. Gazdagabb lettem, minden könyv után gazdagabb és egyre mohóbb, mert minél többet olvastam, látnom kellett, hogy még micsoda feladatok várnak rám. Most egyáltalán nem érzem magam

gazdagabbnak, három hónapja, hogy egyforma állapotban vagyok, sőt az a veszély fenyeget, hogy még az is kihull belőlem, amit életem során magamba gyűjtöttem. Ha bensőmben nézek, nem találok semmit, amit az egyetemen kaptam volna.

De hát már túlságosan sokat panaszkodtam – pedig sokszor megfogadtam magamban, hogy ha csak lehet, ezt kerülöm. De kinek mondjam el mindezt? El kell mondanom, hogy legalább ennyivel könnyebb legyek. Persze nem adom át magamat egészen az egyetemi élet sodrásának: megpróbálok szíjjel szemben nyomulni. A félévi vizsgák után csak minimális időt fordítok tanulásra, a lehető legkevesebbet – a többit olvasásra szánom. Ha írni nem is tudok, mert a környezet és az életmód nem engedi meg, de legalább olvasok, amennyit csak tudok. Mióta itt vagyok az egyetemen, talán négy-öt könyvet olvastam el, ami kötelező olvasmány volt: két Krúdy-regény, egy Dosztojevszkij-elbeszéléskötet, meg Kuncz Aladár Fekete kolostora. Cserszegen ez két-három heti adag volt. Akkor minden levelemben számot adtam olvasmányaimról: most nem adhatok számot semmiről, mert nem olvasok. De az új évben igyekezem megmásítani és a saját képeimre és hasonlóságomra formálni a dolgok menetét.

Amúgy nincsenek bajaim: egészséges vagyok; szűkölködöm ugyan, de nem nélkülözök túlságosan; anyagi életem a régihez képest jobb. Csak azt a csodálatos világot nem találok sehohly sem, nem kapom meg többé, amiben odahaza éltem. S ez a legnagyobb veszteség. Csak úgy tudnám visszaszerezni, ha megint elvonult, magányos életet élnék, s magamba tudnék fordulni. Nincs drágább és lényegesebb dolog, mint a magány!

Leveleim valamelyikében említettem, hogy Jankovich pénzkeresethez juttat valamelyik szerényebb folyóiratnál. Hát eddig még nem lett belőle semmi, mert a feladatok nem feleltek meg nekem, egyrészt mert nem vagyok rájuk alkalmas – nem vagyok újságíró, másrészt olyan témák voltak, hogy le kellett volna tenni a politikai garast is, tehát természetes, hogy nem vállalhattam őket. Most írtam egy kemény bírálatot a legújabb magyar filmről, egy mezőgazdasági szaklapban (!) jelenik meg – ha megjelenik. Jankovich azt is megígérte, hogy elsőzza valahol néhány novellámat, de kétkedem, hogy sikerül neki. Írásaim reménytelenül idealisták, és ez már egyenesen kihívás a mai politikus irodalommal szemben. Ha megjelenének, senkire sem hárulna belőlük jó.

Meg kell említenem, hogy Bögödi Dezsővel nagyon jól megbarátkoztam, amikor felkeresett. Nagyon örültem neki, hogy felfedeztük egymást. Derék, becsületes, tiszta fejű, lelkes és őszinte fiú, igazán megszerettem. Azóta levelezünk, vigasztaljuk, bátorítjuk egymást. Szükségem van hasonló sorsú és lelkületű emberekre, mert itt az egyetemen a kollégáim – egy-két kivétellel – nagyon sekély emberek. Más nem ragadja el őket, csak az angol–magyar mérkőzés. Ha egy magyar író Nobel-díjat kapna, közel sem lelkesednének rajta, mint azon a 6:3-as eredményen, amit a tréningekkel agyongyötört s melleleg megpénzelt magyar csapat Londonban kicsikart. Általában véve döbbenetes dolgoknak voltam tanúja a mérkőzés napján. A közvetítést én is meghallgattam, együtt a diákszálló valamennyi lakójával. Ahogy a gólok szaporodtak, a barátaim úgy vetkőztek ki emberi mivoltukból. Az az ujjongás és tombolás nem emberi volt: egy borzalmas tömeghisztéria kitörése. Szomorú és nekem egészen érthetetlen dolog huszoneköt ember másfél órás küzdelmének – amiben nincs semmi konkrét cél, csak a „győzelem” – ekkora jelentőséget tulajdonítani. Az újságok még most is cikkeznek a mérkőzésről, s az embereknek, akárhol járok, ez a legfőbb témájuk. Minek a jele ez? Az emberek eltévesztették a dolgok értékének sorrendjét? Ez nagyon katasztrofális lehet. Az a nép, amelyik csak az angol–magyar meccsért tud lelkesedni, már

nagyon eltévedt és mélyre zuhant nép, akitől már nem sokat várhatunk. S egyre jobban érzem, hogy az olyan emberek, mint én vagy Bögödi Dezső, elszigetelődünk. Csak egymásban találhatunk örömet – a plebstől el kell szakadnunk, ha nem akarjuk, hogy magával rántson bennünket ostoba kedvteléseibe.

Most már ideje befejeznem a levelet, mert a hosszú levél unalmas szokott lenni. Nem tudom, kedves Bátyám, mennyi ideje van, lesz-e alkalma válaszolni. Igen jólesne, ha mostani útvesztőmben is megmutatná a helyes irányt, mint ahogy máskor is megmutatta.

Jó egészséget és jó munkát kívánok. Tisztelettel üdvözlö:

M. Szabó István

Csiki László

„ARS POETICA”

A fiúknak néha estétájt
költői ötlete támad.
Előveszik tehát a kést
a bőrdzsekiből.
Bő vér ijesztő gyönyöre
tolul, habzik be olyankor
a gyerekmirigy ürébe
a mellkas felső felén.
A lélek hült helye az.
Érezhető, már-már élvezetes.
A sóvárgás, az álom
csillan bíbortükörben:
aszfalti tócsa
az áldozat szíve körül.
Bizony, szólnak, itt vallani kell.
Elmondani. Megmutatni legalább.
Mindent, egészen.
Ama teljes valót
és benne magunkat.
Az albérlési világmindenséget,
érthető részeivel.
Látni kell, kiterítve, kik vagyunk
valaki véletlen másban,
felfogni utolsó leheletét,
s álmodni aztán életfogytig,
milyen lenne elevenen,
miről beszélne nekünk,
ha hagynánk,
s nem képzelnék csupán.

Mesterházi Mónika

SZESZTINA-PRÓBA

1

Akármit dúdolhatok én magamban,
a szenvedő hegedű hangja vár,
akárhányszor jövök a mozgólépcsőn,
és bármi húz-von engem, ugyanaz
a látvány: a képviselőknél arcról
a koldusokat jobban ismerem.

2

Ahogy a sötétet is ismerem,
sötétet kint és sötétet magamban,
amit leolvashatok minden arcról,
a látás viszonyait, ami vár:
így decemberben kint is ugyanaz,
mint a peronon vagy jövet a lépcsőn.

3

S míg álltomban megyek a mozgólépcsőn,
néha az összes arcot ismerem,
és mintha mindegyikre ugyanaz
a gond ülne, amit nekik magamban
én adok, tőlem függ, kire mi vár,
hogymire gondolok egy másik arcról.

4

De mire gondolok egy régi arcról,
akihez éppen utazom a lépcsőn,
amikor azt hiszem, tudom, mi vár,
mert a véletlent is mind ismerem
meg őt magát is, magamból, magamban,
pedig teljesen sosem ugyanaz?

5

S hogy is lehetne? Csak az ugyanaz,
ami talán esszencia az arcból,
amitől addig sem vagyok magamban,
míg fölemelkedem, akár a lépcsőn,
a bizonyosságig, hogy: ismerem,
ez fontosabb, és mindegy, hogy mi vár.

6

Hiszen ha ő tudná, hogy rá mi vár,
mikor mindegyikünkre ugyanaz.
Csak nézhetem, s hiába ismerem
mozgásról is, nemcsak szavakról, arcról,
míg ereszkedik egy miféle lépcsőn –
ereszkedem a sötétben magamban.

7

Vagyok magamban, várom, ami vár,
akármi lépcsőn, mindig ugyanaz,
és semmi arcról fel nem ismerem.

TAVASZ

Egyel kevesebb óra. Egyel
kevesebb ok, hogy írjak.
Mi lesz velem a hatodik évben?
Kitartottam a télen át. Tavasz.
Csak könnyet áraszt. Választ
nem ad. Annyi réteg alatt
nem hajt ki semmi. Annyi
rétegen a fény nem hat át.

Térey János

PROBLÉMÁNAK PROBLÉMA, KOMOLYNAK NEM KOMOLY

Üvegasztal, ez a halálom.
A pont, ahol fölüti rút fejét a kétely.
A fürdőszobában akkora hajcsomó
gurul, mint egy tekegolyó.
Galambburukkolás a világítóudvar mélyéből.
Különben is, szeretem, ha van
igazi udvarra néző ablaka

egy valamirevaló fürdőszobának.
Ennek az sincs. Krónikus dugulás,
mozdulatlan a piszkosszürke víztükör
a mosógép görgőinél. A disznóól
üzenete: *Ez a nő nem tiszta.*
Húsz perce röpdös fölöttünk az angyal,
beszélgetni azt végképp nem tudunk.
Problémának probléma, komolynak nem komoly.
Mondanom se kell, szociális dohányzó a kiscsaj,
sötétedéskor örült tempóban
kezd rofogtatni a cigiket,
és láncdohányos, hogyha buliba cipelik.
Bedobunk valamit, vagy mi legyen?
Lelombozott az a tálka a tegnapi kutyakájával.
Elöttem a kép: hogyan marakodnánk
a bevásárláson, a mosogatáson meg a rezsin.
Fölismerem a kimosakodott penészvirágot,
akit talajhoz ragaszt a pitiáner haszonelv,
akinek megkötik a kezét a piaci megfontolások
és a kültelki szokásjog.
Usgyi, menekülőre fogom.
Már megint hova juttatott
rettenetes hajtóművem, a tesztszteron?
Az első szűrőn simán átcsúszott a lány,
kizáró ok lett volna a bokalánc,
a hajpánt és a holdjáró cipő.
Belébotlottam, parkolóhelyet keresve.
Egy körre van kalibrálva, pont.
Az ágyban – tulajdonképpen – semmi gond,
de nyugtalanító körülmény, hogy amit mi
hirtelen felindulásból művelünk,
annak a becsületes neve: reszelés.
Olyat mondok, hogy soha többé ne jöhessenek,
hogy meggyűlöljön, mint a fekete pestist.
A vegyessalátából kihalászom
a romlékony összetevőket,
és szép sorban mindet a nevéen nevezem.

Tóth Imre (Párizs)

DE INTERPRETATIONE (I)

Nem euklideszi geometria:
két évezred kommentárja Eukleidészhez

Halasi Zoltán fordítása

Benei Zsuzsának

Proemium

Mondják, hogy az egész filozófia nem egyéb, mint egyetlen kommentár Platónhoz. Meglehet.

De vajon Platón nem csupán kommentár-e maga is – kommentárja annak, amit Parmenidész, Hérakleitosz, a püthagoreusok és a szofisták írtak, annak, amit az Akadémia geometerei produkáltak –, hogy Szókratészről már ne is beszéljünk? Mert Szókratész semmit nem írt, és amit állítólag mondott, az számunkra csakis mint kommentár, mint Platón kommentárja Szókratészhez maradt fenn.

És az, amit Szent Tamás mint kommentárt írt Arisztotelészhez, ez a kommentár nem Aquinói Tamás saját filozófiája-e? Avagy a kommentár, amelyet Proklosz írt Eukleidészhez, nem a geometriának első és igen eredeti neoplatonista filozófiáját tartalmazza-e?

Az irodalomtörténeti folklór szerint Bernard Shaw lett volna a mondás szerzője. Valóban, az aforizma szarkazmusában felismerhetők Shaw ujjenyomatai. Amiként a „kommentár” szóban is felismerhető a romantika – még a mi szcientista századunkban is továbbélő – szelleme.

A romantika szemléletében ugyanis a „kommentár” – amit már a felvilágosodás is megvetett – ellentétben áll a „zseniális mű” lényegével, az eredetiséggel. Ebből a szemzőgből nézve egyedül a mű a teremtő aktus, a kommentár csupán másodrendű munka. A mű szerzője alkot. A mű – alkotás. A kommentár nem alkot semmit, szerzője egyszerű közvetítő; munkája: nem alkotni, hanem tanítani, a nép számára is hozzáférhetővé tenni az elitisztikus alkotó művét. Célja nem az új létrehozása, hanem a már meglévő és adott megértése. Jellege nem az eredetiség, hanem az eredetinek a megértése.

A műnek rangja van. A kommentár rangja alantas, pozíciója alacsony, mint egy falusi tanítóé.

Lehetetlen nem kihallani a tudatosan pejoratív tónus kicsengését abból a mellézőngéből, amely – ebben az értelmezésben – a „kommentár” kifejezést kíséri.

Mű és kommentár: fönt, a magasban – a mű; jóval lejjebb, egészen lent, az érték-skála legalján – a kommentár.

A filozófia sajátos géniusza, szinguláris eredetisége, talán zsenialitása is épp abban áll, hogy maga is kommentár – kommentár *par excellence*.

Kommentár

Szöveg és kommentár: az azonos és a más – servitude volontaire és szabadság. A mű az azonos. A kommentár a más. És mint a más, a kommentár szemben áll az azonossal, a művel. A szöveg az úr, a kommentár a szolga. A kommentár eszménye a *servitude volontaire*, az önkéntes rabszolgaság, ethosza – az egyhez, az adotthoz, a műhöz való feltétlen hűség.

A kommentár hasadást idéz elő az egyben.

Dialógusa a művel megfordítja a szerepeket. Az azonos meghasonlik, helyet cserél, és áttevődik a kommentárba.

Úgy, mint a szavaknak abban a táncában, ahol a táncmester, Platón vezényszavára: „Figuracsere!” – ez maga is egy szó-tánc, egyike Platón kedvelt szürrealista szóvicceinek a geometria nyelvével, mert a figura nemcsak a tánc, hanem az ábrázat, az ábra, a geometriai figura megváltoztatására is érvényes –, tehát éppen úgy itt is, mint Platón NAGYOBBIK ALKIBIADÉSZ-ében, ahol a kétértelmű parancsszóra Alkibiadész egyértelműen megváltoztatja saját geometriai figuráját, és felölti Szókratész ábrázatát, ami által egyszeriben átváltozik a lények lényege is: a kissé együgyű, de szépséges Alkibiadész, a másik, aki a dialógusban Szókratészt értelmezi, bölcs és csúf Szókratésszé válik, az azonos, Szókratész, a mű szerzője, a bölcsesség szerelmese, felveszi a másik, Alkibiadész figuráját, aki eddig Szókratész szeretője és kommentátora volt.

A mű a kommentár számára mássá lesz. A kommentár vizsgálat tárgyává teszi a művet, kérdéseket tesz fel neki, vitába száll vele, hangot ad iránta támadt kétegyeinek. Ellenvetések fogalmaz meg vele szemben, sőt nemet is mond neki.

A kommentár mindig *Discours contre l'Un* – diszkurzus, amelyik az egy ellen beszél, amint azt Étienne de la Boétie, Montaigne legjobb barátja tette volt minden királyi és nem királyi egyeduralom ellen.

A szabadság még az önkéntes alávetettségben is az én rejtett hatalma marad, és nincs az a szolga, aki a szabadság hatalmának ellen tudna állni.

A szolga ráeszmél saját énjére, tudatossá válik benne saját autonómiája, egyszeriben felviláglik benne, hogy ő is jelenbeli valóság, neki is van önazonossága. Az önként vállalt függőség állapota ráébreszti önnönmaga tudására, tudatának látható felületén megjelenik saját függetlenségének tudása. Énjének elidegeníthetetlen szuverenitása felölti a tudott valóság emberi méltóságát. Önmaga szolgai függőségében felismeri a mást, az önmagával szemben álló idegent. Megtagadja, de szabadulni csak azáltal szabadul saját szolgai állapotából, hogy önnönmaga szabadságát tudja. „Ő maga szab törvényt önmagának” – mondja róla NIKOMAKHOSZI ETIKA-jában Arisztotelész. – Saját szabadságában ismeri meg önmagát. Szabadságának valósága saját szabadságának tudása.

És autonómiája tudatában vesz részt abban a dialógusban, amit az ugyancsak autonóm lényel, a mással, a művel folytat. Minden tekintetben egyenrangú lényként állja meg a helyét a más mellett, de vele szemben is. Él alapvető jogával, a szólás szabadságával. Beszéde szabad. Szabadon értelmezheti a művet.

Szabadon mondhat neki nemet is.

Platón kommentálja Parmenidészt – Russell és Quine kommentálja Platont. Platón A SZOFISTA-ban a nagy Parmenidész ontológiáját kommentálja azáltal, hogy ellentmond neki. Az eleai idegen szerepében nyíltan javasolja, hogy az eleata ontológia alapvető tézisé: „*lét nem tulajdonítható a nem létezőnek*”, méltányosan „*mértékletes kínvallatásnak*” vessék alá, és a tézis szövegének lelkét annak „*beismerésére kényszerítsék, hogy vala-*

milyen módon lét tulajdonítható a nem létezőnek". Ezt Platón a tőle megszokott gyilkos iróniával – és öniróniával – mindannyiunk atyja, Parmenidész tanítása ellen elkövetett „apagyilkosságnak” nevezi, holott dialektikája az eleata tézist csak saját maga tagadására kényszeríti. A PARMENIDÉSZ-ben pedig – a tőle szintén nem idegen stílusos perfidiával, de azzal az előkelő attikai urbanitással, amely mindig tiszteletben tartja az ellenfél emberi méltóságát – Platón valóban magát a nagy Parmenidészt kényszeríti arra, hogy saját magát játssza a nevét viselő metafizikai tragédiában – és szellemi öngyilkosságot kövessen el a színen.

Ez a metafizikai színjáték annak a hermeneutikai munkának volt az eredménye, amellyel Platón az Akadémia geometriáját interpretálta. Mert egyszerűen bizonyítható – ezt már az „úgynevezett *püthagoreusok*” elvégezték –, hogy semmilyen mérési operáció nem képes arra, hogy hossz mértéket rendeljen bizonyos véges nagyságú egyenes darabokhoz, mint amilyen a négyzet átlója. A diagonális tehát olyan vonal, amelynek van abszolút pontossággal meghatározott nagysága, de *nincs hossza*. Ha volna, akkor ez csak nem mérhető mérték lehetne, viszonya a mértékegységgel pedig *irracionális ráció* – maga a megtestesült *esztelenség!*

Ez volt az egyik legváratlanabb, legszenzációsabb gondolat a matematika egész történetében – mondotta nekem mindig Erdős Pál, valahányszor láttuk egymást.

Ez az „esztelenség” volt az Akadémia geometriájának legnagyobb újdonsága. „*Beleegyeznél-e abba, kedves Glaukonom, hogy az állam feje esztelen legyen, mint a négyzet átlója?*” – kétségtelenül ez AZ ÁLLAM egyik legfrappánsabb játéka a szóval Platón szürreális hiperuránjában, és ez – az esemény újdonsága és rendkívül komplikált professzionális muma miatt – egyben Platón egyik legszobább provokációja.

A diagonális *mértékét* csak olyan szó fejezheti ki, amelyik maga a *kimondhatatlan*, és az a *tárgy*, amit a „*szótlán szó*” megnevez, a diagonális *hossza*, maga a *nem létező*. Ha tehát azt állítjuk, hogy a négyzet átlója olyan tisztességes vonal, amelynek, mint minden vonaldarabnak nemcsak nagysága, hanem hossza is van, akkor ez olyan állítás, amely egy valóban „*csodálatos és önmagában véve abszurd, egy az időn kívül fekvő pillanat hirtelenségében a létbe lendíti a nem létezőt*” – a diagonális hosszát. Ez Parmenidész atyánk öngyilkos vallomása a létnek és a nemlétnek abban a mértékletes és nagyon elegáns szellemi tortúrájában, amelyet Platón minuciózus szadizmussal vitt véghez PARMENIDÉSZ-ében. És ez az elcsigázó kommentár egy *teoréma* – egy geometriai tétel, de – és ez a szó másik jelentése Platónnál éppúgy, mint Pasolini TEOREMA című filmjében – ugyanakkor a theatrum színpadán szemlélhető látványosság is: az eleata ontológia tragédiája. Erről valamivel részletesebb információt találhat az olvasó – ha netalán érdekelné – egy régebbi keletű könyvemben: I PARADOSSI DI ZENONE NEL PARMENIDE DI PLATONE (Istituto Italiano per gli Studi Filosofici, Napoli, 1994).

Az apagyilkos kommentár mint Platón filozófiája vált ismertté, és FILOZÓFIAI ÁBÉCÉ-jében Voltaire ehhez csak azt a rövid megjegyzést fűzi, hogy mindez csupán egyetlen galimatiasz. Bertrand Russell ismételt kommentálja Platón matematikai filozófiáját és koncepcióját a lét és nemlét viszonyáról, és ellentmond neki. Ez vezette el „*a nyelv analitikus filozófiája*” megalapításához, amely végül is „*leszámolt azzal az évezredek zavarosfejséggel, amit Platón vezetett be*” a gondolkodásba. E filozófia talán legjelentősebb jelenkori képviselője, Willard Van Orman Quine tovább kommentálja Platón „nem létezőjét”, és az elbűvölően józan analitikus filozófia alkoholmentes humorával átítatott könyvében, a FROM A LOGICAL POINT OF VIEW-ban (Harper & Row, New York, 1963, 2–4. o.) ezt a „*bozontos, bogos, konfúz doktrínát*” csak az általa adott

szellemes becenéven (nickname) mint „Platón szakállát” – *Plato's beard*, azaz unalmas és üres locsogását – idézi, és javasolja, hogy borotváltassék le Occam borotvájával. A könyvet, amely Platónt kozmikus jártassággal kommentálja, mint Quine filozófiájának eredeti szövegét ismerik, és mint ilyet kommentálják.

A kommentár beszéd: beszéd *pro* és *contra*, beszéd mellette és ellene. Ugyancsak NIKOMAKHOSZI ETIKÁ-jában idézi Arisztotelész Hérakleitoszt: minden a viszályból keletkezik. *Polemosz* – a szavak háborúja, a polémia minden dolgok nemzője és szülőatyja.

A kommentár folyamatos beszéd, *oratio continua*: szigorúan lineáris ugyan, mégis – mint Peano nevezetes görbéje – teljesen betölt egy egész teret. Az önmagát gondoló szellem terét.

A kommentár: dialógus a szerzővel – mint a szellem soliloquiuma. Mégis, a kommentár dialógusa egyetlen soliloquium. Valójában a szellem – ugyanaz a szellem, amelyik a művet megalkotta –, a szellem maga az, amelyik kommentálja önmagát. A kommentárban mindig a szellem beszél önmagával, ugyanaz a szellem tagadja önmagát, amelyik doktor Faustnak úgy mutatkozott be, hogy én az örökös tagadás szelleme vagyok.

Mű és kommentár: egy és ugyanazon szellem két hiposztázisa.

A beszéd is cselekvő tett, *praxis*, mondja ismételten Platón a THEAITETOSZ-nak és A SZOFISTÁ-nak szentelt dialógusaiban. „*A léleknek önmagával folytatott párbeszéde*” ez, az önmagát gondoló gondolat munkája, a szellem vajúdása azért, hogy világra hozza önmagát, hogy tudatára ébredhessen annak, mi is ő valójában, és hogy ezáltal aktuális valóságot adjon önmagának, hogy megvalósítsa és valóra váltsa önmagát.

És az a nyilvános és rendes beszéd, amelyet a kommentár a fennálló kontextuális rend mellett vagy ellene beszél – nyilvánosan és fennhangon – a művel, ez is a szellem saját magával folytatott beszéde avégből, hogy az öntudatos lét állapotába emelje jelenlétét a világban. És e végérvényesen soha be nem fejeződő verbális munka eredménye – ez, épp ez az, ami a filozófia tartalmát alkotja.

Az Eukleidészhez írt nem eukleidészi kommentár. A matematika azonban nem filozófia, és a matematikai tételek nem kommentárok, hanem a már meglévő hipotézisekből, axiómákból, tételekből logikai interferencia útján nyert következtetések. Ezért olyan váratlan, olyan különös, hogy a „nem eukleidészi forradalom” néven ismert történeti esemény annak a kommentáló tevékenységnek az eredményeként jelent meg a történelemben, amelynek célja csupán az volt, hogy a geometria szentírását, Eukleidész ELEMÉK-jét értelmezze és interpretálja. A kommentár először csak kérdéseket tett föl, azután már kérdőre vonta a művet, kételkedni kezdett Eukleidészben. Míg nem annak az ideje is eljött, hogy nyílt nemet mondjon a műre.

Ez azonban azt jelenti, hogy a nem eukleidészi világ maga is olyan munka eredményeként jött létre, amelyet a filozófia spekulatív szelleme végzett a matematikán belül, azért, hogy e világot saját nemlétéből hozza létre, és hogy ezáltal az aktuális geometriai lét realitásának irreverzibilis állapotába emelje.

De ez csupán egyik aspektusa azoknak a szingularitásoknak, amelyek a nem euklidészi geometriát olyan sajátos és valójában egyedülálló helyvel tüntetik ki a matematikai történet Genézis-könyvében.

A nem eukleidészi rendszer első, következetesen végigvitt kidolgozása Gerolamo Saccheri EUCLIDES AB OMNI NAEVO VINDICATUS – A MINDEN FOLTTÓL MEGTISZTÍTOTT EUKLEIDÉSZ – című híres művében található. Pater Saccheri S. J. ezt az 1733-ban

megjelent munkáját csupán Eukleidészhez írott kommentárnak szánta. És kommentárjának eredeti szándéka nem a konstrukció, hanem a destrukció volt, nem az, hogy felépítse, hanem hogy megsemmisítse a nem eukleidészi világot.

Igen, *világot*.

Mert Saccheri egyik legjelentősebb kommentárja az volt, hogy mindkettő külön-külön tekintve önmagában zárt világ: *si unus, omnis* – ha egy, akkor mind –, ha egyetlen egyenes vagy háromszög eukleidészi, akkor minden – igen: a szó legszigorúbb értelmében: abszolút minden – geometriai tárgy eukleidészi. És ha *egyetlen*, akkor szükségszerűen mind nem eukleidészi. Ez Saccheri kommentárjának fundamentális és valóban nagy tétele. A két predikátum, „eukleidészi” és „nem eukleidészi”, mindegyike olyan tulajdonság, amellyel csak egyetlen tárgy rendelkezhet: a végtelen mindenség, az összes létező – vagy nem létező – mindensége. Minden geometria egy kozmológia.

A tudatosan követett cél, amelyet a jezsuita páter maga elé tűzött, szerény volt és alázatos. Saccheri csupán arra szorítkozott, hogy az ELEMÉK egyik fundamentális állítását, amelyet Eukleidész *párhuzamossági posztulátuma* néven ismer az utókor, kommentálja, és – két évezred annyi sikertelen próbálkozása után, végre – korrekt metamatematikai interpretációját adja Eukleidész tételes állításának.

Az az állítást, amelyet kommentált és amelyről be akarta bizonyítani, hogy *hamis*, Saccheri ugyancsak egy kommentárban, Proklosz KOMMENTÁRJAIBAN találta. Ezeket a kommentárokat Eukleidész ELEMÉK-je ELSŐ KÖNYVÉ-hez írta a neoplatonikus szerző.

Proklosz ebben a kommentárjában – IN PRIMUM EUCLIDIS ELEMENTORUM LIBRUM – terjedelmes magyarázatot szentel egy állításnak, amelyet ő maga az egész geometria legparadoxabb teoreimájának nevez. Ezt a rendkívülien paradox tételt Proklosz maga is már készen találta egy századokkal korábban készült írásban, a rodoszi Geminosz munkájában, amely – egy matematikai munka számára – az éppoly különös, mint jelentőségteljes PHILOKALIA – A SZÉPSÉG SZERETETE címet viselte. Geminosz maga is az eukleidészi posztulátumot kommentálta. Kommentárja belső kényszerűséggel vezetett a *fölöttébb paradox teorema* megfogalmazásához. Állítását Geminosz kérdés formájában artikulálta, amelyet nyilvánvalóan a művel szembeni kétely sugallt. A kérdés a következőképpen hangzott: „*Vajon nem léteznek-e olyan párhuzamos egyenesek, amelyek ugyanúgy közelednek egymáshoz, mint a hiperbola aszimptotái?*” Az aszimptotikusan egymás felé konvergáló, de egymással soha nem találkozó párhuzamosok létezésére vonatkozó kérdésben nem nehéz felfedezni a tisztán spekulatív tartalmat, amely a szellem transzcendens régióra utal: létezhet-e egy másik, egy nem eukleidészi világ? Az egy belső képernyőjén megjelenik a második – az azonos tudatában felmerül a nyugtalanító kérdés a másik egzisztenciája iránt.

Proklosz kommentárja azonban már valami újat – valami specifikusan geometriai szöveget is tartalmaz. Itt található első ízben az egzakt megfogalmazása egy olyan geometriai állításnak, amelyik ellentmond Eukleidész párhuzamossági posztulátumának. Ez a szöveg olyan szabatosan jellemzi az aszimptotikus párhuzamosokat, hogy ezentúl ez az állítás vált – immanens szükségszerűséggel – a nem eukleidészi világ minden további megdöntésére irányuló kísérlet céljává, ezáltal egyben inferenciális kiindulópontjává.

Ez az állítás képezte A MINDEN FOLITÓL MEGTISZTÍTOTT EUKLEIDÉSZ tárgyát is, ezt kommentálta Saccheri – lenyűgöző lelkiismeretességgel és kimerítő részletességgel –, ez ellen az *inimica hypothesis* ellen irányította briliáns logikájának egész fegyvertárát. Kommentárját végül azzal a diadalmas jelentéssel zárta, hogy az a *diuturnum proelium*

– az az elkeseredett, életre-halálra menő viadal –, amelyet teorémáinak példásan fegyelmezett serege az ellenséges hipotézis ellen vívott, íme, végleges győzelemmel zárt: a nagy mű, az ELEMÉK isteni korpusza ismét eredeti szeplőtlenességében ragyoghat a szemlélő előtt.

Az ellenséges hipotézis, amely ádáz viadalra buzdította Saccherit, ugyanaz volt, mint Geminosz legparadoxabb teorémája, és ennek megfogalmazása Saccheri kommentárjában csaknem szó szerint megegyezik azzal az axiómával, amelyre Lobacsevszkij felépítette a maga nem euklideszi geometriáját. Nem csoda, hogy később, a nem euklideszi geometria megalapozása után Saccherit sokan azzal gyanúsították, hogy kacérkodott az ellenséggel, sőt hogy az *inimica hypothesis* szükségszerű következményeit *de connivence avec l'ennemi* – titkos cinkosságban az ellenséggel – fejtette ki, és méghozzá azzal a kegyetlen, *more geometrico* véghezvitt részletességgel, amelyre csak a szigorú logika szadizmusa képes. De mindez csak bizonyíthatatlan találgatás. Ami azonban bizonyítható, az az, hogy a Saccheri által kiállított halotti lelet a nem euklideszi geometria születési bizonyítványa lett.

Anélkül, hogy ezt Saccheri akarta vagy tudta volna, a kommentárból mű lett – olyan mű, amely eredetiségében jóval felülmúlta a kommentált nagy mű eredetiségét. Az adott mű közvetítője tanítómesterré vált – saját műve alkotómesterévé.

„A poézis magasabb rendű, mint a történetírás – írja POÉTIKÁ-jában Arisztotelész –, mert a história csak arról beszél, ami megtörtént. A poézis azonban filozofikusabb.”

Eukleidész históriája is csak azt írta le, ami van: az ismert, való világ geometriáját. Saccheri poézise ellenben azt írta le, ami nincs: egy nem létező világ geometriáját. És ez előtte senki másnak nem jutott eszébe még álmában sem.

Kivéve – talán, ha Dante szava hitelt érdemel – Salamon királyt.

Dante kommentálja Salamon király nem eukleidészi álmát a Gibeon hegyén. A Geminosz által évszázadokkal korábban feltett kérdéshez Mose Májmúni, Maimonides A TÉVELYGŐK számára írott ÚTMUTATÓJÁ-ban azt a kommentárt fűzi, hogy vannak dolgok, melyeket az emberi imagináció nem képes maga elé képzelni, de az értelem mégis el tudja gondolni őket.

De A TÉVELYGŐK ÚTMUTATÓJÁ-ban Maimonides azt a kérdést is felteszi, hogy vajon Isten, aki mindenható, és akinek szabadsága végtelen, nem teremthetett volna-e kezdetben – amikor még csak a semmi volt – a semmiből akár egy nem eukleidészi világot is. Maimonides válasza ismeretes: „Nem!”

De – ami figyelemre méltó – Maimonides egy olyan négyzet segítségével jellemzi a nem eukleidészi világot, amelynek átlója összemérhető az oldalával. Ez a különös, a vizuális képzeletet megbotrántoztató négyzet geometriai figurája első ízben Arisztotelésznek AZ ÉGRŐL írott könyvében van idézve és felidézve. Ott úgy, mint szükségszerű logikai következménye egy olyan állításnak, amelyről *per hypothesin* minden további indoklás nélkül kimondatik, hogy lehetetlen.

Arisztotelész példája kissé meglepő: tegyük fel például – mondja –, hogy a háromszögnek lehetetlen eukleidészinek lennie. És ha éppen ez – az eukleidésziség – az, aminek a lehetetlenségét feltesszük, folytatódik a példa, úgy vannak olyan négyzetek is, amelyek diagonálisa összemérhető az oldalukkal. AZ ÉGRŐL írott könyvében Arisztotelész az Akadémia geometereinek rendkívül eredeti művét, a paradox négyzet figuráját kommentálja: az, hogy ennek átlója racionális, egy olyan állítás – egy fundamen-

Dante nyilvánvalóan azokat a kommentárokat kommentálta PARADICSOM-ában, amelyeket Szent Tamás és az őt továbbkommentáló középkori kommentátorok hada fűzött Arisztotelész műveire. De valamivel később, A FESTÉSZETRŐL írott traktátusában Leonardo már szembeállítja a matematikai igazság abszolút bizonyosságát a középkori skolasztikus disputációk kenológijával – meddő és üres szócséplésével, és azt írja, hogy az *igazság tudományából*, mint amilyen a geometria, *örökre száműzve marad a viszály, és hallgatásra van ítélve a civakodók nyelve, mert itt senki nem vetheti fel, hogy a háromszög szögeinek összege két derékszögnél kisebb, itt örök hallgatásra van ítélve minden ilyen ellenvetés*. Mire következtessünk ebből? Valóban vitatkozott-e a megvetett középkori kommentátorok szócséplő nyelve azon, hogy egy nem eukleidészi háromszög lehetséges-e vagy lehetetlen?

Akárhogy lett légyen is, az a nem eukleidészi háromszög, amiről Leonardo beszél, nem sülyed el az örök hallgatás Csendes-óceánjában, a civakodók nyelve nem némult el. A vita, a kételkedő disputáció nemhogy nem szűnt meg, hanem ellenkezőleg: folytatódott, sőt egyre hangosabb, egyre hevesebb lett.

A csudálatos dolog: az aszimptotikus párhuzamosok és RAYMOND SEBOND APOLOGIÁJA. Giovanni da Palermo, a marannus – valószínűleg a nagy Federigo Secondo – II. Frigyes német-római császár és kétszer kiátkozott stupor mundi – ösztönzésére és annak nápolyi udvarában egy rövid latin nyelvű kommentárban megpróbálta érthetővé tenni azt a kissé homályos és nehezen érthető megjegyzést, amely Maimonides kommentárjában a *képzelőerő* és az *értelem* közötti különbségről szólt. Giovanni da Palermo kommentárjához 1549-ben Rabbi Moses il Provenzale írt héber nyelven egy további kommentárt. Giusepho de Padua – mecénása, Don Diego Hurtado de Mendoza támogatásával – 1555-ben olaszra fordította és Mantovában önálló könyvecske formájában ki is adta Moses il Provenzale írását. A könyvecske címe, COSA MERVIGLIOSA, arra a csudálatos dologra, Geminosz paradox teorema-jára utal, amelyet Maimonides kommentált ÚTMUTATÓ-jában: *come possono uscire due linee sopra una superficie le quali si accostino sempre ne poseno incontrarsi mai* – azaz: hogyan húzhatunk meg sík felületen két vonalat úgy, hogy azok állandóan közeledjenek egymáshoz, de mégse találkozzanak soha? Talán nem érdemtelen megjegyezni, hogy a nem eukleidészi gondolat történetében egészen a XIX. század elejéig ez a kis művecske maradt az egyetlen olyan nyomtatott írás, amely a nép vernakuláris nyelvén íródott.

Francesco Barozzi latinra fordította Rabbi Moyses Narbonensis – ezen a néven szerepel nála Il Provenzale – kommentárját, és saját rendkívül részletes kritikai kommentárja kíséretében ADMIRANDUM ILLUD GEOMETRICUM PROBLEMA – AZ A CSUDÁLATOS GEOMETRIAI PROBLÉMA – címmel 1586-ban megjelentette Velencében.

Amint azt Luigi Maieru lelkiismeretes kutatásai kimutatták, a COSA MERVIGLIOSA nyomában nagy feltűnést keltett az olasz félsziget partjain túl is.

Az első visszhang – a korabeli matematikusok által alig figyelemre méltatott munkáskára – Michel de Montaigne részéről jött. Híres esszéjében – APOLOGIE DE RAYMOND SEBOND – Montaigne azzal a csudálatraméltóan finom érzékkel kommentálta a csudálatos dolgot, ami ismételten szelleme nagyságáról vall: *„Én inkább a hatást szeretném figyelemmel követni, mint az okot. Mert, íme, vannak dolgok, amelyek gyakran megbotránkoztatnak. Így azt mondták volt nekem, hogy a geometriában, amelyek azt gondolja, hogy minden tudományok között elérte a bizonyosság legmagasabb hegyfokát, vannak mégis olyan megdönthetetlen bizonyítások, amelyek alássák a tapasztalat igazságát: úgy, amint azt Jacques*

Peletier mondotta volt nálam, hogy öneki tudomása van két olyan vonalról, melyek is egymás felé tartanak, hogy találkozzanak, amelyekről azonban bebizonyította, hogy soha, egészen a végtelenségig sem érkeznek el oda, hogy megérintsék egymást. Et qui sait s'il n'est plus vraisemblable que ce grand corps, que nous appellons le monde, est chose bien autre que nous ne jugeons – És ki tudja, nem sokkal inkább valószínű-e, hogy ez a nagy test, amelyet mi úgy hívunk: a világ – nem egészen más dolog-e, mint aminek hisszük” – kommentálja esszéjének zárószavaiban Montaigne a csudálatos dolgot. És kissé később követője, François La Mothe Le Vayer, a francia trónörökös, a Dauphin nevelője azt kérdezte egyik akkortájt sokat olvasott írásában: „Milyen alapon is tagadhatnánk meg a teremtés urától azt a képességet, hogy ne cselekedjék Arisztotelész szabályainak vagy akár Eukleidész alapelveinek ellenében?”

További kommentárok következtek.

RECENSIO címen, három évtizedre Saccheri után, Göttingenben publikált doktori értekezésében Georg Simon Klügel gondos vizsgálatnak vetette alá Saccheri művét. *Liber singularis* – éppoly egyedülálló, mint fölöttébb különös munka – kommentálja Klügel Saccheri könyvét, mert hiszen lelkiismeretes és bámulatra méltó szakszerűséggel véghezvitt vizsgálata végzetes hibát fedezett fel Saccheri munkájában. A cím, amelyet Saccheri a premonitorikus diadal mámorában adott könyvének, nem felel meg a mű tartalmának. Eukleidésznek semmi szüksége rá, hogy megtisztítsák. Az ELEMÉK gyönyörűséges testén nincs semmi folt. Ezzel szemben szembeötlő logikai folt éktelelníti az EUCLIDES AB OMNI NAEVO VINDICATUS testét. Amint gótikus cellájában Klügel felütötte Saccheri könyvét, elszörnyült. Mint később doktor Faust az általa felütött Természet könyvében, Klügel már jóval azelőtt megpillantotta a Geometria könyvében a pentagramma mirificum, egy addig ismeretlen makrokozmosz minden folttól mentes jelét, egy lehetetlen világ kozmológiáját, és hirtelen a geometriai túlvilág kénes bűze csapta meg az orrát.

De nem riadt vissza. Hanem arra a következtetésre jutott, hogy AZ A CSUDÁLATOS DOLOG, amelyről Saccheri azt állította, hogy végzett vele, továbbra is sértetlenül fennáll. Minden bizonnyal egy *enigma ipsius genii humani* – magának az egyetemes emberi szellemnek egy enigmatikus titka az, hogy az aszimptotikus párhuzamosok ellenállnak minden megdöntési kísérletnek – fejezi be recenzióját kissé melankolikus rezignációval Klügel.

Geometriai szöveg és kommentár: kreativitás és sterilitás. Sir Henry Savile 1621-ben az oxfordi egyetemen megtartott székfoglaló előadásában a párhuzamosság definícióját és a párhuzamosok eukleidészi posztulátumát kommentálta. *Naevus in pulcherrimo Geometriae corpore* – hangzott Savile a következő évszázadokban szállóigévé vált mondása, amely Eukleidész párhuzamossági posztulátumát kommentálta: az éktelen foltot a geometria gyönyörűséges testén Savile abban vélte felfedezni, hogy az ELEMÉK fehér lapjain hiányzik annak a szövegnek a fekete foltja, amely az eukleidészi állítás kétségbe nem vonható abszolút igazságát lett volna hivatva cáfolhatatlan és szigorúan logikus gondolatmenettel bizonyítani.

Miféle folt? És ha volt is ilyen folt, vajon kit érdekelt?

A Savile által publikált PRAELECTIONES tizenhárom előadásával egy időben teljesen új korszak nyílt meg a matematika történetében. A kutatás szinte robbanásszerű kibontakozása a szivárvány minden színében tündöklő váratlan ötleteket és a meghökentően rendhagyó, heterodox módszereknek olyan hallatlan gazdagságát ontotta a világra, amely termékenységekben felülmúlta mindazt, amit az emberiség mindaddig

megélt: a *végtelen* kora – azé a győzedelmes végtelené, amely az antik geometerekben még a *horror infiniti* borzalmát idézte fel –, a negatív, az imaginárius és a transzcendens számok kora, egy olyan korszak, amelyet a matematika történetének legnagyobb nevei fémjeleztek: Bonaventura Cavalieri és Kepler, Geronimo Cardano és Del Ferro, John Wallis, Fermat és Newton, a Bernoulliak és Euler – hogy csak néhányat említsek a sok közül. Minden tétovázás nélkül állítható, hogy a végtelen nagy aritmetikája és a végtelen kicsiny geometriája, a negatív és a komplex számok algebraja – Eukleidész ELEMÉK-jeihez viszonyítva mindez jóformán csak csupa foltból állt. Az új elméleteket botrányos rések szitája borította, amely eléltelenítette a bennük alkalmazott bizonyítási eljárásokat, mert zseniális megalkotóik ahelyett, hogy olyan, *more geometrico* véghezvitt tisztességes bizonyításokat alkalmaztak volna, mint amilyenekre az ELEMÉK tanították őket, mindenféle hajmeresztő gondolatmenettel próbálták igazolni és megalapozni matematikai boszorkánykonyhájuk éppannyira szellemes, mint fantomatikus pandemóniumát. De hát adott-e valaha is valaki bármifajta bizonyítást arra, hogy ezek a nyilvánvalóan nem létező, túlvilágból elővarázsolt lények – bebizonyított lehetetlenségük ellenére – valóban egzisztenciával bírnak? Az új számok, mindezek a hamis, szofisztikus, fiktív, abszurd, lehetetlen számok már a nevükkel is beismerték és nyíltan hirdették, hogy az ontológia olyan birodalmához tartoznak, amelyből egzisztenciájuk eleve ki volt zárva. „*A lényeg, ami rejlik lényetekben, / Azt nálatok, Uraim, / Már olvashatjuk nevetekben*” – köszöntötte doktor Faust a túlnan általa felidézett urát.

De ki is hagyta magát ezektől a – sokszor a fekete mágiára meg a teozófiára emlékeztető – motivációktól és igazolásoktól elriasztani, hogy mindezzel, a túlnanról érkezett *wondrous strange*, csudálatos idegen lényeket – melyek mennyisége vagy semmi, vagy csak imaginárius, vagy még a semminél is kisebb, avagy csupán mint *ghosts of departed quantities*, mint kimúlt mennyiségek kísértetei lebegtek a matematikus Hamlet szeme előtt az éj ködjeiben – mindenek ellenére ne *üdvözölje* lelkesen, úgy, mint *idegent* szokás? De mint Dánia egykori hercege, a vele egy korban élő matematikusok is jól tudták, hogy Platón ideáinak, a tiszta formáknak egében is vannak dolgok, amelyeket felfogni még az ő filozófiája sem képes.

Meglehet, hogy nem léteztek, de mindezek a fiktív, imaginárius, a semminél is kisebb, hamis, szofisztikus és lehetetlen számok legalább azt a vigaszt nyújthatták a nemlétüket gyászoló matematikusoknak, hogy ha létezni nem léteznek is, de legalább hatékonyak, és hogy egy nem létezőtől el nem várt erejű termékenységgel bírnak. Az is meglehet, sőt biztos, hogy az új elmélet korpusza nem volt éppen *pulcherrimum* – de ha nem volt is olyan szép, mint Párizs legszebb leányának teste, ő is csak azt adhatta a matematikának, amije volt: szeplőset bár, de életet, elfajzottat bár, de viruló magzatot – a nem várt és nem is sejtett új eredmények bő és gyönyörűséges termését.

Ilyen körülmények között kit is zavarhatott volna az alig észrevehető kis foltocska annak az antik istennőnek a – bár valóban csudálatosan szép, de meddőségében gemmerevedett – hideg és élettelen márványszobrán, amivé az immár teljesen elaggott, ősi ELEMÉK eucharisztikus korpusza dicsőültetett?

A XVI., XVII. és XVIII. század kreatív matematikai géniuszai a legkisebb fogékonyságot sem mutatták *Eukleidész foltja* iránt.

A kommentár mint a tudományos irodalom egyik ága ez idő tájt nem a legjobb hírnévnek örvendett.

Kommentár?

Minek?

Most *a mű*, egyedül a mű volt a fontos. A nap égető feladata egészen más volt, mint a kommentár: valami újat, valami eredetit, nagyot, nagyszerűt alkotni, alkotni és mindig csak alkotni, nem pedig immár réges-rég elaggott, ha ugyan nem egyenesen kompromittált szerzők idejétmúlt, végleg elavult, ráadásul rettentően unalmas szövegeit interpretálni, magyarázni és mindig újra és újra csak magyarázni. Mi értelme is lett volna értelmet adni az értelmetlennek, megérteni azt, ami amúgy is abszolút érthetetlen?

Már maga a „kommentár” szó is elég volt ahhoz, hogy irritációt és méla undort keltsen. Elég volt a szót kiejteni, hogy nyomban megjelenjenek az eleven emlékezetben mindazok az ócska, rossz emlékezetű szörszálhasogatások és meddő szócsaták, amelyeket csökönnyösen és elkeseredetten, mind-mind egy-egy más irányzat nevében vívott egymás ellen az *irrefragabili*, *angelici* és *subtilissimi doctores* középkori hada – csupa százalmas figura, akiknek neveit mind csak mint az időközben már réges-rég kimúlt Skóla földi maradványait tartották számon, és akik csak mint a nevetségesség megszemélyesítői szerepelhettek „*az idézett szerzők*” listáján. Ki érezhetett magában még vonzalmat ahhoz, hogy Eukleidész muzeális szövegét kommentálgassa?

Egyáltalán: ki olvasta Eukleidészt?

Sokkal izgalmasabb kérdések voltak napirenden.

A kutatás bonyolult, nehéz, de létfontosságú problémákkal volt elfoglalva: kamatos kamat és ballisztika, navigáció és hídépítés, égi mechanika, hővezetés, gépkonstrukció vagy bonyolult alakzatú boroshordók térfogatának meghatározása – ilyen kérdések hozták lázba a kutatókat. És a megoldásukra kidolgozott módszerek nemcsak a mindennapi élet szempontjából bírtak jelentőséggel – az itt elért eredmények a gyakorlatnál is nagyobb horderejűeknek bizonyultak a tisztán elméleti gondolkodás szférájában. A kutatás előtt merőben új, mindaddig nem is sejtett utak nyíltak, a vadonatúj metodológiák olyan varázseszközökkel bővítették a matematika fegyvertárát, amelyek hatékonyságban messze felülmúltak minden addig elképzelhető.

Mindez óriási erőfeszítéseket követelt, és a telivér matematikusok a cél által megkövetelt buzgalommal vetették magukat az új feladatokra. Mindenkit a feltalálás láza hozott tűzbe. Eredetiség, alkotóképesség, hatékonyság, produktivitás: ez volt az áhított eszmény. Valamit *felfedezni*, a nem vártat, az előreláthatatlant, a bámulatosat, a feltűnéskeltőt, az elképesztőt napvilágra hozni – az újat, mindig csak valami tökéletesen újat kitalálni és felfedezni –, mindenki ennek, csak ennek az elérésére törekedett.

Termékenység, a siker kilátása, a hírnév reménye fűtötte fékezhetetlen ambíciójukat. Versengeni ravaszul megfogalmazott agyafűrt problémák kigondolásában és megoldásában, szenzációs eredményeket létrehozni, soha nem sejtett új fogalmakat bevezetni, melyek mindenkit elképesztettek ugyan, de éppoly elképesztően óriási jelentőséggel is bírtak a kutatás számára: a nagy útkot napfényre hozni – íme, ezeket a célokat tűzték maguk elé, ezekért lelkesedtek, ezeket rohamozták az újkor matematikusai. Vitakoztak is egymással, de nem valami megvetésre méltó szemantikai szubtilitások képezték a disputáció tárgyát, nem a rég levitézlett tegnapi *Skóla* gyerekes vitakérdésein kérődzettek újra meg újra. Nem, az új korszak matematikusai azon civakodtak, hogy kié a prioritás joga, ki az igazi zseni, kinek jár a *jus primae noctis* dicsősége a mindenki más számára érintetlen új feltárásában. Szaporodtak és sokasodtak a konkrét eredmények, és a szellem új világának gazdagsága feltűnően éles kontrasztban állt a boldogtalan szellemi szegények mennyországával – az Eukleidészhez és Arisztotelészhez írt kommentárok és az ezekhez rekurrensen hozzáfűződő meta-

kommentárok pokolian álmosító sivatagának szikkadt terméketlenségével. Az aktív matematikusok úgy érezték, hogy azok a legújabb szövegek is, amelyekkel koruk új kommentátorai Eukleidészt továbbmagyarázták, a dögletes unalomnak ugyanazt az áporodott szagát árasztják, mint a teológiai szemináriumok ósdi talárjai, mint a penészes szövegek, amelyek egy szellőzetlen középkor kedvelt és éppoly szenvedélyes, mint amilyen értelmetlen és meddő vitáinak tárgyai voltak.

A XVIII. századtól kezdve valóságos szóbeli rituálévá vált minden szerző számára, hogy az ELEMÉK-hez fűzött kommentárját, valamint a párhuzamosok posztulátumára adott legújabb bizonyítási kísérletét sztereotip litániával vezesse be. A konvencionálissá vált bevezető ujjgyakorlat célja mindvégig ugyanaz maradt: meggyőzni az olvasót a szerző vállalkozásának kiváló fontosságáról és különleges értékéről. Egy és ugyanaz a döntő érv olvasható változatlanul mindezekben a zsolozsmákban: az ókortól fogva az összes nagy matematikus – valamennyien *celeberrimi et illustrissimi viri* – mind azt a jeles feladatot tűzte maga elé, hogy egy szigorú bizonyítással alapozza meg a párhuzamosok posztulátumát, de az áhított sikert egyiküknek sem sikerült learatnia. Amde ott, ahol a matematika legnagyobbjai kivétel nélkül mind elbuktak, íme, épp ott aratott végrevalahára diadalmas sikert a szerény – és amúgy senki által nem ismert – szerző, aki ezzel már be is jelentette igényét a jogosan kiérdemelt világhírré.

Eltekintve attól, hogy a szerény szerző éppolyan dicstellenül elvázott, mint előtte mindenki más – szerények vagy nem szerények –, a véget nem érő halotti beszéd, amely áhítatosan mormolja a kudarcot vallott szerzők nekrológjait, csak mély csalódást kelthet az olvasóban. Leszámítva az iszlám valóban nagy matematikusait – akik olyan időben foglalkoztak a párhuzamosok posztulátumával, amikor a kommentár még töretlen tudományos respektusnak örvendett, és amikor legnagyobbbész az iszlám világa produkálta azt, amit ma úgy hívnak, hogy „nyugati szellem” –, a lista csupa olyan szánalmasan középszerű és matematikailag teljesen terméketlen provinciális iskolamestert idézgetett, mint Herr Hofrath Kaestner, Herr Hofrath Karsten, Klügel, Gensichen, Hoffmann, Seyfert, Schulz professzor urak – akik mind mint *illustrissimi et celeberrimi viri* díszlegtek az akkori *Universitas scientiarum* jeles előkelőségei között, és bár ők mindannyian kizárólag csak testes Összes Művet írtak, valóságos helyük mégis inkább egy matematikai Hóféherke törpéi között volt, mintsem a geometrizáló Isten papjai és főpapjai társaságában.

Az egyetlen valóban kimagasló név, Pater Saccheri neve sehol sem szerepel ezekben az ünnepélyes recitációkban. Neve – még mint teológusnak is – ismeretlen maradt. Hiszen három vaskos kötetnyi vitairatát a gyónás szakramentumáról névtelenül közölte Pallavicini bíboros és egy másik – A Magányos Remete *nom de plume* alatt publikáló – egyházi méltóság ellen. És hogy az ellenfeleivel szemben védett tézis az volt, hogy a hazugság mindenképpen főbenjáró bűn marad, amelyet semmiféle állami vagy egyházpolitikai érdek nem tehet legitimé, de különösen az, hogy érvelésébe beleszötte a csak évtizedek múlva megjelenő A MINDEN FOLITÓL MEGTISZTÍTÓ IT EUKLEIDÉSZ-ének néhány bizarr és nyilvánvalóan nem csak teológusokat elriasztó, teljesen érthetetlen argumentumát, bizonyára nem járult hozzá híre öregbítéséhez. Nem, Pater Saccheri nem volt tagja az elitek klubjának: mint marginalizált amatőr matematikusnak, neki csak a névtelen kis ismeretlenek nagy klubjába volt belépési engedélye. „Ez a Saccheri már gyanútotta, anélkül, hogy nyíltan beismerte volna, hogy van valami avultság Eukleidészben, és az eljövendő idők számos vakmerőségének nyitott kaput a geometriába. De hát igaz, ki is volt ez a Saccheri? Csupán egy jezsuita” – kommentálta az eseményt később, sokkal később, Paul Valéry.

Az Eukleidész-kommentár és a matematika világa: geometria és metafizika. Ilyen körülmények között nem is csoda, hogy a kor igazi matematikusai őszinte szívű könyörtelenséggel és nem titkolt megvetéssel kommentálták Eukleidész kommentátórait – feltéve, hogy egyáltalán futó pillantásra méltatták őket.

Ezt a matematikusok világában uralkodó általános hangulatot juttatta kifejezésre Nicolas Malebranche, amikor a *DE LA RECHERCHE DE LA VÉRITÉ* című híres és sokat olvasott munkájában leplezetlen felháborodással kommentálta a *PRAELECTIONES* szerzőjét, Sir Henry Savile professzort. Amit Malebranche Savile könyvéről mond, az maga az igazság, de olyan igazság, amely szomorú, mert nem keresni kell, hanem találni. És Malebranche valóban készen találta – a *PRAELECTIONES* lapjain: „*Íme, egy tudós anglius, akinek katedrája van Oxfordban, és aki úgy beszél erről a vállalkozásáról, mintha az valami roppant nagysággal és roppant nehézséggel bírna, és Istennek ad hálát azért, hogy a különös kegy folytán, amelyben őt részesítette, véghezvitte azt, amit megígért. Mit? A kör négy-szögösítését? Ez a nagy ember azt magyarázta el, hogy a párhuzamos egyenesekre adott eukleidészi definíció és posztulátum hibás. Íme, milyen bizarr célokat sugallhat nekünk a hamis tudakosság!*”

Hasonlóképpen nyilatkoztak a következő nemzedékek matematikusai is: „*Haszontalan időpocsékolás!*” – írta a nagy Arnauld. Mindez nem egyéb, mint „*a metafizikával és a geometriával való visszaélés*” – vélekedett D'Alembert. Laplace pedig hozzáfűzte: „*Át kell engedni ezeket a vitákat a metafizikai géometereknek!*” – ahol is a metafizika szó minden bizonnyal nem bóknak volt értendő.

Találójában mondani aligha lehetett volna!

Igaz is volt, a kommentárok nem produkáltak semmiféle releváns és specifikusan geometriai eredményt. És lehetetlen volt nem észrevenni azt sem, hogy nem az *esprit de géométrie*, hanem valamiféle rejtett, zavaros és tisztán *metafizikai* jellegű *teleológia* vezérelte őket. Mert a kommentárok által ajánlott bizonyítás a posztulátum igazságának megalapozására csupán eszköz volt ahhoz, hogy olyan *célhoz* jussanak el, amely a geometriai definíciók, lemmák és teorémák fegyelmezett hadrendjének sűrű hálózata ellenére sem maradhatott rejtve. És az, amit e vállalkozás egyes egyéni ágensei maguk elé tűztek, végső fokon egy nem eukleidészi világ lehetőségének a megdöntése volt, egy olyan világ elméleti megsemmisítése, amely mindenki – géométerek és nem géométerek – számára egyaránt, önmagát a nyilvánvaló lehetetlenséget reprezentálta.

És bár eszközeik a *mos geometricus* szigorú erkölceit követték, és szövegeik logikai szükségszerűséggel összefűződő tételek láncolatából álltak, mindez semmit sem változtathatott azon a kemény tárgyi tényen, hogy az általuk kitűzött cél otthona a metafizikai spekulációk transzcendens köreiben és nem a geometria égi szféráiban volt fellelhető.

Miért a kommentár? Mi a motivációja az Eukleidészt kommentáló irodalomnak? Ezt a kérdést az ismert író és humorista, Georg Christoph Lichtenberg is föltette már, aki kísérleti fizikát adott elő Göttinga egyetemén, és ott egyike volt Gauss professzorainak: „*Meggyőzni a kételkedőket? De ki győzhetne meg olyasvalakít, aki mindenáron képtelenségekben akar hinni?*”

Igaza volt. Egy nem eukleidészi világ gondolatának megdöntése nem tartozott a geometria vagy a kísérleti fizika aktuális feladatai közé sem a múltban és még kevésbé a jelenben. De ha a probléma nem érintette és nem érdekelte a geometriát, akkor hol keresendő és főleg hol található az értelme és motivációja annak a két évezredes szaka-

datlan erőfeszítésnek, amely arra irányult, hogy ezt a nyilvánvaló képtelenséget, a nem eukleidészi világot megdöntse?

Ahhoz, hogy valaki továbbfejlessze a geometriát mint a matematikai tudományok egyik ágát, hogy az ELEMÉK rendszerét újabb és újabb érdekes vagy kevésbé érdekes tételekkel gazdagítsa, elegendő volt egyszerűen elfogadnia Eukleidész posztulátumát. Bizonyítani fölösleges volt. Mert az eukleidészi posztulátum igazságát nem is vonta – és nem is vonhatta – kétségbe soha senki.

Mint Istennek – Eukleidésznek sincs biográfija. A hieratikus tetragramma, amelyet kimondani tiltva van, csak annyit jelent: *vagyok*. És ebben már benne van a látható világ, amelyet kezdetben az Örökkévaló és rejtőzködő szerző írt. A geometrizáló isten, Eukleidész is csak mint nevének világa van jelen. És nevének jelentése az, hogy viselője *jó hírnek* örvend. A neki ellentmondó tételek nem eukleidészi rendszere kifejezetten rossz hírű volt.

Így aztán soha senki nem is érezte szükségét annak, hogy túlburjánzó, redundáns bizonyítással alapozza meg a *jó hírnek örvendő* isteni geometria már amúgy is jó hírnevét, és hogy cáfolja a nyilvánvaló abszurdítás egy olyan megtestesülését, mint amilyen a közmertem *rossz hírű* aszimptotikus párhuzamosok egyenespárja volt.

A matematikában számtalan nyitott kérdés, számtalan megoldatlan probléma volt ismeretes már annak idején, régen, és ismeretes ma is. Ilyen például, hogy véges számú lépéssel és elemi szerkesztések segítségével előállítható-e olyan négyzet, amelynek területe egyenlő egy adott kör területével. Vagy: hogy valóban minden páros szám felírható-e két prímszám összegéként?

Ezekre a kérdésekre választ keresni teljes mértékben indokolt volt, mert ezek a tételek a matematikai tudományok további kibontakozásában jelentős szerepet játszottak és játszanak. Az első kérdésre ma már tudjuk a választ: nem. A második kérdés még mindig nyitott. Azazhogy – az alábbi válasz adható rá: valószínűleg igen. De ezt mind a mai napig nem tudjuk biztosan.

Ezzel feltűnő ellentétben az eukleidészi posztulátum igazságára vonatkozó kérdésre semmiféle-fajta motiváció nem található a matematikai tudományok belsejében. Hiszen kezdettől fogva tudtuk – még hozzá abszolút bizonyossággal –, hogy Eukleidész posztulátuma igaz. És, bármilyen furcsán hangzana is, azt, hogy Eukleidész párhuzamosági axiómája igaz, ugyanilyen bizonyossággal tudjuk ma is, annak ellenére, hogy időközben az ennek ellentmondó nem eukleidészi axióma is befogadtatott a matematikai episztémé univerzumába, és ott igazsága az abszolút bizonyosságnak ugyanazt a méltóságát viseli mind a mai napig, mint ami Eukleidész axiómájának mindig is kijárt. Ez nem volt soha nyitott probléma, és ma sem az.

„Mesterkéltlen affektált irományok ezek, amelyek nem könnyűvé, hanem csak idegessé teszik a tudományt.” Ezzel az értékének – illetve értéktelenségének – megfelelő rövid tömörséggel végzett a kor legnagyobb matematikátörténésze, Étienne Montucla Eukleidész kommentátorainak népes, de nyilvánvalóan nem túl népszerű családjával. Étienne Lacroix, a nagy francia matematikus pedig még a XIX. század elején is fölteszi a retorikus kérdést a matematika alapjait tárgyaló munkájában: „Ugyan mi célt szolgál a lehető legvilágosabb fogalmakat titokzatosan agyonkomplikálni, haszontalan bizonyításokkal elhomályosítani azt, ami önmagában véve nyilvánvaló?”

Az a munka, amely Eukleidész posztulátumát volt hivatva kommentálni, az általános megvetés bélyegét viselte magán, kiszorult a matematika zajló életéből, marginalizálódott, és ott vegetált a tudomány perifériáin.

A kommentár mint a tudás gyarapodása és a gondolat megmaradása. Itt meg kell még jegyezni, hogy az ezernyi megoldatlan probléma iránti érdeklődés az ismételt megoldási kísérletek kudarc nyomán előbb vagy utóbb elapad, a csata elnémul, a harcosok kimerülnek, a matematikai fegyverek elcsitulnak, és emléküket elnyeli a fájdalom csillapító feledés vigasztalansága. Ilyen körülmények között igazán különösnek tűnik, valójában fölülte feltűnő, hogy Eukleidész posztulátumának kommentálása mégis olyan munkának bizonyult, amely megszakadás nélkül folyt tovább, amelyet nem adtak fel soha.

Épp ellenkezőleg.

Úgy tűnik, hogy a rossz hírnév nemhogy lelohasztotta, inkább mintha bátorította és tovább serkentette volna az érdeklődést a párhuzamosok problémája és az aszimptoták iránt. Kimerülésnek vagy akár csak fáradtságnak semmi jele. Eukleidész kommentálása nemcsak hogy zavartalanul folyt tovább, hanem egyre terjedelmesebb és terjedelmesebb lett. Az aszimptoták, az Eukleidész posztulátumának ellentmondó nem eukleidészi tétel cáfolata sajtóságos, klasszifikálhatatlan műfajjává vált, és egyre nagyobb számú olyan szerzőt vonzott, akiknek megvolt a megfelelő esztétikai szenzibilitásuk egzotikus karizmája iránt. Ezek között volt a század egyik legjelentősebb matematikusa, Johann Heinrich Lambert is. Egy nem eukleidészi négyyszög „*hipotézise olyan csábító következményekhez vezet* – írta Lambert –, *hogy alig állhatok ellen a kísértésnek, mely igazsága vágyát sugalmazza*”. De erőt gyűjtött, és ellenállt a kísértésnek. Ám annak a kísértésnek is ellenállt, hogy – különben valóban zseniális – ismételt megdöntési kísérleteit publikálja, mert világosan látta, hogy mindezek csak *argumenta ab amore et invidia ducta*. Merthogy a hamisság „*bizonyítását nem sikerült megtalálnom*”.

A tárgyhoz fűzött minden egyes kommentár – a szó összes lehetséges értelmében vett – igazi *anairészisszé* vált: megtagadni, megtartani, a magasba emelni és továbbvinni. A legfrissebb kommentár először is könyörtelen kritikai elemzésnek vetette alá az őt megelőzőt, ízekre szedte, *megtagadta* és látszólag meg is semmisítette *elődjét*. Az új kommentár azzal az igénnyel lépett fel, hogy valami jobbal helyettesítette a régit, és hogy ezzel – legalábbis a szerző véleménye szerint – egyszersmind ki is mondotta az utolsó, végérvényes szót az ügyben. De ő maga sem kerülhette el azt, ami összes elődjének osztályrésze volt: az új kommentár tárgyává lett egy közvetlenül reá következő újabb kommentárnak, és utódja munkája következtében ő is osztozott elődei sorsában.

A kommentárok szerzői a matematikai szubkultúrán belül külön társadalmi réteget alkottak. Többnyire teljesen jelentéktelen matematikusok voltak, nemritkán amatőrök és dilettánsok – az *universitas scientiarum* hieratikus rendjéből kizárt, a valódi tudományos életből kirekesztett peremfigurák. Ennek ellenére olyan szerepet játszottak a gondolkodás isteni theodikaiájában, amelyet aligha lehet túlértékelni. Mert a rekurrens cáfolatok fluxusa konzerválta a kommentárt, de vele együtt – egy immanens szükségyszerűség erejével – megtartotta az általa tagadott kommentárt is. Ezáltal az idő folyamában a szüntelen éberség állapotában maradt az érdeklődés a probléma iránt, a gondolat diakrón árama magába zárta, főlészíne magaslatára emelte, továbbhordozta egy lépéssel az időben.

Nekik tulajdonítható, hogy az elmúlt nem tűnt el a feledés feneketlen semmijében. És az emlékezés különleges állapota a létnek, modalitása egy igen sajtóságos *modus essendi*: az elmúlt jelenvalósága, az elmúlt valósággal telített megléte a jelen terében.

Az emlékezés a jelen belsejébe emeli az elmúltat, és azáltal, hogy tudja, befogadja az itt és most aktuális jelenvalóságába. Az elmúlt léte tudásában van.

A fizikai univerzum – eddigi tudásunk szerint – alá van vetve a megmaradás szigorú törvényének: a világegyetemben lévő anyag és energia mennyisége változatlan. Az anyagi javak csökkennek és megsemmisülnek, ha fogyasztják őket. Ezzel szemben a tudáshalmaz, amely a *szellem* univerzumát kitölti, az állandó növekedés állapotában van. A szellem gyarapszik azáltal, hogy fogyasztják. A pénz kevesebb lesz, ha elköltik. A szellem birtokosa annál gazdagabb lesz, minél többen minél többet fogyasztják. Javainak mások által való elsajátítása – a birtokos szellem értékeinek gyarapodása.

A gondolkodás univerzuma szakadatlanul tágul. De ez a világ is alá van vetve egy megmaradási törvénynek. Az érték akkumulálódik, mint egy tőke, az értékek gyarapodnak, az érték többlet halmozódik és megmarad. Minél többen vesznek el belőle minél többet, annál nagyobbra duzzad.

Az emlékezet az a természeti erő, amely a múlt szellemi tömegét konzerválja a jelenben, és belefoglalja a jelen lévő tudás belsejébe. A szellemnek az a munkája ez, amely – egy véget nem érő kommentár formájában – az adott folytatott párbeszédben bontakozik ki, szüntelenül hozzáfűz a már meglévő tudáshoz egy mindig újabb és újabb szaporulatot.

Ez a múlttal folytatott dialógus az az erő, amely a szellemi univerzum állandó tárgulását működésben tartja.

Miként a geológiai rétegek – úgy rakódtak egymásra az ELEMÉK-hez írott kommentárok szövegei. E szöveg egésze egyetlen, önmagában összefüggő verbális tömeg, a sok szó vége egyetlen kontextuális szövődmény, amelynek a szerzője is egy: az *esprit de géométrie* – a geometria egyetlen és oszthatatlan szelleme. A kommentátorok – jelentősek vagy jelentéktelenek, lényegtelen – valamennyien az *esprit de géométrie* önkéntes szolgáinak vallották magukat. Az ő szövegét másolták, őt próbálták megérteni, és mindnyájukat egyetlen szándék vezérelt: hűség – föltétlen és alázatos hűség a mű szövegéhez. Ennek ellenére – vagy éppen ezért – mindig javítottak valamit a tradíció által hátrahagyott megfogalmazáson, mindig beleírták a már meglévő szövegbe a saját helyesebbnek ítélt olvasatukat. Helyenként átírták a szöveget, a már meglévőt beborították új szövegekkel – saját kommentárjaik szövegével. Önálló szerzőkké váltak.

A kommentár és a geometria szerencsétlen tudata. A kommentárok vissza-visszatérő sorozata egyre újabb és újabb tartalmakkal, egyre újabb és újabb elméleti meglátásokkal gazdagította a szavak eredetileg adott szövevényét. De az, ami így létrejött, már olyat is tartalmazott, ami Eukleidész szövegével homlokegyenest ellenkezett, mivel a kommentár bevallott szándéka az volt, hogy Eukleidész iránti hűségét Eukleidész elenségének megsemmisítésével bizonyítsa.

Az ellenség nem létezett.

Ergo: ki kellett találni.

Ki is találták. Ott találták ki, ahol otthon volt: a kommentárban. A kommentár az ELEMÉK-hez ugyanazzal az abszolút egzaktsággal írta le a megdöntés céljára kitalált ellenséges nem eukleidészi világot, mint amellyel a kommentált szöveg szerzője, Eukleidész saját, jó hírnek örvendő világáról számol be.

Minden kommentár hírt is adott a világnak saját végső győzelméről. De az *inimica hypothesis* nemcsak hogy sértetlen maradt, hanem élt és virult, sőt extravagáns teorémáinak meg nem döntött korpusza tovább prosperált, szüntelenül gazdagodott, és mind megbotránkoztatóbb csodálatossággal virágzott. „*A nem létezőnek nincsenek tulajdonságai*” – ismétli minduntalan Arisztotelész. De ha nem mindennapiak is, ennek a

nem létezőnek voltak tulajdonságai. „Nincsen olyan hely, hol tartózkodhatna a nem létező. Mert hol van a Szfinx? És hol, milyen helyen tartózkodik a Kentaur?” A nem eukleidészi Szfinx azonban volt valahol: ott volt Eukleidész kommentárjainak lapjain. És volt helye a geometria Kentaurjának is. Ott tartózkodott A MINDEN FOLTTÓL MEGTISZTÍTOTT EUKLEIDÉSZ elátkozott, de varázslatos kertjében. Hol? Igen, ott. Jelen volt – de mint elviselhetetlen provokáció.

A kommentárokból egyre nagyobb számban halmozódtak fel az olyan tételek és bizonyítások, amelyek később a nem euklidészi geometria igaz tételeiként váltak ismertté.

Később, igen, később. Sokkal később.

Mert az akkori jelenben tétovázás nélkül hamisnak minősítették valamennyit, habár mindaddig még egyiket sem sikerült megdönteni. És jóllehet nyilvánvaló volt, hogy szövegeik geometriai szörnyűségeket beszéltek, és geometriai monstrumokról szóltak, egyetlen olyan eljárást sem sikerült produkálni, amely elfogadható érvet szolgáltatott arra, hogy az állítások összessége bizonyítható logikai abszurditás lett volna.

A hosszú évszázadok tapasztalata inkább másfajta lehetetlenségre utalt: ahogy elhangzott a neve, lehetetlennek látszott, hogy a gondolkodó szellem valaha is megszabadulhasson a geometriai mitológiának ettől az iszonyatod keltő kentaurjától. Minden új kommentár tartalmazta azt a szöveget is, amit kommentált és bírált, ily módon a régebbi szövegben már meglévőkhöz a soron következő kommentár mindig hozzátette a maga újabb és ugyancsak nem eukleidészi szörnyűségeit, és elfogadható refutáció hiányában – a szerző kinyilatkoztatott szándékával ellentétben – sértetlenül megőrizte valamennyit a jövő számára, és ezáltal mind magasabbra emelte a tudás birodalmában, és továbbvitte őket az időben.

Mindaz a hatalmas erőfeszítés, amelyet hivatottak és hívatlanok a nem eukleidészi világ megsemmisítésére pazaroltak, végül is oda vezetett, hogy a XIX. század elején már valóságos palimpszeszt állott készen, amelynek egymásra rakódó írásrétegei az Eukleidészhez írott kommentárok összességét tartalmazták. A geometriai beszéd összességének egymásra rakódó verbális terét polarizálta a benne egymás ellen beszélő két szöveg: eukleidészi beszéd és nem eukleidészi ellenbeszéd recitálták itt monológjaikat egymással párhuzamosan, egymással ellentétes irányok felé.

Világos és kétségbenvonhatatlan csak a logika maradt: ha az eukleidészi világ a létező és az igaz, akkor tartalmának negációjából következik, hogy a nem eukleidészi a hamis és a nem létező. Legfőljebb az egyik lehet igaz, de nem szimultán mindkettő. Ez a teljesen ésszerű tilalom a kizárt ellentmondás logikai axiómája. A kizárt harmadik logikai axiómája egy parancsolat: legalább az egyik állításhoz hozzárendelendő az igazság predikátuma. A két axiómából együttesen következik a szigorú alternatíva: „vagy-vagy” – vagy az egyik igaz, és akkor a másik hamis – vagy pedig megfordítva, de az egyik a kettő közül mindenképpen: *logikailag ki van zárva*. Mert az igazság egy, és egy a létező is, a mindenség, a világ mint az igazság testet öltött hiposztázisa. De melyik az az út, amelyik elvezet a mennyei világhoz? Melyik az az igazság, amelyet az egyetlen való hirdet? Az eukleidészi? A nem eukleidészi? Itt elnémul a kommentár.

A beszédszubsztanciával kitöltött szótér polarizációja felfedte az *esprit de géométrie* kettéhasítottágát. Az alternatíva logikai bizonyossága a teljes bizonytalanságot és a szó etimológiai értelmében is kétségbesést vont maga után. A két ellentétes pólus között a geometriai ráció ide és tova hanyattatott, mint a sáska, és feltartóztatathatatlannul

zuhant a szerencsétlen tudat szellemi állapotának mélyeibe. „Két lélek lakozik, ah! a kebelben” – sóhajtott fel doktor Faust, a geométer.

Mert eukleidészinek tudta önmagát, értelme azonban birtokában volt a másik, az idegen tudásának is, és tudatában volt annak is, hogy szelleme a nem létezőt és hamisat mint sajátját, mint önmaga elidegeníthetetlen tulajdonát is ott hordozza magában, és nem tud szabadulni tőle, nem szakíthatja ki önmagából. „A hamis a másik, a szubsztancia negatívuma, de mint a tudás tartalma ez az igaz” – írja Hegel A SZELLEME FENOMENOLÓGIÁJÁ-ban.

A spekuláló én belenézett a tükörbe, a speculumba, amely szintén ő maga volt. Ott meglátta a másikat, az idegent. „Ez én vagyok – mondotta –, én, a magam visszájára fordított nem én, aki a hamisat beszéli. De melyik állíthatja magáról, hogy vagyok, én vagy nem én?”

Saccheri, Lambert, a fiatal és valóban zseniális kölni ügyvédbojtár, Franz Adolf Taurinus, nagybátyja, a jogtudományok professzora Harkovban, Ferdinand Karl Schweikart személyes életpályái ennek a szerencsétlen tudatnak a jele alatt bontakoztak ki. Gauss egyik letehetségesebb tanítványa felváltva hol az euklideszi, hol az „antieuklideszi” geometriát deklarálta az egyetlen igaznak, és a geometriai tragédia teljes drámaiságával vált meg – nagyon fiatalon – életétől. Gauss majdnem harminc éven át volt a geometriai boldogtalanság áldozata, amely Bolyai Farkast élete végéig kínozza, és a szerencsétlen tudat volt a szerzője annak a szomorújátéknak is, amely a Bolyaiak kettős biográfiáján átvonuló végzetes hasadást vitte színre a transzszilván színpadon.

A geometria édenkertjében is volt egy fa. Ezen is megtermett egy gyümölcse a tiltott tudásnak. Itt is jelen volt a csábító kísértés és a szerencsétlen tudat, hogy a minden folttól mentes geometriai igazság sem kerülheti el az ellenkező igazság bűnébe való esését. De nem sokáig váratott magára, míg a geometria tudatára ébredt annak, hogy ebben a bűnben leghatalmasabb erénye nyilatkozott meg – esése a bűnbe volt felemelkedése a geometrizáló isten kegyébe.

(Folytatása következik.)

Lászlóffy Aladár

FÉNY, BETŰ, IDŐ, ÓCEÁN

A nyár betört. Mint víz alatt,
lelassul minden és szabad.
Megtelt a táj, a szél betört.
Akváriumhomályú zöld
a messzeség. Úszó vonat
kerülgeti a dombokat,
ezüstlő csíkos hal-hasán

hírdet egy szót az óceán.
Valamit én is hirdetek.
Sűrű, üveggel telt terek.
Bennük valamit vontatok.
Az álom mérge nem hatott.
Körül egy ólomfürge kép,
hogy tőlem függ, nem látszik még,
nem látszik már, hogy én hozom
áztatva duzzadt dombokon,
követ a bűvölt-szürke szép,
magányos felhőkeverék,
beömlő üvege alatt
megáll az elfogott vonat.
Ezüstlő csíkos hal-hasán
fény, betű, idő, óceán – – –

VIRTUÁLIS

Itt fekszem, mint a Szfinx az éjben,
s figyelem, milyen lények élnek.
A hűség hegyek esetében
lehet, nem erény, hanem lényeg.

Még volna vas és volna szegfű.
A rohanás, a vastraverzek.
Érzékenységem puhatestű,
hús-vérből testem: mint a lelkek.

Nem tagadom vetített voltom,
a szenvedés is virtuális.
Rómáimat sorra lebontom,
ha csonka tornyom romja áll is.

Lakik bennem egy Arany János,
egy Giordano Bruno s egy vandál.
Tulajdonképp már nem talányos:
„nem mehettél” vagy „itt maradtál”.

A hűség hegyek esetében
lehet, nem erény, hanem lényeg.
Itt terjengek, mint köd az éjben,
halott, akiben sokan élnek.

Orbán János Dénes

ÁTMANŐVER

a Szamos fölött a körúton át
csúcsforgalom Brigitt-tel átmanőver
fényes tavaszban délben langy a szél
autók között az úton át a növel

az autók túl- meg tündököltek
és mind siettünk olyan gyönyörű
volt a tavasz hogy mind rohanni kellett
és Brigitt éppen akkor mondta meg

megállnom kellett a fehér dupla sávot
nem tudtam átlépni az útközépet
és csak gázoltak rajtam át az autók
megannyi ólom guruló Brigittek

a túlsó flaszttert végül is elértük
éppen magyarázta is ő
volt valami feltámadásom és
már nem volt tavasz csak szép volt az idő

BRIGITT CSAK HÉBE-HÓBA GYÚJT RÁ

a törvényt nem fogadja el
Brigitt szabálytalanul lép a lóval
így mindig győz én csak dohoghatok
a kártyában is csal a römiben

Brigitt mindig megfoghatatlan
időnként belibben szívembe
ott dohányzik a bíbor hallban
olyankor oly boldog vagyok

Brigitt csak hébe-hóba gyújt rá
kocadohányos le se szívja
a rőmit hozza már nem haragszom

három a kő és kiteríti
a fél tercet hogy hatásvadászat
és felfordítja az utolsót
és én a zsoli ott vigyorgok

BRIGITT TILT A KIRUCCANÁSTÓL

emlékezésnek helye nincs
Brigitt a múltam kegyetlen kiirtja
szemétbe levél- s fényképgyűjteménnyel
és mától fogva csak a mának élünk

ábrándozásnak helye nincs
Brigitt tilt a kiruccanástól
álmaimra a kezét ráteszi
és minden vágyam karmába ütközik

Brigitt nem hisz az én hitemben
bebiztosít engem a birtokot
és minden csak a szép testén keresztül
(bár csodálónak túl kevés vagyok)

Brigitt befalaz ajtót ablakot
egyetlen nyílást vág az ég felé
és hívja őt a fényképész-Napot

Szántó Piroska

KELEMEN JÓSKA

*Itt nyugszik az Úrban
Szabó Franciska Kis Asszon e sírban.
Virágzó élete
Tizenhat évet hogy éle
Jézus mennybe lelkét
Magához fölvette.
Midőn 1816 május huszadika folya
Ez erkölcsi tükör
Lett halál sámolya.
(Félegyházi ótemető)*

Gondolom, Ananké jót röhögött a markába, mikor Kelemen Jóska átnyújtotta nekem első ajándékát, ezt a verset. Tökfejek! Nem értik! Elandalodnak Szabó Franciska kisasszony fehér ruhás kun leányka barna hajú báján, akit zsámolyává gyűr a halál. Erkölcsi tükör, még mit nem! És a két mulya gimnazista nem tudja, hogy ez jelzés, előrejelzése a fiú sorsának, mellesleg ennek a csepp kis Magyarországnak és a fél világnak. Hogy elrongyolja, átszővi, bemocskolja fiatalságukat a halál, a háború. A sírvers luxus, néprajzi csemege, sem az Ardennekben nem volt, sem El-Alameinben nem fog teremni. És a háborúba a háború után is bele lehet halni. Rengeteg ember halt belé, amint-hogy Kelemen Jóska is.

Amikor a Katona József utca és a Visegrádi utca sarokjárdáját tökéletes rámpává csi-szolták az orosz tankok, ahogy ott fordultak be nyugat felé, elhittük, hogy vége a háborúnak. Aztán francia hadifoglyok hazaigyekvő csapata vonult végig a körúton, s a nővérem, Panni odafutott hozzájuk, és üzent a Bordeaux-ban élő francia barátjának, hogy élünk, túléltek a háborút, és már a férjéről is kapott hírt. Pista is megjött, a távoli – de milyen távoli! – Budáról. Édesapja és édesanyja is megmenekült, mert a háború ocsmány markolója nemcsak a legaljasabb emberi indulatokat fordította a felszínre, hanem – igaz, keveseknél – a legnemesebbeket s a leghősiesebbeket is. Budapest tá-páskodott, elszántan, de persze lassan és nehezen, és Vas néni, Pista édesanyja, isten tudja, miért, Pistát és engem vont felelősségre a közállapotok miatt 1945 tavaszán.

– Mert ha már nem néznek bennünket handlézsidóknak, hát minek kell az egész városnak hurcolkodni, nem értem én ezt. Sok Pest megvan még. És nem értem én ezt az Ottlikot sem, csak viszi az aktatáskáját, és ott alszik nálatok, azon a snassz díványon, még párna sincs. És mindenki megjön, az Imre meg az Ernő, és egy hirtelen elhatározással a Bélánál aludtak a földön. Nem ért el a bátorságuk még egy éjszakát? Mert a Béla is gyilkos lett, hiába kapott annyi aranybullát, még amikor! Védi azt a Bárdossyt! De az önző betyár fiát, a Gyurkát meg hagyta mostani rendőrnek, ávéháznak belépni. Van kedve még ezeknek szalutálni és masírozni?

– Ez csupa rendetlenség és vége lesz. És én mindent tudok, mert nekem a házmes-

terné mindent elmond, mert ő hétköznapi, csak mindig piszkos a lépcső. Hogy maga (ez én vagyok) ott mer a vonat tetején utazni valami Tápióba, ahol nincs semmi, csak minden nőt megerőszakolnak. Marikának, az én leendő menyemnek az öccse hoz élelmet Kondorosról, magának mért nem a nagymamája küld onnan faluról, Félegyházáról?

Pista olyan dühös, hogy szólni sem tud, kihúzom a másik szobába, komolyan félek, hogy nekimegy az anyukájának, egyszer már hozzávágott ilyenkor három zsemlét – persze még akkor nem volt kenyérjegy, most meg zsemlé sincs. Jól is teszem, hogy eltávolítom, mert Vas néni kivágja az utolsó bombáját:

– És most a *Nyugatba* úgyse írhatasz, hallom, ezt is kitorölték.

– Azért Anyunak meg kellene mondani, hogy még nincs rendszeresen se posta, se a vonatok nem járnak menetrend szerint. És amit a Béla fiáról mond, lehetséges, hogy igaz?

Vas néninek, akárcsak egy angol regényhősnőnek, hat unokaöccse van, és közülük dr. Berend Béla voltaképpen az egyetlen földi lény, akire Vas néni mindig hallgatott, legfőbb bíró, lelegegásabb ember, csodálatos hős, szava törvény és mérték, igaz, kicsit Madách módra: „E gyermeket orvosnak kell tanítani – ebből pásztor lesz!” Béla az első világháborúból olyan magas kitüntetésekkel jött vissza, hogy a zsidótörvények nem vonatkozhattak rá s a családjára sem. Most elvállalja Bárdossy László, a háborús bűnösként perbe fogott volt miniszterelnök védelmét, aki hadat üzent először a Szovjet-unióknak, aztán az Egyesült Államoknak. Miközben a fia...

– Igen, igaz, amit Gyuriról mondanak – világosít fel Pista. – Megörültek. Beleszeretett egy többgyerekes pártnőbe, trikotőz. Gyuri ott dolgozik jogász létére az Andrassy út hatvanban. *Contradictio in adiecto*.

Az Andrassy út hatvanban volt a nyilasszékház. A pincéjében kínozták és gyilkolták a katonaszökevényeket és a zsidókat, a büszke nyilasok. Most vajon kik ölnek ott és kiket?

*

És a félegyházi nagyanyám nem küldhet csomagot.

Mi Félegyházán a Piac téren laktunk, hivatalosan a Városház téren, de senki se hívta Városház térnek, csak Piac térnek. Voltaképpen ez volt a városközpont, a segesvári Petőfi-szoborral, szemben a Hattyúval, ami Petőfi édesapjának volt a kocsmája, gyönyörű liba formájú hattyúval az orromfal közepén. Igazi hattyút talán soha nem látott Félegyháza, „aki” állandó vitában a szemérmetlen Kiskőrössel körömszakadtáig állította, hogy itt, igenis Félegyházán született Petőfi, ő csak tudja, miért írta az „Itt születtem én ezen a tájon” kezdetű verse alá a félegyházi dátumot. Mert a szélmalom vitorlája is itt „hányja, egyre hányja a cigánykereket” – gyönyörű, messziről látható forgó szitakötőszárnyak vették körül Félegyháza határát. A Piac téren állt a tündöklő városháza is, zöld-sárga tulipánok ragyogtak rajta, meg a város címere, a kék mentés, kardos, piros nadrágos Kun Kapitány, maga a városháza bejárata árkados, szörnyen méltóságos, s a szomszéd Korona Szálló is mindent elkövetett, hogy nagy várost mutasson. Még biliárdszoba is volt benne – én ugyan ezt sose láttam, de a dominózó urakat igen, a nagy tükörelakon át. Az egylovas bérkocsik (fiáker) a szomszéd Korona utcában, a szálloda fala mellett várták az utasokat. Ha kinéztem a szemben álló házunk kisajtáján, gyakran láttam egy szétvetett lábbal, szoborként ott álló nagydarab nyolcadikost.

Nyolcadikos. Volt már akkor, a húszas évek végén, koedukációs iskola? Gimnázium? Nyolcosztályos? Bizonyosan volt, hisz Márai megírta a „Bébi vagy az első szerelem”-ben. Mindenesetre Félegyházán abban az időben csak szörnyű körülményesen kerülhetett egy lány a gimnáziumba. Ott volt a Konstantinum (zárda), ott elvégezhetette az emelit, a polgárit, a tanítónőképzőt is, minek egy lánynak a gimnázium. Ha mégis, erőszakos, egyetemre tolokodni akaró teremtés, hát tegyen különbözeti vizsgát latinból és geometriából, s akkor lehet a fiúiskolában magántanuló. De ezt is nehezítsük csak meg. *Bejáró magántanuló* lehet, de nem felelhet, csak hallgathatja az órákat egész évben, év végén írásbeli és szóbeli különvizsgát kell tennie. Ez persze sok pénz, tandíj, vizsgadíj, nem ingyenes, gimnáziumba járni luxus, felvágás, de azért persze rang és dicsőség is (rossz tanuló lányok nemigen igekeznek gimnáziumba), de főleg óriási mulatság. Az ötödikben négy lány vagyunk és harminckét fiú. De nem oda Buda! Csak nem fogunk tízpercben együtt hancúrozni a fiúkkal, mióta néhány éve Balázs Bucinak hatodikban gyereke született, vigyáznak ránk cefetül. Egy aranyos vénkisasszony ül a lányszobának kinevezett osztályteremben, nekünk ott kell lepakolni, dehogyis mehetünk be az osztályba. Amikor a tanár órára megy, beszél értünk, az ő kíséretében léphetünk be, óra végén visszakísér a lányszobába. Hirtelen égig csap a népszerűsége a hátsó kis tornaudvarnak, a fiúk ott lengenek nyújtón, lovon, fene tudja, milyen tornaszerezen, a lányszoba ablaka odanéz. Az osztályban az első két padban ülünk, hátranezegetni tilos, a fiúk csak hármunk tarkóját láthatják, és Ila copfját. Olyan jól és eredményesen vigyáznak az erkölceinkre, hogy három hét alatt a három lánynak hódolója születik, csak nekem nem. Ugyanis a városerdőnek is beillő parkban (lövöldének hívják) még tó is van, nádas, rét és gyönyörű kanyargós utak, de lányszoba az nincs. A negyedik lány én vagyok. Nekem nincs udvarlóm. Szerencsétlenségemre a három barátnőm közül kettő szépség, a harmadik nőiesen fejlett, vonzó. Én nem vagyok szép, és öröklött ruhában, cipőben járok, szégyellem. „Maga olyan, mint egy fiú, Piroska, melle sincs, és örökké a nádasban himbálódzik a fűzfán.” – Hát mit csináljak?

A három barátnőm boldogan sétál három osztálytársunkkal (ketten később azokhoz mennek férjhez), sétál, mondom, és semmi más nem történik. Egy kézszorítás sem. Csók?

Hallatlan, lehetetlen, csak jegyesek között fordulhat elő. De az egyetlen paptanárnunk, sajnos, a városerdő közelében lakik, szüntelenül lesi a diákokat. Fekete ruhás vékony alakja minduntalan felbukkan, vészjóslón, csak bólint a laudeturra, s a felügyelőnő – szegény Dórika, vénlány, huszonkét éves – figyelmeztet bennünket, hogy inkább a nagy utcán illik sétálni úrilányoknak. Igen? Úgy is jó. Összefogódzva táncolunk le-föl a Városházától a vasútig, az „alléban”, és ekkor történik, hogy a barátnőim, Éva, Edit s Ila minden fordulónál mélyen néz az udvarlója szemébe, de legnagyobb multságukra énrám is rám néz egy fiú – először gimnazistakoromban. Magas, erős, jó formájú barna fiú. Nagyobb baj az, hogy „nincs bemutatva”, tehát nem köszönhet nekem, és mikor elválunk a lányoktól, követ a Piac térig, s mikor látja, hogy beugrok nevetve a kisajtón, hát állást foglal a túloldalon, szemben a házunk előtt, a továbbiakban ideje jó részét itt tölti, míg hivatalosan és teljesen szabálytalanul meg nem ismerkedünk.

Osztálykülönbség, társadalmi különbség? Anyja, apja, húga van, kis földjük van, és az apja festő. Persze parasztfestő, külön műfaj, nem szobafestő, de mindent fest, látát és konyhaszekrényt, tájképet és merev szemű arcképet fénykép után. Ila udvarlója,

aki jó ismerősük, mindent tud róla, tulajdonképpen barátok lennének, ha nem lenne áthidalhatatlan különbség egy nyolcadikos Kelemen Jóska és egy hatodikos Sallai Jankó között, és Sallai Jankó, a legelőkelőbb helybeli család fia meg egy félparaszt Kelemen Jóska között. Én meg a „zsidó lány” vagyok, hiába jártam zárdába, és hiába halom odahaza szüntelenül: az a gazember, „goj” apád, aki nem törődik veled, tőle felfordulhatnátok. Nem, igazán nem volt édes az otthonom. De ott volt a határ, harminc hold pusztá, tanyákkal, Petőfi szélmalmaival, az égburán vándorló hold, és a pusztai tavak, meg a fű, amit hason fekve órákig el tudtam bámulni, hát még a nyájak és csordák, csak azok ritkán jöttek a város közelébe. Elég nagy szégyen volt jó tanulónak, sőt eminensnek lenni, de hát így lehettem csak tandíjmentes, és bocsátották meg a pusztai csavargásomat. Persze boldogosnak tartottak érte, mit lehet csudálni egy libapettyes fűdarabon. Én tudtam. S mint negyven évvel később a Tate Galériában kiderült, Van Gogh is tudta. Sose ismertem azelőtt ezt a képét, ritkán reprodukálták, semmi más nem volt rajta, csak fű. A változatos csudaformán belül egy-egy fűegyéniség. Ott hasaltam a fűvön, az állam a két tenyeremben, mikor megállt fölöttem a torony Kelemen Jóska, és azt mondta:

– Ugye szép?

Abban a percben tudtam, hogy igaz barátom született. Pedig fiú. Nem, dehogyis szerelem! Mohón tisztáztunk egymással sürgős, fontos, titkos dolgokat. Hogy a fűvet soká lehet nézni. Hogy a kis bárány egyszerre ugrik rá mind a négy lábára. Hogy a magyar nóta nem azonos a népdallal, hogy a kiszámolós mondókák s egyáltalán a mondókák gyűjtendők és megjegyzendők, ugyanúgy, mint a sírversek a temetőben. Hogy én nem ismerem ilyesmit? No majd ő mutat nekem. Hogy szegények vagyunk, és szeretjük a paraszt néniket, bácsikat. Hallgatni is, látni is. A lovakat is és minden állatot. De én félek a pókoktól! Nem is igaz, egy ilyen bátor lány! Láttam a múltkor a bokrok közül, hogy a tóban lábolt, a békától nem fél? Hogy félnék valami jószágtól, akinek aranyszeme van? Különben tudja, hogy én a rajztanárra vagyok szerelmes? Hát maga kibe? Én Etelkába. Szentesi lány, karcsú, fekete.

Legközelebb Jóska megajándékoz egy gyönyörű sírverssel, mivel módszeresen átkutatnánk a temetőket, de nem lehet, gyanakodva néznek a locsolós, kiskapával felszerelt, jogos sírápolók, akiknek ott a hozzátartozójuk, hát csak vigyázni kell a temetőben. Strandon is (kipofozott, vadvizes árok és néhány kabin) találkozunk, ha ugyan van pénzem jegyre, a lányok nyáron nincsenek, nyaral mind a három, nem segíthet, a boldog Jóska bérletet vehet, és mindennap ezer métert úszik.

Mégse jó, ha az ember haverja annyival idősebb. Mikor leérettségizik, elmegy Kecskemétre jogásznak (bejáró, úgy hívják, mezei jogász), azonkívül még a Városházára tisztviselőnek. Különben is ritkábban állhat meg a házunkkal szemben, és persze csak nappal. Este képtelenség fiúval sétálni, még Ilának sem engedi meg a tisztiorvos apja, pedig Sallai Jankó és közte jóformán már törvényes a majdani házasság. Jankó anyagilag, erkölcsileg kifogástalan. De hát kisváros az kisváros, egyszer megyek végig a Piac téren alkonyatkor Edit udvarlójával, másnap az iskolában fuldokló röhögéssel ír egy cédulát Kanizsai Tóni. „Hogy az a csavargó, aki esti harangszó után a Piac téren mászkál, ahol semmi keresnivalója, mindjárt tudtam, hogy te vagy. Csak azt az aktatáskás, rossz életút nem láttam jól, aki melletted ballagott.” Hiába, kisváros az kisváros. De a barátság áll Jóskával, nekünk minden érdekes, olyan is, ami a barátnőimnek nem igazán.

– Ha nem lenne lány, maga nagy festő lenne – mondja.

– Így is az leszek, majd én megmutatom – mordulok vissza. Mert természetesen magázódunk egymással, csak mikor érettségi után Pestre indultomban búcsúzom, hangzik el egy bizalmas szó.

– Most már tudom a Városházáról az édesapja dolgát. Három éve ismerjük, tegez-
zük egymást, Piroska.

– Jó.

Megcsókolja az arcomat, én is az övét.

Pesti asszony lennék, ha nem volnék kommunistaság miatt kicsapott festőnőven-
dék, s ha néha a némelykor megjelenő Kelemen Jóskával nem lenne politikai nézet-
eltérésünk.

– Te örült, háború lesz, világháború, nehogy elmenj katonának, mentsen fel a Vá-
ros, az istenért, intézd el gyorsan!

– Dehogyan lesz háború. Adják oda Hitlernek Danzigot, mindjárt nem lesz. Jár az
őneki!

De ez nem gátolja meg abban, hogy a veszélybe kerülő nagymamáékat ne látogassa
rendszeresen, még a gettóban is, és ne legyen jelen, mikor elviszik őket, mert min-
denképpen segíteni próbál. De lehetetlen. Félegyháza, mondom, kicsi kis város, és
nekünk harmadik szomszédunk Endre László nagyúr. De Jóska Pesten megkeresi
Pannit, megtudja a vidéki búvóhelyemet, s amikor bír, küld cigarettát, ha nincs, hát
dohányt. Ha tudná, hogy mit eszünk, bizonyára ennivalót is küldene. De ezt nem tud-
ja senki, Pista sem, eszébe sem jut, Panni sejtí, de letagadjuk.

Abban az időben, mikor a háború véget ért, hirdetőoszlop volt az egész Pest. Könyör-
gőcédulák keresték minden megmaradt faldarabon azt, hogy „ki tud róla”. Kerítése-
ken, fák törzsén kétségbeesett kiáltások, néha sikerrel is jártak, mindenesetre élel-
met és ruhát ígértek, és rosszul írt orosz helynevekről tudakozódtak. A másik mód az
ajtórésen vagy a levélnyíláson bedobott üzenet. Már ahol volt ilyen. Többnyire csak a
hírközlő volt névtelen, mert ha nem, a hírkapók további hírekért gyötörték volna. Egy
február végi délutánon hazaérve én is találtam egy piszkos, tépett cédulát: Kelemen
Jóskát az Andrassy út hatvanba vitték, ha Szántó Piroska megtalálható, szabadítsa ki.

Ó, hát erre jó a Berend Gyuri. Hiszem az Istent, hogy ezért küldte oda. Mit akarnak
Jóskától, Uram Isten.

Ez itt az Andrassy út. Évtizedek óta nem volt ilyen hideg a tél. A halottak nem bírnak
a földre kerülni, ásó-kapa se vágja. A kabátomat ugyancsak szűri a szél, próbálok egy
didergő platánfánál menedéket keresni, de a platánfa is fázik, nemcsak a merev ágai,
a levedlő rétegei is csikorognak a kegyetlen szélben – ez az Andrassy út? Lukás abla-
kok, utcára kidugott kályhacső körül kormos dekoráció. És néma emberek mereszük
a szemüket a kapura – ők is várnak? Azért nem mindenki néma, a szájuk előtt párásan
füstölgő lehelet vagy kendőbe fojtott zokogás – de legalább emberek. Amíg ez a nyi-
lasház volt, pusztán állt előtte az úttest, csak bútorral és ládákkal, csomagokkal meg-
rakott teherautók dörögtek be a kapun.

És most kilódul a Berend Gyuri, maga előtt terelve – kit? Ez Kelemen Jóska? Az,
mert kinyújtja felém a kezét, s ezzel le is huppan egy tüzelőnek régen elvitt pad meg-
maradt kőlába-hoz. Hogy viszem én ezt a kékre fagyott arcú csontlétrát haza, a Viseg-
rádi utcába, én is alig állok a lábamon.

– Nem tud segíteni, Gyuri? Hogy bírom el egyedül?

De Gyuri már fordul is vissza, rohan. Hisz így is csoda történt, mert hát itt van Jóska. Él. A többi most nem fontos. A derekánál fogom meg, ő két kézzel kapaszkodik a vállamba, majdnem lerogyok, és majdnem négykézláb megyünk, de megyünk. Viszem, mint halott zsákmányát a vadász – bírd ki, drágám, megszabadultál, hazamegyünk mihozzánk, és ebben a pillanatban utolér egy kisebbfajta orosz konvoj, kiugrik Pollák Oszi, barátom, kollégám és elvtársam, zokogva csókolni kezd – nem, nem tud segíteni, járőrben van, orosz katona. Viszont odaráncigál egy taligás orosz, valamit muzsikál neki, nekem meg egy egész orosz kenyeret nyom a kezembe, s ketten a taligára húzzuk Jóskát, ideje. Félig nyitott szájjal, hörögve szedi a levegőt, nem mondom, én is. (Nem nehéz egy férfi? – kérdi négyhetes asszony koromban Éva barátnőm.) De a taligás letesz a Nyugati előtt. Sűrű tömeg, vásár, alkudozás, és nekem nincs semmim. Egyenesen elém lép le egy meredek falusi asszony, kincseket ígérő kosár és egy piros, zománcos fedelű tejeskanna a kezében.

– Jó asszony, az Isten nevére kérem, adjon egy korty tejet – most hozom ezt az embert, fogságban volt.

– Mije van? Gyűrű, fülbevaló?

– Semmim sincs. Adja ingyen, emberségből, csak egy kannafedőnyt, nem többet.

– Ruhája sincs? Meleg alsó?

A rongyos sínadrágomat nem vethetem le, de a három lukas pulóverem közül a felső a legépebb. Gombolom ki a kabátomat, bújnék ki belőle, mikor valaki úgy képen törli az asszonyt, hogy kosár, kanna kigurul a kezéből, ő maga is felbukik. A kosár kiszóródó tartalmára ráesnek az emberek, mint a keselyűk. Tojások törnek össze (legszívesebben felnyalnám a földről), kolbászrudak és szalonnahasábok cincálódnak szét, s mielőtt körülnéznék, egy nagy csizmás férfi már itatja is a kannafedőből Jóskát. Szegény olyan mohón iszik, hogy a tej egy része visszabuggyan, mint a csecsemőknél vagy mint Thomas Mann Józsefénél.

– Büdös ringyó – jegyzi meg a nagy csizmás –, soha ne is legyen se ő, se a családja doktor nélkül.

S még segít hazavinni Jóskát. Felágaskodom, hogy megpusziljam, én nem tudom megfizetni, az Isten fizesse meg a jóságát.

– Megérdemelte az a kurva. Egy korty tejet sajnálni! Rendbe jön a papa, fiatalasszony, ne sírjon már, csak jól etesse aztán.

A kapunkhoz Pista támaszkodik, cigarettázik.

– Micsoda barom vagyok – nyögi –, oda kellett volna mennem nekem is, de felfordul a gyomrom, nem bírom Gyurit látni pufajkában, legszívesebben fölpofoznám.

– Ne bánts, ideadta Jóskát, mit akarsz, inkább segíts felvinni a lépcsőn.

– Felmék én négykézláb, hisz megszakadsz, Piroska – suttogja Jóska, alig van hangja, és nem tudja, de teljes erővel nehezedik a vállamra. Pista mélységes jóakarattal ugyan, de fene ügyetlenül a lábát tolná. Azért valahogy felérünk, és végre elnyúl az ágyamon Jóska, már alszik is. Én meg lihegve nézem az újra cigarettára gyújtó Pistát, majd' a nyálam csorog érte. De hiszen Bajótra is csak gyönyörű verseket és panaszos leveleket küldött nekem, mert feleslegesnek tartottam közölni vele, hogy János bácsi meg én krumpillevelet szívunk, s hogy a hegyvidéki parasztok nem kondorosi kisgazdák. Kelemen Jóska tudta.

– Van kajátok? Most kaptunk Kondorosról rengeteget.

– Van a Trattner (művészkonyha, leves és egy tál zszisikes lencse minden délben), majd hazahozom a felét. – És... most elvesztem a türelmemet, költő, költő, de hát ennyire hülye?

– Lopjál! Lopjál Maritól, hallod? Mert én leállok a ruszikkal, vagy kiállok az utcasarokra, de ezt a csontvázat fel kell táplálnom, te meg gyorsan eredj innen. De gyorsan, mert ami sok, az sok! Még megkívánom a cigarettádat.

Pista sápadtan, kimeredt szemmel bámul rám, ilyenek még nem látott. Lassan feláll, és „állat vagyok”, motyogja, kihátrál, de előbb letesz az előszobában egy egész meg egy fél csomag cigarettát. Szép és regénybe illő dolog lenne, ha büszkén utána vágnám, de ezt nem teszem. Mohón rágyújtok, és leülök az alvó Jóska mellé egy székre, megpróbálok gondolkodni. Mit csináljak vele, mi a legfontosabb? Szabályosan lélegzik, néha megrándulnak az ujjai. Legelőször meg kell mosdatni fektében, majd forгатom, nem kell felállnia. Van egy pillényi szappanunk, de hát egy morzsa, egy falat ennivaló nincs, se égen, se padláson – hát a Pollák Oszi kenyere, én hülye! A hátizsákomban. Megfeledeztem róla a cipelés problémái közben.

Most három olyan hét következik, ami kalandosnak is nevezhető, mert három hét telik bele, míg Jóska úgy megerősödik, hogy meg bír szólalni. Azaz, összefüggően el bírja mondani, mi történt vele, és nem csak elemi szükségleteit közli suttozva, vagy időnként csodálkozva jegyzi meg: – A te ágyadban fekszem? Kiszabadítottál? – Orvost még a legelső napokban szereztem, azt mondta, sokkos állapotban van, de erős, és ki fogja bírni, csak etessem és főleg itassam, két-három liter folyadékot naponta, mert sötétet pisil. Leves kellene, tej, vitamin. Jó vicc. A Trattner hazaszállítom, Panninak is kell, csak a művészek, írók részesülnek egyelőre a dús segélyellátmányban, két deci olaj, fél kiló bab és fél kiló borsó vagy lencse hetenként. De azért engem se kell féltetni – sokan otthagyják a borsót, babot, különösen az írók finnyásak, a festők nem, azok oda se füttyülnek egy kis zsizsikre. Azonkívül kiderül, hogy csodálatos kereseti forrással rendelkezem. Itt a kezemben. A vázlatkönyvem mindig velem van, ha egy csellengő ruszkit látok, vagy nekem jön valamelyik, leültetem egy romhalmazra, és lerajzolom, aztán átnyújtom neki, és közlöm: dáj kleba, bátyuska! Mindegyik ad, kivétel nélkül, ha nincs neki, hát cigarettát vagy egy dohányporos sárga cukrot. A legtöbb meg is simogatja az arcomat, és szüncskának nevez. Bosszant egy kicsit, hogy fiúnak néznek, de hála istennek, hogy nem lánynak, egyéb se hiányozna. Iszonyú dolgokat hallani, s egyszer majdnem megjáróm én is.

Orszem áll egy ház előtt, ezt nem ültethetem le modellnek, ő ellenben elkapja a karomat, és behúzza a házba. Bent nyüzsögnek a katonák, megfognak, s hurcolnak felfelé a lépcsőn, rúgok, harapok, ők csitítanak, nem, nem ők, dehogy, a kapitány. Majd odafent a kapitány. És most lefelé jön egy finomabb arcú és ruhájú, látja, hogyan verekszem, megrebben, megáll, én meg rákiáltok: – Az istenért, segíts, ezek a vadállatok megfogtak. – Franciául. Tud franciául. Kitép, kitép közülük, átfog, s a bömbölő, tiltakozó többi ellenére is visz, hurcol kifelé. Ó, háború és béke. Karatajev, Pierre, Rosztov Petya is orosz, és ez a vékony szőke fiú a bal kezével visz, a jobbal meg verekszik értem. Sajnos, a kapuba érve az őrszem nem enged ki, rám fogja a géppisztolyát. Beszélhet neki a szőke, amit akar, de engem most már elfog az örület, belevágom a fejemet a géppisztoly fölött a hasába, lőjön agyon, nem bánom! És most meglepő dolog történik. – Jovan, kislány – ordít a géppisztolyos, és kipenderít az utcára – megmenekültem. Ó, az orosz lélek! Rohanok haza, ugrál a hátizsákomban az aznap keresett három darab kenyér, mára feladom az üzletet, kezem-lábam reszket.

A Nyugatiban próbálok segélykérő leveleket küldeni Félegyházára, Jóska édesanyjának és feleségének, el is jut a sok közül egy (ismeretlen emberekre bízom), mert végre válasz is érkezik. Két magyar katona jelenik meg, s ledob egy batyut. Nem lopták

el, nem cserélték el, nem ették meg ők maguk, jövő hét után jönnek az „embörért” autóval, még úgysem bírná ki az utazást. Pannit is, engem is megcsókolnak, a bágyadatan mosolygó Jóska-t vállon veregetik, meglepő biztatást morogva: – Szöröncséje van, hogy mögtalálta a maga zsidáját.

– Maguk kecskemétiék?

– Hát. – Majd fölrepülök a boldogságtól, ezt a fajta igenlést régen hallottam. Hát persze, nem fontos a „persze”.

Valószínűleg Kelemen néni tájékoztatta őket.

– Nagyon jajgatja az urát a felesége.

– Hadd el, fél az oroszoktól, más asszony meztélláb is elmönt vóna az ura után.

Jóska még az előbbi biztatás következtében pirul és szégyenkezik (ennyi vére van, remek). Iskolatársak voltunk, nyögi, de én csak mulatni tudok a két drága becsületes tahón. Ennyi kincs, és nem lopták el! Pogácsa, tojás, bődön zsír, egy kerek otthoni kenyér. Kolbász! Szalonna! És egy egész sült karaj, sokáig nézzük, nem merem egyszerre jóllakásig etetni, láttam már ilyen a hadikórházban, egy katona belé is halt. Lisztet keverek nyers tojással, sóval langyos vízben. Jóska nyeli, mint a szent ostyát, Panni sírva kifordul a szobából, Korniss még nem jött meg, ugyan eteti-e valaki. Pistáért pillanatnyilag nemigen kell aggódni. Harmadnapra, miután hófehérré bicskázunk egy hatalmas karajcsontot, megszólal Jóska:

– Októberben értek az oroszok Félégyházára. A Városházára jöttem be, németeket meg fasisztákat, nyilasokat kerestek. Nem is tudom, hogyan, egyszerre felhívtak engem, vittek, hiába mondtam, hogy nem, én nem, belöktek egy csomó ember közé, akiket máshonnan összeszedtek, nem lehetett szabadulni, azt mondták, hadifoglyok vagyunk, katonaszökevények, csak átöltöztünk. Pestnek tartottunk, végig harcolva jöttünk, minden egyes falut, várost hosszú rajvonalba zártak, aztán jött az őrszem, hogy „csiszta”, minket rendesen a templomba, az iskolába zártak addig, vagy csak körülfogtak fegyverrel. De mindig mások voltak, cserélték az embereket, barátkozni nem lehetett, lőttek, ütöttek, inkább összebújtunk, és nem szóltunk. Egy helység elesett, mentünk tovább. Kaptunk mindennap levest és kását, de szállást nem. Verandák téglafolyosóin háltunk, nagy ritkán szénaboglya is jutott, de azt többnyire lefoglalták a katonák. Aki reggel nem tudott elindulni, egy darabig rugdosták, aztán többnyire le is lőtték. Iszonyú hideg volt, hisz tudod, biztosan itt is. Volt rajtam kabát, mikor elvittek, de azt elvették, s adtak helyette egy mocskos kis pufajkát, csak aztán láttam, milyen jó meleg. Mindenütt ilyen „hadifoglyokat” ejtettek, nőtt a csapatunk, de több lett az ór is, az volt a pihenőjük, a fogolyörzés. Cegléd nagyon nehezen esett el, minket egy pincébe zsúfoltak össze, ott csak hideg volt, de általában a szabadban aludtunk, orunk, szemünk befagyott. Sokfelé nem volt letörve a kukorica, engedtek szedni, egyik társunk szaladni kezdett, utánalóttak. Nem találták el, lehet, nem is akarták. Sokáig el lehet rágni egy zsebre való kukoricát, tudod. Szóval együtt jöttünk a háborúval Pestig, azt mondták, ott majd rendeződik a dolgunk, megvizsgálják, ki német, ki nyilas, ki katonaszökevény. Csak olyan hideg volt, olyan rettenetes hideg. Egyszer feltörtek valami raktárt, s mindnyájan berúgtunk, mert nekünk is adtak, akkor kellett volna elszökni. De olyan végtelen az a havas határ, sok-sok kilométerre látszik rajta egy fekete pont. Megfagyott embereket is láttunk sokszor a fák alatt, gondolom, fölmásztak, s nem bírták soká tartani magukat. Az volt a legijesztőbb, hogy Pestre érve nem kaszárnnyába vittek, hanem az Andrásy út hatvanba, én rögtön elbújtam a pince sarkába, s aludtam, meleg volt.

– Bántottak?

– Nem. Még nem kerültem föl kihallgatásra. De akik lejöttek onnan, hát... Öregembereket is, kisfiúkat is, leventéket. Véresek voltak, összevissza tépettek. Idejében jött az a barna tiszt, honnan vetted?

– Pista rokona, de örült. Zsidó, és azt hiszi, fel lehet támasztani bosszúállással halottakat.

Pista eltakarja az arcát.

– Most hozzámégy feleségül Pistához?

– Nem. Azt a lányt veszi el, akivel együtt volt az ostrom alatt, és mentette Pista családját. Ennyivel tartozik neki, különben is szereti.

Pista, akit idehívtunk a sült karajra, eddig egy szót sem szólt. Most is csak anynit mond:

– Hogy a te zsidó családdal mi lett, az most nem érdekel?

Jóska szól, látom, nem szívesen.

– A gettóba bejártam, ha ismerős volt a csendőr. De Vásárhelyről meg Orosházáról hoztak Endre Laciék csendőröket. És az emberek hurcoltak-vittek mindent az elhagyott zsidóházakból. A gettóban csak öregek, asszonyok és gyerekek voltak, a férfiakat már régebben elvitték. De mégis volt egypár férfi, aki megmenekült, mert hirtelen fogták körül a gettót meg a házakat, azt nem fogták meg, aki nem volt otthon. A csendőrök az állomást őrizték, volt, aki elérte a pesti vonatot úgy, hogy Pákán ugrott fel rá. De Sandikát a bankból vitték el, a munkahelyéről. Egy gazember, erdélyi gyűtment senkiházi, az odavezetett egy csendőrt a bankba, hogy van itt még egy púpos zsidó. Feldobták egy szekérre, még láttam, ahogy a szekéroldalba kapaszkodva ingott. Kecskemét előtt lelőtték. Csak eltemette valaki.

Sandika Gizi nagynéném férje volt. Édes, kedves, szép arcú, valóban erősen ferde vállú férfi, banktisztviselő. Az az ember kölcsönt kért a banktól, nem kapta meg, de ez igazán nem Sandikán múlt, viszont ő közölte az „ügyféllel”.

– Én nem tudok mást róluk, hol is hallottam volna?

– De én igen, Gizi megőrült a vagonban, nagymama eljutott a gázkamrába. Glanz Anci is, Lengyel doktor felesége is, majdnem mindenki odaveszett a félegyháziak közül. Beszéltem Beregi Icéval.

Most már csak ülünk, bámulunk magunk elé. Panni kicsit sír. A háborúnak vége. A rémtörténeteknek is. Vagy azoknak most jött el az idejük, és évekig fogjuk mesélni? Mindenesetre a Pistáé most következik, mert ahogy kikísérem, az előszobaajtóban megáll.

– Édesem, szombaton esküszünk Marival, tudod, hogy így kell lennie. Balázsék lesznek a tanúk. Cipi azt vágta az arcomba, hogy ő nem tesz felebarátja *mellett* sem hamis tanúságot. Mert nekem te vagy a feleségem. Én is tudom már október óta.

– Nekem meg te kellesz, nem a papír. (Jaj de nem igaz ez, annyira szeretném.) Tőlem megnősülhetsz, kurvázhatsz is, ha kedved van, mindegy, mi tartozunk össze egy életre. Jó, most egy darabig nem úgy lesz. Ezalatt csak festő leszek, és egyedül. Megcsinálom.

– Tudom, elviseled, de hogy bírod ki erővel? Még ezt a derék fiút is felápolni. Csömörivel, a te Andrej hercegeddel, már végigcsináltad Natasa Rosztova szerepét, az se volt kevés. És Natasa kicsit jobban volt táplálva, mint te most. Tyihonod sincs. Féltelek!

– Én is téged, Pjotr Kirillovics. Ugye kibírjuk?

Panni diszkrétén elköhibi magát, Pista fordul és megy. Minek nézzek utána?

Nagyon hideg van éjszaka. Nem tudunk rendesen fűteni, éjjel felébredek, hogy fázik az orrom. A fülem is, a lábujjam is. Hogy fázhattak ezek a foglyok, míg végighurcolta őket az Alföld csontvágó szelében, hidegében egész Budapestig a hadigép. És most meghallom, hogy Jóska sír. Furcsán, csukladozva, fel-felzokkanva, mint egy gyerek. Eddig egyetlen panaszszavát sem hallottam még. Talán most, hogy elmondta, így oldódik fel benne. Kibújok a rengeteg rongy alól, meggyújtom azt a gyertyavégekből összegyűrt világítószerszámot, amit otthon pilácsnak hívnak, mellé ülök az ágyra. Minden idegszállammal Pistára vagyok bekapcsolva, de ez a fuldokló sírás...

– Fáj valamid? Mit adhatok?

Ugyan mit? Két kézzel kap utánam, magához szorít.

– Te!!

Két hét múlva csakugyan eljön a két kedves tahó az „embörért”. Szalmát is hoznak, párnát is, nekünk kaját is, jókor, Korniss három nap múlva állít be, néger csontváz. Jóska lelkünkre köti, amint lehet utazni, menjünk le, hátha maradt valami, ő tudja, hogy kinél hagyták nagymamáék, amit lehetett. De csak nagy sokára tudunk lekeveredni, s tapasztaljuk, hogy Félegyháza is hadi út volt. A lövöldét elhordták tüzelőnek, a piactér s az „allé” fáit is, sok házat ért bomba, s az elhagyottakat persze az utolsó szögig kirabolták, az ép házak kapuja gerendával, kerítésdarabokkal van eltorlaszolva, mint árvíz idején. A városháza tulipános tornya épen ragyog messziről, az ótemplomban harang szól, a templomkertet ugyancsak feltűzelték, orosz járőr kopog végig az üres utcán, menjünk csak előbb Kelemenékhez, két lány alkonyatkor egyedül nye hasasó. Kapu, ablakok itt is eltorlaszolva, csengő nincs, hiába kiabálunk, utoljára én észbe kapok:

– „Béeresztik-e a betlehemeseket? Beé, uram, beé?”

– Hát hogyne, ha valaki ilyen szépen kéri! – jelenik meg Jóska feje az egyik ablakrésben, hála istennek.

Jaj, hisz ez soványabb, mint Pesten volt. Mi történt veletek?

– Édesapám meghalt tifuszban, míg én oda voltam. Mama megvan, velünk lakik. Csak én vagyok beteg, a doktor azt mondja, a hideg tönkretette a vesémet, sok mindent nem szabad ennem, pedig most volna mit.

– Fáj?

– Nemigen fáj, inkább csak siet. De jó, hogy legyüttetek, most már lassan rendbe jön minden. Bor is van, pálinka is, cigaretta is. Kótt tézta is. – Mosolyog ránk a sírversgyűjtő, régi mosolyával. – Az állásom megvan, jobb is, mint volt. Mert most elmondta.

– Ki? Mit mondott el?

– A kollégám, aki feljelentett. Hát hogy hogy volt. „Bejöttek az oroszok a hivatalba, náciakat kerestek, kooperánsokat, ordítva, lövöldözve. Rajtam nyakkendő volt, nekem estek, csavargatták. Mindenki összeszarta magát, te, Jóska, lent voltál az irattárban. Nézd, te voltál az egyetlen a testületben, akinek nem volt gyereke. Én mondtam, hogy csak te vagy itt németbarát, hitlerista. Neked adom az órát, a tiedet, ugye, elvették.” Nem fogadtam el, nem szóltam semmit. Mit mondhatok. Azóta elment már. Gátérra költözött. Mert ahogy elmondta nekem, a kollégák közül ketten leköpték. A harmadik meg azt mondta, le kell löni. Annak idején ők sem szóltak.

A piactéri házsor utcai fala csupa üzlet volt. A miénk is. Schiffer néni bőrüzlete, Strasser bácsi boltja és a Nemzeti Falatozó című csehó. A főfal mellől nyílt a kisajtó, az utcai bejárat. A kisajtó, ami piacos napokon tárva-nyitva volt, de éjszakára se igen zártuk be. Hátról a Nagykapu. Bent nagy udvar, kert, kút, L alakban a lakásunk, a miénk és Szidi nénié. Négy szoba, konyha, kamra, veranda. Vadszőlős, oszlopos, piros téglás veranda. A kisajtó és a lakások között volt a kert. Nyáron meg kellett fulladni az akác- és violaillattól, utolsó nyáron rengeteg violát ültettem. Beleszólt azért az istálló szaga is, azt is éppen úgy szerettem. A tetőnek támasztott létra vitt fel a padlásra, zsindeletős, ferde falú, cicalépcsős kis toronybejárat, gyerekkorom kedvenc tartózkodási helye, az Ótemplom és a Városháza tornya néz be a barackfára. „Megállt az óra, nézd meg a toronyórát, Piroska.” A másik padláson, a cserepesen, kölykezett a cica, s az én ágyamba hordta be a pici macskákat. A másik padlást nem szerette, félt a két kis de-nevértől, akik a szelemenfa részében laktak, kis csillogó rubinszemük látszott. Zörgött a száradó babhéj meg a csöves kukorica. „Forgasd meg a kukoricát, ha már fent vagy, Piroska.” A kút körül víztócsák, Ilonácska most ereszti ki a csirkéket, beleisznak, Bobi, a kutya játékosan kergeti őket, nem kell komolyan venni. A mosókonyha mellett a budi cifrára faragott ajtaja, óvatosan megkerülöm, amikor kinyitom a Nagykaput a beszélő tehén előtt. Géza, a lovunk már nincs meg. Nyár van.

Jó, hogy Jóska velünk jött. Ahogy lenyomom a régi ismerős kis vaskilincset, hátulról átfogja a karomat. Panni is. Ők tudják, hogy a kisajtó nem nyílik sehová. A se vége, se hossza udvar rommező. A barackfa elrepedve, a húzós kút a földön, a tető beomlott, a csuda módon megmaradt padlásajtó nyikorog. Az istálló még álló darab falán vérfoltok, téglatornelék és vakolat borít mindent, a kertet is. Egyetlen kis zöld folt, ágas-bogas, alacsony. Két tő kapor. Ezek szerint ott volt a konyhaablak, az alá vetett kaprot nagymama, mikor még a konyhaablak párkányán magnak eltett paradicsomok száradtak. A napon.

– Nem tudni, hogy történt – mondta Jóska –, egy darabig cigányok tüzeltek itt, vagy ha megsérült a ház, tudod, mondtam, széthordták mindenütt.

– Aranyszarvat lőtték le? – kérdezem, de száraz a torkom, a vérfolt az istálló falán kicsit zavar.

– Nem. A tehenet elvezette egy ember. Lehet, hogy nem is magának. A disznót lőtték le a ruszlik, csak a konyhaajtóra fektetve szedték szét. De mindenki másképp mondta, akit kérdeztem. És mégis meg kellett mutatnom, láttál Pesten épp elég ilyen, talán elviszel egy követ vagy egy darab téglát. Olyan, amilyen, de mégis az otthonod volt tizenhét éves korodig.

A kisajtó kulcspajzsát csak két szög tartja, kihúzom, leveszem és zsebre vágom a kulcspajzsot.

– Ezt viszem el, az ajtóét, amelyik sehová nyílik.

„Egy rozmarinszál, az emlékezetre.”

NOVELLAPÁLYÁZAT

Vörös István

TÓPART

Nem tudom, miért, nyaranta mindig reggel hatkor ébredek. A fürdőben felkapom a tegnapi ruhámat, és kisurranok a házból. Szeretem a még alig kihűlt ing ismerős érintését. Ilyenkor már, bárki bármit hisz is, egyáltalán nincs korán. Az ég kéken feszül az udvar fölött, bárányfelhők se nagyon mutatkoznak, a cseresznye, valahol a mag körül, még hideg. Zsebre teszem a lakatkulcsot, elveszem a fal mellől az evezőt, és elindulok a partra. A kutyák vannak ilyenkor ébren a civilizált lakosságból, meg néhány pecázó.

De én nem pecázni megyek. Átvágok a műúton, most üres, de éjszaka itt autók száguldozhattak, a padkán egy félig elütött sünnre bukkanok. A hátsó lábát és a tuskés hátának nagyobb felét valahol messze hagyhatta, még csak nem is látom sehol, száraz a beton, ő meg valami elkeseredett életösztöntől hajtva odamászik hozzám, a száját óriásira tátja, és furcsa, éles hangot hallat.

Egy pillanatig csak nézzük egymást. Ő lassan elhallgat, én pedig hitetlenkedve figyelem a tekintetét. Talán lehetnék én is az ő helyében. Gyorsan fölkapok az út széléről egy ott heverő fél téglát, és mintha a platóni gömbembert akarnám újra megteremtteni, agyoncsapom vele a sünt. A téglát bedobom az árkon túl kezdődő nádba, úgy érzem, hogy menekülnöm kell a tett színhelyéről, és futva teszem meg azt a száz métert a csónakig. A hosszú, keskeny stégen most elviselhetetlenül hangosnak tűnnek a lépteim.

A lakatot sehogy se sikerül kinyitni. Az éjszakai harmattól úgy látszik kissé megrögződött, nem megy bele a kulcs, mikor meg benn van, nem akar elfordulni. Végre sikerül. Már dobom is be a láncot a csónak elejére, és ugrom is utána a végébe, de elvesztem az egyensúlyom, és fél lábbal kénytelen vagyok a vízbe lépni. Érzem, hogy az iszap lassan megnyílik alattam. Mintha a lábammal egy ember torkán állnék, hatalmas gázbuborék buggyan föl a lábam mellett, megcsap a mocsár kínos bűze. Belekapaszkodom a stég szélébe, a bokámba éles fájdalom nyilall. Felhúzómagam a deszkára, másik lábam benne hagyom a csónakban, nehogy elsodródjon. Emezt meg kiemelem a vízből. Egy kisebb pióca tekereg a bokámon. Elhatározom, hogy vezekelni fogok, nyugodtan ülök, figyelem azt a ritmikus mozgást, ahogy egyre jobban teleszívja magát a véremmel, és elégedett vagyok.

Öt perc telik el így. Már nem érzek semmiféle nyugalmat, idegesen letépek egy szál sást, megpróbálok csomót kötni rá, sikerül is, de a következő és harmadik csomó pontosan az elsőre fűződik föl, nem áll meg külön. Inkább bedobom a vízbe, fölállok, és a bokámra vizelek. Egy darabig nem történik semmi. A pióca kitart. De aztán, mintha egy beteg testrész válna le rólam, puhán a deszkára tottyan. Ha most egyszerűen beülnék a csónakba, gondolom, mire visszatérnék, már nem élne. A nap egyre melegebben süt. Fél hét felé jár. Megszánom, egy finom rúgással vízbe segítem, és még csak nem is figyelem, ahogy elmerül.

Beülök a csónakba, kievezek.

Ez a nap se valami jól kezdődik, gondolom. Bár végül is miért? Talán megöltem valakit? Két hatalmasra tágult pupillát látok magam előtt, amiben olyan elviselhetetlen félelem van, hogy az ember elalszik vagy felriad, ha csak rágondol.

Fölkapom a fejem, az égen és a vízben már meglehetősen távolságra hintál egymástól a két nap, rekkenő hőség van. Az órámra pillantok. Kilenc. Elbóbiskoltam volna? Gyorsan az evező után nyúlok, de semerre se látom a partot. Mindenütt fehér pára remeg. Vagy száz méterre előttem furcsán fodrozódik a víz, mintha nem is tavon lennék, hanem folyón, és most érnék ki a holtágból a sodorba.

Igen, határozottan mozog ott a víz, állapítom meg, és visz is valami fatuskót. Közélebb evezek, ami nem könnyű, mert elég nagy arra a sodrás, és a tuskó minduntalan eliramodik előlem.

Ha most legalább egy vadkacsa elhúzna fölöttünk, gondolom reménykedve. Aztán megállok, leteszem az evezőt. Mi ez a többes szám? Hiszen egyedül vagyok. Bal kéz felől megpillantom az ismerős partszakaszt, arra fordítom a csónakot, két perc múlva már kint állok a stégen. A leülepedett vízben tisztán látom a lábnyomomat.

Az út széléről a sündisznó hulláját már elvitte egy kutya, vagy azt a maradékot eltaposta egy másik autó, de nem látok semmit, foltot sem a betonon.

Ugyanabban a pillanatban nagy fékcsikorgás hallatszik, egy fehér sportautó megpördülve csúszik el mellettem. Észre se vettem, hogy az út közepén állok. A kocszi megáll, orrával a szemközti árokba bámul, de még vissza tud farolni, pár kormánymozdulattal visszafordul az útra, és lefékez mellettem. Kiszáll egy magas, vékony, nap-szemüveges férfi, legfeljebb harminc felé járhat, pálinka vagy émelyítő férfillatszer szaga árad belőle. Haragosan becsapja az ajtót, határozott léptekkel elindul felém, de aztán megtorpan, egy pillanatra farkasszemet nézünk, bocsánat, mondja, visszaül a kocsijába, de még nem indul el. Az autórádiót csavargatja, idegesen rávág a kormányra.

Tapintatlanság volna zavarnom, továbbindulok, és ahogy a keskeny út orgonabokrok szegélyezte árnyékos szakaszára érek, egy pillanatra már hallani vélem, hogy a feleségem a reggelizőasztalra teszi az edényeket a teraszon. Kakaót látok gőzölni és egy üvegtálban akácmézet megvillanni, a két csésze finoman összeütődik.

Peer Krisztián

A KÍGYÓ

A.-hoz

*Tátott torkában vagyok,
 etetnem kell. Eszik.
 (Otthon vagyok, egyedül vagyok.)
 Szüntelen. Etetem, hogy megkíméljen:
 mérhetetlen űr.*

(Arra ébred, hogy
szinte kilóg a torkából.
Mindenfelé ugyanaz az állat.
Más nyelven beszél,
ha beszéd, ami alig hallhatóan
mozgatja a testét,
mint valami követhetetlen gondolat.)

Közelemben az állat,
de sehol a feje,
látóteremből, összefonódva,
eltűnt a kezdet és a vég.
Mindenütt ő van,
ha megmozdulok: közeledem.
Felé, mint egy távoli halmaz
tetszőleges eleme felé.

A PUSZTA TÉLEN

Halálvers: absztrakt pusztá.
Istentelen, kísérleti csönd.
Porhó – se testmeleg,
se a bomlás hője még.
Semmi nyom.
Egy gondosan felsöpört, tökéletes
síkon állsz. Nincs látóhatár,
csak két szín
az érzékszerv (világ)végén összerosódik.
Romlandó tehetség:
rád töttyed, fonnyad, szárad,
zsugorodik a szemhatár: te magad.
Fázik a helye, néha viszket is –
a semmibe hull mozdulatlan lábfejed.

Kisbali László

A FILOLÓGIA BOSSZÚJA, AVAGY GADAMER ESETE A PIETISTA HERMENEUTIKÁVAL

„Urtheile nicht von einem Buche
wenn du es nicht gelesen hast.”
(Christian Thomasius)¹

I

„Üdv az igaz filológusnak!”² Idézet kívánczik az alábbi detektívtörténet elejére, no meg egy szép hosszú lábjegyzet. Mi mással tiszteleghetne a – legalábbis hajlamai szerint – filozófus az irodalomtörténész előtt, mint azzal, hogy megpróbálkozik néhány könyvcím és utalás pontos visszaadásával. Ha sikerrel jár, az ajándékozás örömén túl talán még forma és tartalom oly kívánatos egységéhez is közelebb kerülhet, hiszen vizsgálódásának tárgya maga is egy lábjegyzetbe foglalt idézet. Ráadásul az „igaz filológia” szelleméhez a citátum illik. A filológus ugyanis nem ír; vagy ha mégis ír, akkor idéz, hiszen ez az írás egyetlen olyan formája, amely egybeesik az olvasással. Mert a filológus – más nem íróktól eltérően – éppen azért nem ír, mert olvas. Olvasni viszont kétféle okból olvashatunk, mondja a fiatal Friedrich Schlegel,³ unalomból vagy filológiai érdeklődésből. Filozófusok és költők azokból lesznek, akik az előbbi indítékból veszik kezükbe a könyveket. Ez azonban nem az igazi. „*Olvasni: kielégíteni a filológiai ösztönt... Merő filozófiából vagy költészetből, filológia nélkül, sohasem lesz igazi olvasás.*”⁴ Más kérdés, hogy Schlegel szerint a filológiai ösztöntől vezérelt olvasás ébresztheti csak föl bennünk a totalitás szükségletét⁵ s ezzel a filozófia vágyát. Ami majdnem azt jelenti, hogy a filozófus végső soron olyan filológus, aki valamilyen okból nem tudja vagy nem akarja tudni magáról, hogy filológus.

II

Hans-Georg Gadamer 1982-ben PHILOSOPHIE UND PHILOLOGIE címmel szép tanulmányban emlékezik meg a nagy klasszika-filológusról, Ulrich von Willamowitz-Moellendorffról.⁶ Írásának vezérmotívuma a filozófia és filológia szavak görög alakjaiban megmutatkozó „belső összefüggés”. A tudás e két formájának összekapcsolódása, mint ez várható, a „szophosz” vezéreltetével valósul meg. A filológia ugyan nélkülözhetetlen a filozófia számára, de csak az emberi szellem végessége okán. Ennek következménye ugyanis, hogy csak a nyelv közvetítette hagyomány (a „logosz”) révén remélhetjük megtudni, „*amit megtudnunk szükséges lenne*”. Ráutalt a filozófus a filológiára, de egyben „*a fogalom erőfeszítése [Anstrengung]*” révén túl is lép rajta, és a filológussal ellentétben elsődlegesen nem a szöveg szó szerinti alakja (Wortlaut des Textes) érdekl.⁷ Gadamer a filológiát a hagyomány fogalmához kapcsolja; ám azzal, hogy filozófia és filológia viszonyában hallgatólagosan a filozófia uralmát érvényesíti, megkettőzi magát ezt a filológiai tradíciót. A gyönyörű retorikájú s a filológust dicsőítő írásnak ezért elég egy-

szerű az üzenete: van jó és rossz filológia, és azt, hogy melyik a jó filológia, természetesen a filozófia dönti el. Gadamer számára pedig a filozófia azzal a felismeréssel kezdődik, hogy „*a világ megközelítésének [Weltzugang] centrális formája az interpretáció*”. Amint az a jó filológia is, amelyik tudja, hogy a szöveghez csak a hagyományon és értelmezésen keresztül közelíthetünk, s értelmetlen beszélni „*a problémátlanul adott szöveg egyszerű felfogásáról*”. Olyannyira meggyőződünk már „*az interpretáció kockázatáról, hogy mosolyognunk kell, ha valaki így szól: »de hiszen ez itt áll a szövegben [Aber das steht doch da]«.* Hogyne, ez bizonyosan nagyon komoly dolog. Mi azonban éppen azt akarjuk megérteni – *s ezt is kell megértenünk – , hogy mi az, ami ott áll a szövegben. De tudjuk-e, hogy mi áll benne, mielőtt értenénk? Ez a híres hermeneutikai kör*”.⁸ – Gadamer tehát kineveti azt a filológiát, amely nem vesz tudomást erről a hírhedt *circulus*ról. S könnyen lehet, neki van igaza a kritikátlan-naiv filológia bírálatában. Kérdés azonban, hogy indokolható-e ez a lenéző hangnem. Valóban olyan magasságban áll-e a hermeneutikai körben forgó filológia a hagyományos megközelítés fölött, hogy már csak elnéző mosollyal tekinthet le rá? Valóban nem lehet olyan kérdése a naiv filológiának, amelyre mégiscsak válaszolni illene?

Vegyük észre, hogy Gadamer megfogalmazásában van egy ártatlannak látszó előfeltevés. A hermeneutikai kör esete viszonylag egyszerűen szemléltethető. Valaki például egy azonosítható szövegcsoporthoz hivatkozva azzal zárja értelmezése eredményét: látható, hogy a pietista hermeneutika három részből áll. Jön viszont másvalaki, aki azt mondja: dehogy háromból, hanem csak kettőből, hiszen feketén-fehéren itt áll, hogy... És következik a „bizonyító” idézet, amelynek jelentését egyértelműnek tekintik, ezért arra elég egyszerűen rámutatni. Erre válaszolhatja a Gadamerből vizsgázott filológus, hogy nem elég mutogatni, hiszen ennek az idézetnek a jelentése is kérdéses lehet, s csak az egész alapján érthető meg. Ezt tudatosítva kezd forogni a ringlispil. Igen ám, de akármennyire pörögni is, azt Gadamer feltételezi, hogy tudjuk: noha körhintában ülünk, van valami fix pont, s mi e körül forgunk. Leegyszerűsítve: az valóban kérdéses, *hogyan* értsünk egy szöveghelyet, de ez a nehézség érintetlenül hagyja abbéli meggyőződésünket, hogy van *valamiféle* hely, amelyet valamiképpen meg kellene értenünk. E szöveg vagy szövegrész *létét* mindketten póré ténynek tekintik. Olyan feltevés ez, amelyet egyaránt oszt a reflektálatlan és a hermeneutikailag dresszírozott filológia. Az előbbi esetében azonban érthető ez a naivítás, a másodiknál már nem, hiszen az, ha hű saját előfeltevéseihez, nem engedheti meg értelmezés nélküli tények elfogadását, a szöveg „*problémátlan adottságát*”. Gadamer pontosan látja, hogy az egyetemes hermeneutika nem tud megnyugtató választ adni a kérdésre, hogy „*van-e egyáltalán készen adott szöveg*”.⁹ Mégsem kell különösebben idegeskednie, hiszen amíg a filológus naivan egy szöveghelyre mutogat, addig neki sem kell feltennie a kínos kérdéseket. Az ellenfél mintegy maga szolgáltatja a muníciót, hiszen folyamatosan állít valamit, amit a hermeneutikai körön belül nagyon nehéz lenne igazolni.

Mi történik azonban akkor, ha az értelmezések csatájában váratlanul előlép a lenézett filológus, s így szól: *de hiszen ezen a helyen nem is áll semmi. A szövegben nem is található meg az a hely, amelyet (így vagy úgy) interpretálsz!* Ebben a pillanatban a hermeneuta vagy felteszi a kezét, vagy megpróbál védekezni, s erősítgeti, hogy valóban ott található az idézet. Ekkor azonban ő is mutogat, mégpedig olyasmire, ami kívül áll a nevezetes *circulus*on. Könnyen lehet, hogy ekkor a kör *kiegyenesedik*, ami persze a szédülékeny filológus számára egyáltalán nem tragédia. Mondhatni erre, hogy ez a

feltevés kellőképpen abszurd, hiszen ki az, aki nem létező szöveghely értelmezésével próbálkoznék. Igen: például maga Gadamer. Mi több, nemcsak próbálkozott, de sikert is aratott. Hatalmas sikert. Pörög-pörög a hermeneutikai körhinta, s úgy tűnik, senki sem veszi észre, hogy nincs semmi a közepén.

III

A körkörös hermeneutika e védettségét ráadásul nem is saját erejének köszönheti, hanem egy olyan, éppen a hagyományos filológiától kölcsönzött eljárásnak, amelyről amúgy igen rossz a véleménye. Ez a hatalmas varázserővel bíró eszköz pedig nem más, mint a lábjegyzet. A pozitivistá irodalomtudomány a filológiai stílus attribútumává, a tudományos alaposág legfőbb hordozójává tette a lábjegyzetet, mondja Peter Szondi, holott abban „legtöbbször éppen olyan bizonyítékokat találunk, amelyekkel nem foglalkoznak közelebbről, s amelyek bizonyító ereje ezért még fölöttébb kétséges”. Szondi egyenest az elvakultság shakespeare-i és kleisti dramaturgiájával érzékelteti a lábjegyzet szerepét, „amely azért hallgattatja el a kételyt, mert őt magát nem vonják kétségbe”.¹⁰ Valóban, szörnyű dolgokra képes egy lábjegyzet; olyan ontológiai erővel bír, amely képes arra, hogy a semmiből teremtsen meg egy hatalmas hagyományt. Ennek tudatában persze Szondi is óvatosabb lehetett volna.

BEVEZETÉS AZ IRODALMI HERMENEUTIKÁBA című művében Szondi Martin Chladenius értelmezését elemzi. Chladenius, mondja Szondi, megkülönbözteti egy szöveghely közvetlen és közvetett értelmét, és az utóbbit a szöveghely alkalmazására és a belőle kiinduló „elkalandozására” osztja föl. „Egy könyv alkalmazásának [Anwendung] azokat a hatásokat [Wirkungen] nevezzük, amelyeket egy elolvasott és megértett könyv vált ki a lelkünkben.” Az olvasmány közvetlen megértésekor fogalmak ébrednek lelkünkben, az alkalmazás pedig azt jelenti, hogy lelki erőink működése következtében „más fogalmakat és ösztönzéseket [Triebe] is érzünk”. E ponthoz érve Szondi arra utal, hogy Chladenius a jogi és teológiai hermeneutika *applicatio* fogalmát veszi át. „Az alkalmazás jelensége szorosán kapcsolódik a vallási és a jogi szövegek értelmezéséhez, mert ezek mint tantételek, illetve jogi előírások túlmutatnak önmagukon, és normatív módon akarnak hatni. Nem önmagukért... hanem konkrét esetek, casusok kedvéért értelmezik őket.”¹¹ E történeti összefüggés valóban fennáll, hiszen Chladenius is kiemeli, hogy az *applicatio* legfontosabb példája „a hit együgyűségében” megnyilvánuló „épiletes alkalmazás”.¹² Más kérdés, hogy pontosan értjük-e azt a hagyományt, amelyben az applikáció fogalma otthonos volt. Szondi így ír: „A pietizmus hermeneutikája, például Rambach az INSTITUTIONES HERMENEUTICAE SACRAE-ban (1723), a subtilitas intelligendihez, a megértéshez és a subtilitas explicandihoz, az értelmezéshez hozzáfűzte a subtilitas applicandi, az alkalmazást – ami valószínűleg azzal függött össze, hogy a pietizmusban megerősödött a prédikátor befolyása a hívők lelkére.”¹³ Ne foglalkozzunk itt most a szemet szúróan hányaveti vallástörténeti indoklással, fordítsuk figyelmünket valami sokkal fontosabbra – természetesen a lábjegyzetre. Az alkalmazás szóhoz fűzött 32. jegyzet közli: „Ezt Gadamer fejti ki az IGAZSÁG ÉS MÓDSZER-ben, 218.”¹⁴

Az olvasót, ha csak egy kicsit is járatos a hermeneutikatörténeti irodalomban, most meleg, meghitt érzés járja át. Ezért aztán nem is lepődik meg a könnyedségen, amellyel Szondi átveszi Gadamer állítását. Hiszen nincs olyan hermeneutikatörténeti elmefuttatás, amely ne tartalmazná ezt az utalást. A hatvanas évek után született ismertetések, összefoglalók és kézikönyvek szinte kivétel nélkül kifejtik: a pietizmus új

fejezetet hozott az értelmezéstan történetébe azzal, hogy a hermeneutikát három részre osztotta, s az interpretatiót és explicatiót követő harmadik részt az applicatio tárgyalásának szentelte. E megállapítás alátámasztására újra és újra szinte *kizárólag* e Rambach nevű szerző imént említett INSTITUTIONES-ét hozzák példának. Így jár el Ineichen filozófusoknak szóló kézikönyve,¹⁵ de ezt az eljárást követi az egyik legújabb és legjobb teológiai lexikon is.¹⁶ Ezeknek az ismertetéseknek ugyanakkor közös vonásuk, hogy a pietizmus mintapéldányává ütött Rambachot csakis Gadameren keresztül idézik. Ez alól az összefüggés alól talán csak egyetlen kivételt találni, a ragyogó filozófiatörténeti lexikon, a HISTORISCHES WÖRTERBUCH DER PHILOSOPHIE hermeneutika szócikkét. A tétel kimondásakor itt közvetlenül Rambachra hivatkozik a szerző, s nem az IGAZSÁG ÉS MÓDSZER-re. A dolog kis szépséghibája, hogy az applikáció-történeti hagyomány széténeklésében meghatározó szerepet játszó összefoglalót maga Gadamer írta.¹⁷ Úgyhogy nincs mese, Rambachhoz mindenképpen Gadameren keresztül vezet az út.

IV

Vegyük hát szemügyre közelebről, mi is áll az IGAZSÁG ÉS MÓDSZER ezen agyonidézett helyén! A főszöveg arról beszél, hogy van a hermeneutikának egy „régebbi”, a romantika után „feledésbe merült” hagyománya, ahol a Gadamer számára rendkívül fontos fogalomnak – az alkalmazásnak – „még megvolt a maga rendszertani helye. A hermeneutikai probléma ott a következőképp tagolódott: a subtilitas intelligendit, a megértést megkülönböztették a subtilitas explicanditól, az értelmezéstől, s a pietizmus ehhez hozzáfűzte még a subtilitas applicandit, az alkalmazást (pl. J. J. Rambach). Ez a három mozzanat alkotná tehát a megértés végrehajtásmódjait. Mindháromat jellegzetes módon »subtilitas«-nak nevezték, ami azt jelenti, hogy nem annyira rendelkezésre álló módszerként értették meg, mint inkább képességként, amely a szellem különös finomságát igényli”.¹⁸ Nos, itt következik az ominózus 206. lábjegyzet, amelyben fordítás nélkül – két nyomdahibával csúfítva – ez áll: „Rambach INSTITUTIONES SACRAE-ját (1723) Morus összefoglalásában ismerem, ott ez áll: »Solemus autem intelligendi explicandique subtilitatem (soliditatem volgo vocant) tribuere ei, qui cum causis et accurate [pontosan és alaposan] intelligit atque explicat.« (Morus 8): Itt a humanista subtilitást a felvilágosodás módszereszménye következtében félreértették...”¹⁹

A lelkiismeretes olvasó ekkor kicsit szorongani kezd. Ha először találkozik a témával, akkor talán zavarja, hogy nem tudja, ki az a Rambach. Itt fellélegezhet ugyan, hiszen maga a mester sem olvasta a szerzőt, viszont olyan magától értetődően emleget valamilyen Morust, mintha mindenki az ő könyveivel vonulna esténként ágyba. A lelkiismeret-furdalás azonban ellentétes hatást is kiválthat: gyanút fog az olvasó, és újra alaposan átnézi a szöveget. Ha ezt teszi, furcsa dologra jöhet rá. Nem kell hozzá különösebb latintudás, hogy észrevegyük: a lábjegyzet egyáltalán nem támasztja alá a főszövegben megfogalmazott állítást. A citátumban pusztán annyi áll, hogy annak, aki képes valamit pontosan és szabatosan megérteni és értelmezni – egyébként inkább: kifejtetni –, annak a megértés és értelmezés közönségesen „soliditas”-nak mondott „subtilitas”-át tulajdonítjuk. E „subtilitas” itt talán „kifinomult képesség”-nek fordítható. És most emlékezzünk vissza, hogy ennek az idézetnek azt a tételt kellene – legalább – illusztrálnia, hogy a pietisták már háromfajta „subtilitas”-t különböztettek meg. A lábjegyzet azonban láthatóan csak *kettőről* tud, és ami igazán fontos: az applikáció fogalma még csak elő sem fordul benne, holott éppen ez az elem indokolná, hogy Gadamer megjegyzést fűzzön a szöveghez.

Lehet persze, hogy egyszerű tollhibáról van szó: egy idézet rossz helyre keveredett, s nem kell nagy jelentőséget tulajdonítani az egésznek. Lehet. Miközben azonban a pietista hermeneutikáról szóló tézisnek kiemelt jelentősége van Gadamer gondolatmenetében, feltételezése igazolására csakis ez a hely szolgál. A filozófiai lexikon számára írott cikkében például Gadamer még nagyobb nyomatékkal ismétli meg állításait, megtoldva azokat egy – utóbb talán kiderül, miért – pikáns megjegyzéssel: Rambach „nagy hatású” hermeneutikájában „*a versengés humanisztikus szelleméből keletkező »subtilitas« (finomság) kifejezés kiválóan mutatja, hogy az értelem »módszere« – mint egyáltalán szabályok mindenféle alkalmazása – ítélőerőt kíván, amely maga már nem biztosítható újabb szabályok által*”. Itt jön jegyzetben a Rambach-hivatkozás, majd ekként folytatódik a szöveg: „*Teológiaiaként azonban a hermeneutika még a XVIII. század végén is állandóan a dogmatikus érdekekkel való kiegyezést kereste (pl. Ernesti és Semler)*.”²⁰ Tehát, így Gadamer, a történeti bibliakritikával (s meghatározó képviselőivel: Ernestivel és Semlerrel), annak „*negatív-felvilágosító hatásával szállt szembe a pietista hermeneutika*”, élén A. H. Franckéval és Rambachhal.²¹ Kicsit árnyaltabb kontextusban ugyan, de Gadamer változatlan formában ismétli meg állítását. Ennek az „*árnyalásnak*” még majd lesz jelentősége; itt csak annyit szögezzünk le, hogy Ernesti és Semler a maguk írásértelmezési elveivel éppen azt az irányzatot képviselik, amit Gadamer az IGAZSÁG ÉS MÓDSZER korábban idézett helyén a felvilágosodás törekvéseként kárhoztatott. Más kérdés, hogy a pontosítás nyomban növeli is a nehézséget. A feltételezett Rambach–Morus-hely után ez a mondatocska áll: „*Itt a humanista subtilitást a felvilágosodás módszereszménye következtében félreértették*.”²² Önmagában ez a kijelentés nem feltűnő, hiszen Gadamer egyik legfontosabb sarkétele, amelynek bemutatására minden alkalmat megragad, hogy a német felvilágosodás következtében „*tartalmi kiüresedés és intellektualizálás*” mutatkozott meg a humanista eredetű fogalmakban.²³ Itt azonban nehéz lenne eldönteni, ki is a felvilágosult. Morus nyilván nem, hiszen ő csak a Rambach-hely közvetítőjeként szerepel. Marad a lehetőség, hogy Rambach lenne a felvilágosodás híve. Őt azonban Gadamer éppen annak a pietizmusnak a képviselőjeként mutatja be, amelyet a racionalista felvilágosodás ellenlábásának tekint. Kicsoda akkor ez a derék Rambach, pietista vagy Aufklärer? Szeressük vagy ne szeressük?

Az olvasó e súlyos dilemmát észlelve két dolgot tehet. (Vannak persze további lehetőségek is, de azokat most hagyjuk!) Töpreng egy kicsit, s azután rájön, hogy eddig is elvult valahogy Rambach és Morus nélkül, majdcsak ellesz ezután is. Gadamer nagy ember, alapos német tudós, biztosan igaza van. A filológus tehát nyugodtan olvas tovább, netán egyenesen nyugovóra tér. Nem lesznek rossz álmai. Ha pedig fölkel, s netán írni kezd, adandó alkalommal elegánsan megjegyzi: a felvilágosodás racionalizmusával ellentétben a pietista hermeneutika előtérbe állította a hagyományos hermeneutika harmadik részét, az applikációt. Lásd Gadamer stb. Van azonban olyan szerencsétlen olvasó is, aki nem tud szabadulni a felvilágosodás koloncaitól. A „*sapere aude*” jelszavát ugyan már nem meri túl komolyan venni, de a „*felvilágosodás kiüresedett módszereszményei*” valamiképpen még mindig fogva tartják. Emlékszik például arra, hogy az Aufklärung egyik atyjának tekintett Christian Thomasius – bonyolult hermeneutikai szabályok felsorolása után – nem átalja megjegyezni: „*ne ítélj arról a könyvről, amit nem olvastál*”.²⁴ Nevetséges és ostoba dolog ugyan egy hermeneutikát ilyen lapos elvekre alapítani, de mit tegyünk? Az Aufklärer már csak ilyen: becsukja a Gadamer-kötetet, és indul, hogy kikocogjon a könyvtárba. Igaz, a felvilágosítók mai utódja egy kicsit lusta is. Ezért mielőtt kilépne az ajtón, kibúvókat keres. Lehet, hogy e hivatko-

zásnak Gadamer egész gondolatmenete szempontjából semmilyen jelentősége nincs, s ha kiderülne is, hogy tévedés áll mögötte, az egyetemes hermeneutika programja szempontjából tökéletesen érdektelennek bizonyulna. Ami elég ok lenne, hogy ne menjünk könyvtárba.

V

A „rest ész”²⁵ kísérlete azonban rosszul kezdődik. A lábjegyzet az IGAZSÁG ÉS MÓDSZER AZ ALKALMAZÁS HERMENEUTIKAI PROBLÉMÁJA című fejezetét vezeti be, mintegy ez adja meg az egész gondolatmenet hangvételét. S tudjuk, az „alkalmazás” s a „hatástörténel”, illetve a „horizont-összeolvadás” hozzá kapcsolódó fogalma nemcsak azért lényeges, mert a gadameri hermeneutika középpontjában áll, de voltaképpen ez alapozza meg az IGAZSÁG ÉS MÓDSZER széles körű hatását: kortárs hívek és kritikusok egyként itt látják a mű termékenységeinek forrását.

Eric Donald Hirsch talán a legvehemensebb kritikát fogalmazta meg Gadamer hermeneutikájával szemben, de a bíráló hangvétele jelentősen finomodik, amikor az applikációról van szó. Saját nézeteinek kifejtésében fontos szerepet szán a subtilitas intelligendi és subtilitas explicandi különbségének,²⁶ a „significance” perdöntőnek szánt fogalmát az applikációt kiváltó konstrukciónak tekinti,²⁷ a „horizont-összeolvadás” réműletes szóösszetételét pedig szinte örömmel üdvözlöi.²⁸

Gadamerrel nézeteinek terjedéséért nagyon sokat tett a Jürgen Habermas vezérelte szigorú bírálatsorozat.²⁹ Az eredetileg 1967-ben megjelent kötet – A TÁRSADALOM-TUDOMÁNYOK LOGIKÁJA – hermeneutikafejezete³⁰ a hatástörténeli tudat és az alkalmazás fogalmát állítja a középpontba, kiemelve, hogy Gadamer hermeneutikájában „a kitüntetett, autoritatív igénytel fellepő tradíciók applikatív megértése mindenféle megértés mintáját nyújtja”.³¹ Gadamer nagy eredményének tekinti annak bizonyítását, hogy „a hermeneutikus megértés transzcendentálisan szükségszerűen egy cselekvésorientáló önértelmezés artikulációjára vonatkozik”. Ha ez nem volna elég világos, Habermas nyomban megjegyzi: megértés és applikáció olyan „immanens összefüggésére” gondol, mint amilyen „a BIBLIA értelmezése a prédikációban”.³² Az alkalmazás jelensége azonban nem csupán az egyetértés alapját nyújtja. Habermas Gadamer-kritikája még jóval később is ezen a ponton támad, jelezve: félreértésekhez vezet, ha a pusztá applikációt állítjuk a hermeneutika középpontjába.³³

Paul Ricoeur szerint is elsősorban azt kell megtanulni a gadameri hermeneutikából, hogy „az applikáció nem a megértés és kifejtés [compréhension – explication] esetleges függeléke, hanem az egész hermeneutikai vállalkozás [projet] szerves része”.³⁴ Az alkalmazás e fogalmát azonosítja saját „appropriation”-koncepciójával, s talán mondanunk sem kell: Ricoeur külön kitér a gadameri utalásra, hogy ennek az elképzelésnek a forrása a pietista hermeneutika háromféle subtilitást megkülönböztető felfogása.³⁵

Tekintélyervekből egy aufkláristának ennyi talán már sok is. Belátja: nehéz lesz megúszni a könyvtározást, ha csak az a kérdés, hogy mennyire fontos a pietista hermeneutika, illetve az applikáció jelensége a gadameri értelmezésben. Talán azzal lehetne még kísérleteznie, hogy bemutatja: elválasztható egymástól az applikáció teoretikus tartalma, érvényessége és az e tartalom illusztrációjául felhozott történeli vázlat. Hermeneutika és hermeneutikatörténel mégsem azonosak; Gadamer elmélete akkor is sértetlenül állhat, ha történeli utalásai nem támadhatatlanok. Érvényesség és genesis azonban sokkal bonyolultabb viszonyban áll az IGAZSÁG ÉS MÓDSZER-ben.

Először is föltűnő, hogy Gadamer milyen gyakran él általános összefüggésben is a hermeneutika történetének megvilágító szándékú példáival. Másodszor, ezen az illusztratív szerepen túl önnön hermeneutikai programját is történeti reflexió révén kívánja megalapozni. Az IGAZSÁG ÉS MÓDSZER saját állításait mint a hermeneutika története során fölvetett kérdésekre adott válaszokat mutatja be. Ezentúl pedig – harmadszor – Gadamer önnön elméletének sajátos restauratív jelleget tulajdonít. A hermeneutika története nem csupán kiindulópontot és alapot jelent vállalkozása számára, de a gadameri program a hermeneutika csakis történetileg helyreállítható intencióit valósítja meg. Gadamer maga nevezi paradoxnak az előtte álló feladatot: „*úgy szólván a modern tudományok színvonalán akarjuk megújítani a hermeneutikai diszciplínák régi igazságát és egységét*”.³⁶ Célja, hogy „*a hermeneutikai diszciplínák régi egysége visszakapja érvényességét*”.³⁷ A hermeneutikatörténet eszerint illusztrációját, fundamentumát és intencióját kínálja a gadameri hermeneutikának, s ez már több, mint elég a hermeneutika-történeti kérdések jelentőségének elismeréséhez. Gadamer érvelésében így kitüntetett szerepet játszik az igény, hogy elméletét a történeti reflexióban alapozza meg. „*A hermeneutika körüli vita jelenlegi állása alkalmat ad arra, hogy megmutassuk e szempont elvi jelentőségét*”, mondja az applikációra utalva. „*Eközben elsősorban a hermeneutika feledésbe merült történetére hivatkozhatunk*”.³⁸ E történet meghatározó vonása pedig „*a hermeneutikai probléma régi egysége*”.³⁹ Hogy mikor létezett ez az applikáció egységén alapuló egységes hermeneutika, arról persze többnyire csak annyit tudunk meg, hogy „régén”. Ez ugyan nem túlságosan pontos kormeghatározás, de a Gadamer által követett elméleti stratégia szempontjából föltehetően csak rontana a helyzetet bárminő kronológiai „korlátozás”. E „régí hermeneutika” fő funkciója ugyanis inkább csak abban áll, hogy megteremtse a modern tudományosság bírálatának alapját, amihez képest a modern „hermeneutikát” sajátos *romlásként* lehessen bemutatni.

Korábban idézett megnyilatkozásaiból is kiderülhetett, hogy Gadamer fő ellenfele (sokszor: ellensége) a felvilágosodás. Kritikájának centrumában ugyan Schleiermacher és Dilthey hermeneutikája áll, de a bírálat hangja akkor erősödik fel, amikor műveikben az Aufklärung és a történeti bibliakritika örökségét ismeri föl. A természettudományok mintáját követő racionalizmus, illetve a történeti módszer egyeduralmát elismerő hermeneutika Gadamer konstrukciójában éppen azáltal jön létre, hogy kitagadja az applikáció kérdését a legitim problémák közül. A modern tudomány azzal kezdődik, hogy „tagadó választ ad” a kérdésre: „*De vajon az applikáció lényegileg és szükségképp tartozik hozzá a megértéshez?*”⁴⁰ S itt kerül a képbe a pietizmus mint az a törekvés, amely határozottan fölépelt a modernség szellemével szemben. Íme a séma: „*Nyilvánvaló, hogy az applicatiót más pietista teológusok is ugyanabban az értelemben állították előtérbe az uralkodó szcientizmussal szemben, mint Oetinger, ahogyan az Rambachnál látható, akinek akkortájt nagy hatású hermeneutikája az applicatiót is tárgyalja. De a [...] XVIII. század vége felé visszaszorultak a pietista törekvések...*”⁴¹ Az elejtett pietista célkitűzéseket pedig a gadameri program karolja föl. Éppen ebben áll a hermeneutikatörténet stratégiai jelentősége. A modern hermeneutikák mintegy történetfilozófiai satuba kerülnek: egyfelől a „régí hermeneutika”, másfelől a gadameri „univerzális hermeneutika” fogja őket közre, amely utóbbi természetesen az előbbiben rejlő intenciókat eleveníti föl és viszi diadalra. E restauráció vezérszava az applikáció, amely az „egyetemes hermeneutika” harci formulájává formálódik: e csatakiáltással az ajkukon indulnak harcba a pietizmus örökösei a felvilágosítók seregei ellen.

VI

A lusta ész kísérlete tehát rosszul sült el: az okok száma csak szaporodott, hogy az Aufklärer becsukja a Gadamer-kötetet s elvonuljon a könyvtárba. Ott aztán el is nyeri méltó büntetését. Morust ugyan az első körben nem talál, de ráakad magára Rambachra. Meglepetésére tapasztalja, hogy a derék szerzőt akár a magyar kultúrtörténet alapján is ismerni lehetne, hiszen a XVIII. században két hatalmas kötetet fordítottak tőle magyarra.⁴² Megvan azonban a keresett mű is, igaz, kicsit későbbi kiadásban: Joannes Jacobus Rambachius: INSTITUTIONES HERMENEUTICAE SACRAE VARIIS OBSERVATIONIBUS COPIOSISSIMISQUE EXEMPLIS BIBLICIS ILLUSTRATAE. Cum Praefatione Joannis Francisci Buddei. Ienae: Sumptibus Ioan. Wilh. Hartungii 1752.⁴³ Ez lenne hát a nevezetes INSTITUTIONES, s ebben kell lennie valahol a 2. oldalon a híres idézetnek. Főlősleges tovább titokzatoskodni: nincs benne. Szerepel itt ugyan applicatio (adplicatio, ahogyan Rambach írja), de nyoma sincs itt sem subtilitásnak, sem explicandinak, sem intelligendinek. De nemcsak itt, hanem a könyv többi részében sem. Igaz, a kötet több mint nyolcszáz sűrűn szedett oldal, s ezért kellőképpen kockázatos olyasféle kijelentést tenni, hogy valami nincs benne. Az INSTITUTIONES-nek ugyanis, köztünk szólva, vannak olyan részei, amelyekhez képest a klasszikus hajókatalógus körömrágós izgalmat ígér. De hát Rambachot nem is ezért szeretjük, amint persze a bizonyítás kötelessége sem arra hárul, aki azt mondja: nincs benne a műben az idézet, hanem arra, aki az ellenkezőjét állítja. Igaz, neki is megtakaríthatjuk a fáradságot, mégpedig két úton. Először úgy, hogy igazi hermeneutikai furfanggal megmutatjuk: az idézet még akkor sem állhatna Rambach művében, ha valaki tényleg megtalálná benne. Emlékezzünk: Gadamer szerint a Rambachnak tulajdonított álláspont két fontos összetevőből áll. Egy: a pietizmus tanításával összhangban a hermeneutikának három része van, s a harmadik éppen az applikáció. Kettő: ezt a három részt háromféle subtilitas különbségként kell felfogni.

Vagyük az első kérdést: milyen részekből áll Rambachnál a hermeneutika? Az INSTITUTIONES maga, elvi okokból⁴⁴ négy könyvből áll. Az első a SZENTÍRÁS értelmezésének „fundamentumáról”, elvi alapjairól szól. A második és a harmadik az Írás értelme feltárásának belső és külső eszközeiről, feltételeiről és eljárásairól szól, a negyedik pedig azzal foglalkozik, hogy mit kezdhetünk az így nyert értelemmel. Mivel Rambach szerint ezt az értelmet háromféle módon használhatjuk, az utolsó könyv három fejezetre oszlik: az értelem közléséről, bizonyításáról és alkalmazásáról, applikációjáról. Ezért a hermeneutika alapjában két részből áll: az értelem feltárásából – s tartalmi és terjedelmi súlyát tekintve voltaképpen ez a hermeneutika – és a már feltárt értelem felhasználásából. A kérdés itt az, hogy a megértetteket miként közölhetjük másokkal, miként bizonyíthatjuk be nekik értelmezésünk helyességét, s csak harmadsorban az, hogy milyen életvitelbeli következményei lehetnek a megértésnek. Az applikáció e fogalma is jóval szélesebb területre terjed ki, mint a Gadamer számára fontos jelentésszösszefüggés, a hermeneutika egészében betöltött súlyáról pedig fogalmat alkothattunk, ha tudjuk, hogy a több mint nyolcszáz oldalból még húszat sem foglal el.⁴⁵ Akármint álljon is azonban a helyzet a hermeneutika részeivel, az biztos, hogy nincs közük a *subtilitáshoz*. A Rambach-kötet második oldalán szereplő applicatio terminus egy másik kifejezéssel áll kapcsolatban: nem *subtilitas applicandi* szerepel ott, hanem *sapienter adplicare*. Ez az apró adalék azonban nagyon fontos összefüggést jelent. Egyrészt az applikáció olyan rambachi alkalmazására utal, amely azt eltávolítja a pietista herme-

neutika Gadamer által erőltetett felvilágosodásellenes verziójától, másrészt kapaszkodót ad ahhoz, hogy megtaláljuk a Gadamer-idézet „forrását”.

Azt ugyanis aligha hihetjük, hogy ő maga találta volna ki a latin idézetet. Valahonnan vette, de honnan és hogyan? Az Aufklärer ekkor mélyen elgondolkodik, áttekinti az eddigi apró adalékokat, mélyet szív a pipájából, s hátradől karosszékében. Nem csodálkoznék, ha megszólalna: nos, kedves Watsonom, olyan helyet kell keresnünk, ahol Rambach neve együtt szerepel a subtilitas és applicatio kifejezésekkel. Az is fontos, hogy ez az említés valamiképpen kapcsolatban álljon a felvilágosodás történeti bibliakritikájával. (Emlékszünk, Gadamer a lexikonszócikkben Ernestit és Semlert emlegette!) Ha pedig tudjuk, hogy mit keresünk, már csak szerencse kell, hogy valóban meg is találjuk. S a szerencse, mint mindig, itt jár a közelünkben. Legföljebb nehezen ismerjük föl egymást.

Nem csigázom tovább az olvasók kíváncsiságát. Schleiermacher hermeneutikáját hosszú ideig Friedrich Lücke múlt századi kiadásában ismertük,⁴⁶ aki nem egyszerűen összeszedte a fontos szövegeket, de hol rövidebb, hol hosszabb kommentárokkal is ellátta őket. Erre kivált azért volt szükség, mert magának Schleiermachernek a gondolatmenete Johann August Ernesti ÚJTESTAMENTUM-értelmezési előadásain alapult. Lücke kommentárjainak egy részét – igaz, nagyon apró betűvel – az olcsó és közkezen forgó Schleiermacher-kiadás is közli.⁴⁷ E megjegyzések közül mindjárt az első a hermeneutika definíciójához kapcsolódik. Frank kiadásában a Lücke-kommentár így hangzik: „*Gegen die herrschende Definition seit Ernesti Instit. interpret. N. T. ed Ammon p. 7 et 8: Est autem interpretatio facultas docendi, quae cujusque orationi sententia subjecta sit, seu, efficiendi, ut alter cogitet eadem cum scriptore quoque. – Interpretatio igitur omnis duabus rebus continetur, sententiarum (idearum) verbis subjectarum intellectu, earumque idonea explicatione. Unde in bono interprete esse debet, subtilitas intelligendi et subtilitas explicandi. Früher fügte J. Jac. Rambach institutiones hermen, sacrae. p. 2. noch ein drittes hinzu, das sapienter applicare, was die Neuern leider wieder hervorheben.*”⁴⁸ Látható tehát, hogy ebben a Lücke-kommentárban szinte minden keresett elem együtt van. Megvan Rambach, megvan Ernesti, megvan a subtilitas intelligendi és a subtilitas explicandi. Subtilitas applicandi ugyan itt sincs, de van sapienter applicare, s ami tartalmi szempontból fontos: megvan a pietista hermeneutika és a történeti bibliakritika – applikáció fogalmán alapuló – elvi szembeállítás is. Szóval minden megvan, ám a latin idézet mégsem azonos azzal, ami az IGAZSÁG ÉS MÓDSZER-ben szerepel.

És ekkor érdemes a Morus-utalásnak is utánanézni, hiszen már tudjuk, mit kell keresni. Samuel Friedrich Nathanael Morus (1736–1792) Ernesti-tanítvány volt, aki mestere módszertani alapművét⁴⁹ is kiadta, és bőséges kommentárokkal látta el.⁵⁰ A 8. oldalon a jó interpretátorral szembeni követelményeket tárgyalva valóban ez áll: „*Quae quum ita sint, duo maxime ab interprete bono postulatur, subtilitas intelligendi et subtilitas explicandi (§. 4). Nam qui vult alios docere, debet ipse primum id, quod traditurus est, intelligere. Solemus autem intelligendi explicandique subtilitatem (soliditatem volgo vocant) tribuere ei, qui cum caussis et accurate (genau und gründlich) intelligit atque explicat.*” Nos, ez az az idézet, amely Gadamer-nél is szerepel, igaz, itt szó sincs Rambachról, pietistákról és egyebekről.

Foglaljuk hát össze a nyomozás végeredményét. Gadamer fejében összezsúszott két szöveg, asztalán pedig összekeveredtek a cédulák. Lücke kommentárjából átveszi a tételt, hogy a pietizmust az applicatio fogalma választja el a kortársi hermeneutikáktól. Ezt a fogalmat aztán Rambach művéhez és nevéhez csatolja, alaptalanul. Az itt sze-

replő *sapientert subtilitás*nak olvassa – hiszen így illeszkedik elképzeléséhez –, és ennek öröme megfogalmaz egy nagy ívű hermeneutikatörténeti tételt, amelyet egy Rambach-idézetként előadott, Ernesti-kommentárként született Morus-szöveggel támaszt alá. Ennyi hiba természetesen már önmagában is sok, kivált olyan filozófustól, aki magát mind képzettségét, mind hajlamait tekintve alapjában véve filológusnak tartja.

Gadamer persze mégiscsak filozófus, ezért nem mehetünk el a kérdés mellett: miért kell ekkora feneket keríteni egy egyszerű filológiai hibának? Szép dolog a bosszú, jót tesz a lelki háztartásnak, de miért csinálunk bolhából elefántot, nem ér meg ennyit az egész stb.

Respondeo dicendum: 1. – azért ez elég nagy bolha.

2. Olyan bolha, amely fáradhatatlanul ugrál idézetről idézetre, könyvről könyvre immár lassan négy évtizede. A nyomozó pedig szorongani kezd, nehogy úgy járjon, mint a viccbéli autós, aki a forgalommal szemben közlekedik a sztrádán. Valóban nem vette volna eddig senki sem észre, hogy az idézet nem támaszt alá semmit? Ehhez ugyanis még Rambachot sem kellett volna kézbe venni, elég lett volna figyelmesen elolvasni az IGAZSÁG ÉS MÓDSZER lábjegyzetét. Az általam ismert irodalomban nyoma sincs ennek a felismerésnek. Nem olvastam persze mindent, de ha valaki felfigyelt volna rá, akkor az eltelt időben Gadamernek nyilván módja lett volna kiigazítania tévedését. Ez nem történt meg, legalábbis az összkiadás 1986-os kötete változatlan formában adja az utalást. Isten ujjára persze itt már figyelni lehetett volna: az ominózus lábjegyzet agrammatikus latin mondatot eredményező vaskos nyomdahibával jelent meg, német alaposág ide vagy oda.⁵¹

3. Gadamer gondolatmenetében kitüntetett szerepet játszik egy sajátos pietista hermeneutikai hagyomány feltételezése,⁵² ám azt sehol máshol nem elemzi részletesen. Mindig és mindenütt ez a hely az egyetlen konkrét utalás az applikációprobléma történeti megjelenésére. Egyszer próbálkozik ugyan Gadamer egy másik Rambach-hely bemutatásával, de úgy látszik, átok ül a kapcsolatukon. RHETORIK UND HERMENEUTIK című tanulmányában fejti ki Gadamer, hogy csak a pietista hermeneutika képviselői (Francke, Rambach és követőik) ismerik föl először, hogy „*a retorika régi fejezete, az affektusok kiváltása hermeneutikai elvként*” szolgál. Mert a szellem sajátos affektus formájában van jelen minden szóban, aminek következtében ugyanaz a szó, ha eltérő affektus és gesztus kíséri, eltérő jelentést nyer. A minden beszédben (kivált pedig a prédikációban) benne rejlő affektív moduláció ezen fölismerése lenne Gadamer szerint a Schleiermacher-féle pszichológiai interpretáció, illetve minden beleézés-elmélet gyökere. A koronatanú itt is Rambach, akitől németül idézi az állítást, miszerint „*az értelmezőre olyan vonzerőt fejt ki a szerző szelleme, hogy lassanként második énjeként kezdi érezni*”.⁵³ Gadamer itt semmilyen pontos utalást nem ad. Pedig jobb lett volna, ha saját szemével is látja az idézett helyet, mert akkor talán nem kockáztatja meg az állítást, hogy az affektusok értelmezésbeli szerepének fölismeréséhez a pietisták kellettek. Az előbbivel ellentétben ez a szöveg tényleg szerepel a Rambach-kötetben,⁵⁴ de abból az is egyértelmű, hogy ez már ott is citátum. Rambach pontosan jelölve azt a Johann Konrad Dannhauert idézi⁵⁵ az affektusba öltözés toposzáról, aki feltehetőleg tanára volt Spenernek, a pietizmus atyjának. Ezért kronológiai okokból legfeljebb prepietistának lehetne tartani. De a pietizmus prioritásának tételét más okból sem érdemes nagyon komolyan venni. Ha ugyanis ezt tesszük, csak még komikusabban hat az amúgy is kínos dolog: Gadamer megtagad minden hermeneutikatörténeti jelentőséget Dannhauertól, sőt kifejezetten lekezelően nyilatkozik „*racionalista újraorientációjának*” kí-

sérletéről (GW, II, 284. o.). Üdvözli és fordulatként értékeli viszont ugyanennek a Dannhauernek az állítását, ha – tévesen – úgy tudja, hogy kedvenc pietistája, Rambach véleményéről van szó. Leegyszerűsödne a helyzet, ha kijelentenénk: Gadamer jókora előítélettel viseltetik a pietisták iránt. Ezzel azonban nem mondtunk sokat, hiszen tudjuk, Gadamer maga másféle ítéletet hozott az előítéletekről.⁵⁶

VII

Az igazán kínos e keveredésben mégiscsak a dolog eszmei tartalmát érinti. Ha az idézetek, nevek és fogalmak e kusza szövevényét elrendezzük, s a kapott eredményt filozófiatörténeti összefüggésekké írjuk át, akkor az alábbi képet kapjuk.

1. Gadamer mélységesen elégedetlen a modern világ tudományon és „történeti tudaton” alapuló önértelmezésével. E modernség gyökerét a felvilágosodás racionalizmusában látja, s megfogalmazza a programot, amely szakít ezzel a hagyománnyal.

2. Bármennyire radikális is a modern világ bírálata, Gadamer sajátos konzervatívizmusa, folytonosságot és történetiséget azonosító világképe⁵⁷ következtében a kritika csakis a történelemben érvényesként megmutatkozó hagyományon alapulhat. Tehát nem csupán a felvilágosodással szemben érvényes álláspontot kell kidolgoznia, hanem egyúttal ezt az álláspontot a történelemben felmutatható hagyomány folytatójaként kell ábrázolnia. Gadamer hermeneutikája ezért nem lehet meg hermeneutika-történet nélkül (s ezért lehet releváns innen érkező bírálata).

3. Gadamernél a felvilágosodásával ellentétes történeti hagyományt a pietizmus jelenti, amely antiintellektualizmusával és antiszcizentizmusával, tradicionalizmusával, sajátos emotív teológiájával jelenti azt a történeti alapot, amelyen az „*egyetemes hermeneutika*” is alapulhat. Ez az, amit Gadamer időnként „*a régi hermeneutika*”-ként emleget.

4. Az így megkonstruálendő pietista hermeneutikán belül a történeti egységképző és kontinuitást megalapozó fogalom szerepét az alkalmazás, az applikáció kapja. Gadamer szerint az applikáció alapozta meg a régi hermeneutika egységét, amint a mai hermeneutikai megújulás is ezen alapul.

5. E tétel történeti igazolását keresve bukkan rá Rambachra, no meg a fentebb tárgyalt „idézetre”. Az IGAZSÁG ÉS MÓDSZER-ben, de később is ez lesz az egyetlen konkrétum, amelyet a pietista hermeneutika szemléltetésére használ, egyébként pedig megelégszik az általánossággal, horribile dictu: eszmetörténeti közhelyekkel.

6. Erről az idézetről kiderült, hogy a) az applikációproblémát tekintve tökéletesen irreleváns, amihez képest talán kisebb baj, hogy b) nem Rambachtól származik.

7. Hogy honnan származik az idézet? a) Eszmetörténeti tartalma a felvilágosodás és pietizmus szembenállására s arra utal, hogy ennek az ellentétnek a kulcsa az applikációhoz való viszony. Ez az elem a Schleiermacher-kommentátor Lückétől származik. b) A lábjegyzetben szereplő latin idézetet, közvetlen formáját tekintve, Morus kommentárjából emelte át Gadamer. c) Közvetlen tartalmát – a kétféle subtilitas megkülönböztetését – illetően viszont az idézet forrása Johann August Ernesti újszövetségi hermeneutikája.

8. Johann August Ernesti, a történeti biblikritika atyja azonban a felvilágosodás racionalista vonulatához tartozik; ahhoz a társasághoz, amely Gadamer nézőpontjából szinte minden rossznak okozója. Éppen az Ernesti által indukált értelmezéstani törekvésekkel szemben lép föl Gadamer „*egyetemes hermeneutika*”-ja, s kifejezetten e rossz

hagyomány ellenében tér vissza a „*régi hermeneutiká*”-hoz, ezen belül pedig a pietizmus applikációfelfogásához. Nyomozásunk végén azonban úgy tűnik, hogy a felvilágosodás elleni szer maga is a felvilágosodás vegykonyhájából került ki.

9. Ha az eddigiiek helytállóak, abból legalább az következik, hogy Gadamer hermeneutikatörténeti képe homályos, érvei adott formájukban nem elégségesek tézisei megalapozásához.

10. Nem következik viszont az eddigiékből, hogy irreleváns lenne a pietizmus hermeneutikatörténeti szerepe. Továbbra is kérdés, hogy milyen kapcsolatban áll Gadamer programja a pietista hagyománnyal. Amint általánosan is át kellene gondolni a gadameri értelmezést a hermeneutikatörténet viszonyát. Ehhez azonban már nem elég a megsértett filológia bosszúja, elmélyült filozófiatörténeti és filozófiai elemzésre volna szükség, persze úgy, hogy esély nyíljon filológia és filozófia kibékülésére.

VIII

A fiatal Friedrich Schlegel a filozófia és filológia egyesítésének programját – a hagyományos európai tudományszerkezetével ellentétben – a filológia vezetésével valósítaná meg. „*Annak, hogy a filozófiát a filológiára vagy ami még ennél is sokkal szükségesebb, a filológiát a filozófiára alkalmazzuk, az egyetlen módja az, hogy egyszerre vagyunk filológusok és filozófusok. Ám a filológiai művészet enélkül is érvényesítheti igényeit. Ha kizárólag egy eredeti ösztön fejlesztésének szenteljük magunkat, ez ugyanolyan méltó és bölcs dolog, mint ama legjobb és legmagasabb rendű, amit csak élete feladatául választhat az ember.*”⁵⁸ Schlegel ekkoriban úgy látja, hogy – ellentétben a filozófiával – a filológia akár önmagában is megállhat. Amiből nem következik, hogy lemondhatna a filozófiáról. Ellenkezőleg. A feladat az, hogy magának „*a filológiának kell filozofálnia*”.⁵⁹

Jegyzetek

1. Christian Thomasius: AUSÜBUNG DER VERNUNFT-LEHRE / ODER: KURTZE / DEUTLICHE UND WOHLGEGRÜNDETE HANDGRIFFE / WIE MAN IN SEINEM KOPFFE AUFRÄUMEN UND SICH ZU ERFORSCHUNG DER WAHRHEIT GESCHICKT MACHEN; DIE ERKANDE WAHRHEIT ANDERN BEYBRINGEN; ANDERE VERSTEHEN UND AUSLEGEN; VON ANDERER IHREN MEINUNGEN URTHEILEN / UND DIE IRRTHÜMER GESCHICKLICH WIDERLEGEN SOLLE. WORINNEN ALLENTHAL BEN VIEL ALLGEMEINE HEUT ZU TAGE IM SCHWANG GEHENDE IRRTHÜMER ANGEZEIGET UND DEUTLICH BEANTWORTET WERDEN. NEBST EINER VORREDE / IN WELCHER DIE URSACHEN ANZEIGET / WARUM ER AUCH AUFF DES REALIS DE VIENNA SEINE DISCURSUS UND DU-

BIA ÜBER DIE INTRODUCTIONEM AD PHILOSOPHIAM AULICAM NICHT ANTWORTEN WERDE. Halle, Gedruckt und verlegt von Christoph Salfelds seel. Witwe 1710. 241. o. C. IV. 23. §. – E cím *második* felének eszmetörténeti háttéréhez lásd Keserű Bálint: PAULUS MICHAEL RHEGENIUS, AZ ERDÉLYI UNITÁRIUSOK ÉS DESCARTES KÉSEI NÉMET KÖVETŐI. In: Csejtei Dezső–Dékány András–Laczkó Sándor (szerk.): A KARTEZIANIZMUS NÉGYSZÁZ ÉVE. – FOUR HUNDRED YEARS OF CARTESIANISM. – QUATRE SIÈCLES DE CARTÉSIANISME. Szeged, Pro Philosophia Szegedi Alapítvány, 1996. 286–296. o.

2. Friedrich Schlegel: ESMÉK. 119. fragmentum. Tandori Dezső ford. In: August Wil-

- helm Schlegel–Friedrich Schlegel: VÁLOGATOTT ESZTÉTIKAI ÍRÁSOK. Gondolat, 1980. 507. o.
3. Friedrich Schlegel: WISSENSCHAFTEN DER EUROPÄISCHEN LITERATUR. VORLESUNGEN, AUFSÄTZE UND FRAGMENTE AUS DER ZEIT VON 1795–1804. Hg. Ernst Behler. München–Paderborn–Wien–Zürich, Verlag F. Schöningh–Thomas-Verlag, 1958 (Kritische Friedrich-Schlegels-Ausgabe, Bd. XI.). 68. o.
4. Friedrich Schlegel: ATHENÄUM TÖREDÉKEK. 391. fragmentum. Tandori Dezső ford. In: August Wilhelm Schlegel–Friedrich Schlegel: VÁLOGATOTT ESZTÉTIKAI ÍRÁSOK. Id. kiad. 339. o.
5. Friedrich Schlegel: WISSENSCHAFTEN DER EUROPÄISCHEN LITERATUR. Id. kiad. 42. o.
6. Hans-Georg Gadamer: GESAMMELTE WERKE. BAND 6. GRIECHISCHE PHILOSOPHIE II. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1985. 271–277. o. – A Gadamer-összkiadás kötetekre a továbbiakban rövidítéssel (GW) és a kötet-szám megadásával utalok.
7. Gadamer, GW, VI, 273. o.
8. Uo. 276. o.
9. „*Gibt es überhaupt einen fertig gegebenen Text?*” Gadamer, GW, II, 7. o.
10. Peter Szondi: A FILOLÓGUSI MEGISMERÉSRŐL. Ford. Mezei György. In: Fabiny Tibor (szerk.): A HERMENEUTIKA ELMÉLETE I–II. (Auerbach, Palmer, Ricoeur, Hirsch, Szondi, Frye, Kermodé.) Szöveggyűjtemény. (Ikonológia és Műértelmezés 3.) Szeged, József Attila Tudományegyetem Összehasonlító Irodalomtudományi Intézete, 1987. II. 528. o.
11. Peter Szondi: BEVEZETÉS AZ IRODALMI HERMENEUTIKÁBA. Ford. Bonyhai Gábor. (Athenaeum-könyvek.) T-Twins Kiadó, 1996: 48. o.
12. Johann Martin Chladenius: EINLEITUNG ZUR RICHTIGEN AUSLEGUNG VERNÜNFTIGER REDEN UND SCHRIFFTEN. Leipzig, Bey Friedrich Lanckischens Erben, 1742. 477. o. 625. §.
13. Szondi P.: BEVEZETÉS AZ IRODALMI HERMENEUTIKÁBA. Id. kiad. 48–49. o.
14. Uo. 185. o.
15. Hans Ineichen: PHILOSOPHISCHE HERMENEUTIK. (HANDBUCH PHILOSOPHIE.) Freiburg–München, Verlag Karl Alber, 1991. 186. o.
16. Henning Schröer: HERMENEUTIK IV. In: THEOLOGISCHE REALENZYKLOPÄDIE. XV. Band. Berlin–New York, W. de Gruyter, 1986. 150. o.
17. Hans-Georg Gadamer: HERMENEUTIKA. In: Bacsó Béla (vál.): FILOZÓFIAI HERMENEUTIKA. SZÖVEGGYŰJTEMÉNY. (A Filozófiai Figyelő Kiskönyvtára, 4. k.) 1990. 11–28. o.
18. Hans-Georg Gadamer: IGAZSÁG ÉS MÓDSZER. EGY FILOZÓFIAI HERMENEUTIKA VÁZLATA. Ford. Bonyhai Gábor. Gondolat, 1984. 218. o.
19. Uo. 421. o. – A magyar kiadásban szereplő „*intelligendi*”-t, „*intelligendi*”-re, a „*causis*” alakot „*causis*”-ra javítottam. A XVIII. századi eredetiben „*causis*” állt.
20. Hans-Georg Gadamer: HERMENEUTIKA. Id. kiad. 15. o.
21. Uo. A magyar fordításban nem szerepel a „*negatív-felvilágosító*” minősítés. Vö. Gadamer, GW, II, 97. o.
22. Hans-Georg Gadamer: IGAZSÁG ÉS MÓDSZER. Id. kiad. 421. o.
23. Uo. 44. o.
24. Christian Thomasius: AUSÜBUNG DER VERNUNFFT-LEHRE. Id. kiad. 241. o. C. IV. 23. §. (L. a mottót!)
25. Az „*ignava ratio*” fogalmához: Immanuel Kant: A TISZTA ÉSZ KRITIKÁJA. Ford. Kis János. H. n. (Szeged), Ictus, é. n. (1995). 584. o. (A 773; B 801.)
26. Eric Donald Hirsch: VALIDITY IN INTERPRETATION. New Haven and London, Yale University Press, 1967. 42. o.
27. Eric Donald Hirsch: THE AIMS OF INTERPRETATION. Chicago and London, The University of Chicago Press (Phoenix Edition), 1978. 19. o.
28. Eric Donald Hirsch: VALIDITY IN INTERPRETATION. Id. kiad. 245–265. o. Kivált: 252–258. o.
29. Vö. Karl-Otto Apel et al.: HERMENEUTIK UND IDEOLOGIEKRITIK. Mit Beiträgen von Karl-Otto Apel, Claus v. Bormann, Eüdiger Bubner, Hans-Georg Gadamer, Hans Joachim Giegel, Jürgen Habermas. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1975.
30. Jürgen Habermas: A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK LOGIKÁJA. Ford. Adamik Lajos, Bacsó Béla és mások. Atlantisz, 1994. 207–242. o.
31. Uo. 232. o.
32. Uo. 231. o.
33. Jürgen Habermas: THEORIE DES KOMMU-

- NIKATIVEN HANDELNS. Band I: HANDLUNGS-RATIONALITÄT UND GESELLSCHAFTLICHE RATIONALISIERUNG. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1985. 195–196. o.
34. Paul Ricoeur: TEMPS ET RÉCIT. TOME III: LE TEMPS RACONTÉ. Paris, Éditions du Seuil, 1985. 285–286. o.
35. Uo. 286. o.
36. Hans-Georg Gadamer: IGAZSÁG ÉS MÓDSZER. Id. kiad. 229. o.
37. Uo. 239–240. o.
38. Uo. 218. o. – Kiemelés tőlem, K. L.
39. Uo. 231. o.
40. Uo. 234. o.
41. Uo. 44. o. Az összkiadás német szövegében a magyar fordításban szereplő „szcientizmus” helyén „Rationalismus” áll. Gadamer, GW, I, 35. o.
42. Rambach János Jakab: ELMÉLKEDÉSEK A NYOLTZ BOLDOGSÁGOKROL, MELYEK A JÉZUS KRISTUSNAK EGY HEGYEN MONDOTT TANÍTÁSÁBAN BÉ-FOGLALATNAK, ÉS ELŐNKBE ADATTATNAK. Irattatnak Német Nyelven D. Rambach János Jakab... által, Mostan pedig Magyarra fordítottak. (Ford. Tordai Sámuel.) Nyomt. a’ Ref. Coll. Betüivel, 1778. – Rambach János Jakab: ÚR JÉZUS KRISTUSNAK KINZENVEDÉSÉRŐL VALÓ ELMÉLKEDÉSEI A NÉGY ÉVANGYÉLISTÁKNAK MEG-EGYEZŐ ÍRÁSOK SZERÉNT. HOZZÁ ADATTAK A’ MEG-FESZÍTETT ÚR JÉZUSNAK HÉT UTÓLSÓ SZAVAIRÓL VALÓ ELMÉLKEDÉSEI. Németből Magyar nyelvre fordította Nagy István. Első és Második kötet. Pozsonban: Weber Simon Péter betüivel, 1790.
43. Az OSZK-ban, az Exeg. 2526. jelzetten.
44. Rambach: INSTITUTIONES. Id. kiad. 9. o.
45. Uo. 805–822. o.
46. Friedrich Schleiermacher: HERMENEUTIK UND KRITIK MIT BESONDERER BEZIEHUNG AUF DAS NEUE TESTAMENT. Aus Schleiermachers handschriftlichem Nachlasse und nachgeschriebenen Vorlesungen hg. von Dr. Friedrich Lücke. (Sämtliche Werke, I. Abteilung, Bd. 7.) Berlin, 1938. Ezt a kiadást váltotta fel, éppen Gadamer buzdítására, Heinz Kimmerle edíciója. – E. D. Hirsch e kötet információi alapján lehetett tisztában a subtilitás intelligendi és subtilitas explicandi megkülönböztetés igazi forrásával, VALIDITY IN INTERPRETATION. Id. kiad. 129. o.
47. Friedrich D. E. Schleiermacher: HERMENEUTIK UND KRITIK. Mit einem Anhang sprachphilosophischer Texte Schleiermachers. Hg. u. eingel. von Manfred Frank. 5. Aufl. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1993. 48. Uo. 99. o.
49. Joannis Augusti Ernesti: INSTITUTIO INTERPRETIS NOVI TESTAMENTI. Ed. quarta. Curavit Christophorus Fridericus Ammon. Lipsiae, In Libraria Weidmanniana, 1792. (Első kiad.: 1761.) – Tessék figyelni az Ernesti-mű és a Rambach-mű címe közötti analógiára: INSTITUTIO ÉS INSTITUTIONES. Félek, itt az egész kalamajka oka. Gadamer egyszerűen összekeverte a céduláit?
50. Sam. Frid. Nathan. Morus: SUPER HERMENEUTICA NOVI TESTAMENTI ACROASES ACADEMICAE. Ed. Henr. Carol. Abr. Eichstädt. I–II. Lipsiae, Sumptibus C. F. Koehleri, 1797.
51. A latin szövegből ez maradt: „Solemus autem intelligendi explicandique subtilitatem (soliditatem vulgo).” Ennyi, filmszakadás. GW, I, 312. o.
52. Lásd Gadamer Jaeger ellen írott tanulmányait: GW, II, 276–300. o.
53. Gadamer, GW, II, 284. o.
54. Rambach: INSTITUTIONES. 127–128. o.
55. Johannes Conradus Dannhauerus: HERMENEUTICA SACRA SIVE METHODUS EXPONENDARUM S. LITERATUM PROPOSITA & VINDICATA. Argentorati, Ex Typis Josiae Staedelii, 1654. 149. o.
56. Hans-Georg Gadamer: IGAZSÁG ÉS MÓDSZER. Id. kiad. 195. o. skk.
57. Gadamer „a kulturális hagyományátadás folytonosságának kérdését fenntartás nélkül azonosítja az általános történelmi folytonosság és a társadalmi azonosság kérdésével. E kettő azonban nem azonos. [...] A társadalmi azonosság megőrzésében persze fontos mozzanat lehet [az interpretáció], a hagyományt azonban a történelem folytonosságában beálló alapvető törések ellenére is átörökölheti, mint ahogy tradíciókat teremthet történelmileg nem kapcsolódó kultúrák között is, vagy felszabadíthat egy fogva tartó hagyomány alól egy lényegében folytonos változás folyamatain belül”. Márkus György: DIOGENÉSZ LAERTIOSZ KONTRA GADAMER: UNIVERZÁLIS VAGY TÖRTÉNETI HERMENEUTIKA? In: Márkus György: KULTÚRA ÉS MODERNITÁS. Ford. Módos Magdolna, Mezei György és mások. T-Twins Kiadó–Lukács Archívum, 1992. 187–188. o.
58. Friedrich Schlegel: ATHENÄUM TÖREDÉKEK. 391. fragmentum. Id. kiad. 342. o.
59. „Kann man wohl sagen: Die Philologie soll

philosophiren?” Friedrich Schlegel: WISSENSCHAFTEN DER EUROPÄISCHEN LITERATUR. Id. kiad. 68. o. – Hogy magam se vonjam a fejemre az idézetekkel súlyosbított hagyománygyártás vádját: Schlegel máshol igennel válaszol e nyitott kérdésre. L. pl.: „*Der Philolog soll (als solcher) philosophiren. [...] Der Historiker soll*

philosophiren.” Uo. 42. o. – Ugyanakkor – *hommage à Gadamer* – én is elhelyeztem legalább egy félrevezető hivatkozást e tiszteletlenkedő dolgozatban, jelezve: vannak olyan filológiai hibák is, amelyeknek semmilyen jelentőségük sincs. Úgy tűnik, a dicsőséghez nem elég összekeverni a cédulákat.

Határ Győző

A METAFIZIKA MEGÚJHODÁSA

Huoranszki Ferenc A METAFIZIKA ESÉLYEI című cikkéhez –
méla hozzászólás

„Living philosophy means not only studying what others have believed and taught, but also asking where WE go from here.”

(Ray Billington: METAPHYSICS WITHOUT THEOLOGY: THE GROUND OF BEING. – In: EASTERN PHILOSOPHY. Routledge, 1997)

Kedves Barátom – örömmel olvastam A METAFIZIKA ESÉLYEI című írásodat. Ritka fehér holló az ilyen, még a legrangosabb irodalmi folyóiratokban is, hogy egy írás nemcsak marginálisan, nemcsak áttételesen bölcseleti érdekű legyen, s ne csak amolyan, a divatfilozófémáknak hódoló zsargontengerjárás, hanem a filozófia tematikájának valamelyik igazándi fejezetét taglalja. Amellyel elképzeléseidet megtámogatod: ismerettárad bőséges, *up-to-date*, érvelésed meggyőző; tiszta sor, ez nem az „elsőfüves bárány” hangja, hanem olyan jól bebútorozott koponyáé, aki kierielt meggyőződésekkel hozakodik elő.

Épp ezért magam sem tudom, helyénvaló-e, hogy hozzátegyem a magamét, távolról sem abból a célból, hogy „leromboljam” tételeidet, melyek igazáról olvasóidat meseteri módon már amúgy is meggyőzted. Mindössze arra vállalkozom, hogy a magam leállíthatatlan belső kommentárjait hozzáfűzzem, úgy, ahogy azok olvasás közben előtököltek és diktafonomból most, a visszajátszásról komputerre/nyomtatóba ugranak.

Gondolataim tolongásából hadd emeljek ki csupán négyet-ötöt. Hiszen ha magad magadon nem is, másokon tapasztalhattad/megsejthetted, hogy a gondolkozó az elmélődésben eltöltött élet legeslegvégén – már aki nem alakoskodik önmaga előtt – vonakodva-restelkedve ismer rá egy nemszeretemforma végkonklúzióra. Nem arra, hogy építkezése „hiába volt” – ó, nem. Hanem hogy meggyőződései alatt mindvégig zsigeri reakciók húzódtak meg, és hogy ötven-hatvan éven át egyebet sem csinált, egyébbel sem foglalkozott, mint azzal, hogy e meggyőződések elálcazza, evidenciától

sugárzó formulákba öltöztesse, körülsáncolja logikával, matematikával, képletekkel, továbbá tízezer éves mesterségünk ígézeterejű, ráolvasásszerű kulcsszavaival, míg végezetül a soktornyú, sarokbástyás-pártázatos felhőkakukkvár alól sehol nem kandikál ki, hogy a falak zsigeri reakciókat rejtenek. Nem kell ahhoz rendszeralkotónak lenni s annak szégyenszemre elhírhedni – hogy egybeálljon elmélődésünk korpusza.

Másik jeles furcsasága a szerszámnak, amellyel gondolkozunk adatott – márpedig e szerszám beható ismerete nélkül, az érző szerv fiziológiás beugratóinak gyakorta bedőlünk –, mondom, egy másik furcsasága az elmének az, amit jómagam a *neuronkorrozio* címszava alatt tartok számon; munkáimban több helyütt megleled. A ráúnás jelensége ez.* Persze nem egyszerű ráúnásról van szó egy emberéleten belül; hanem ötven, száz, olykor több száz nemzedék szellemi „rekonfigurálásáról”/átkristályosodásáról, amikor az uralkodó eszmét, tanítást, vallást, ideológiát utoléri a neuronkorrozio végzete. Az érző szerven mintegy korrodálódnak az eszme ingerjártékai, a szinaptikus belefáradás tömeghatása ott hagyja nyomát a génekben, és ez a gigantikus „ráúnás” annyival több az egyes ember „gyomortelítettségénél”, amennyivel a Himalája nagyobb a vakondtúrásnál. Ami tegnap még közmegegyezés szerint apodiktikusan igaz volt, az holnap már adott esetben *hamis/hazug/ostoba és bődületes* – nem mintha igazságának mérve és tartalma, kongruenciája a valósággal megszűnt vagy változott volna, hanem mert génjeinkiglen korrodálódott az idegrendszeren.

Nem kellett volna gondosan felépített „levezetésekkel”, érvek halmozásával nekimenni a metafizikának, és ma sem kell, hogy bárki átrágya magát a Bécsi-kör beszürkült traktátusain (melyeknek írói amilyen ragyogó, logiko-matematikai kombinatív elmék, olyan gyenge stilsztának bizonyultak nemegyszer): a metafizika metafizikus valláshiedelmeivel egyetemben alaposan kikopott/letakarodott idegrendszerünkről amaz érvek nélkül, sőt az érvek ellenére is. Letakarodása nyilvánvaló, ha a kor uralkodó „kéreg fölötti reflexintegrálját” összehasonlítjuk akár a kora középkor zsidókereszténysége, akár az örök fundamentalista iszlám metafizikai telítettségével – drákói teokráciájával.

Annál inkább fennakadtam azon, ahogyan a metafizika kifejezést használod. Mert mintha összevétenéd hol az egyszerű absztrakcióval, hol meg azzal, amit *ens rationis*nak – elmekonstrukciónak nevezünk. A metafizika *per se* ugyanis kontaminált terminus, és kontaminációjától jószerével elválaszthatatlan, legalábbis európai fülnek-szemnek. Ha nem is annak indult, de azzá lett, a metafizika a közel-keleti vallástriász európai zsidókereszténységének lefoglalt kifejezése; lényegét (amit rajta értenünk kénytelenítettik) Plótinostól örökölte, s ez: egyfajta ontológiai dualizmus, a lét kettéosztása. Az egyik a mi dimenzióink, ahogyan mi megtapasztaljuk, a másik a „lét fölötti lét” – az istenségé, mely „istenség” nem istenelmélet/teremtéselmélet többé, mint a kozmogónia legkevésbé esélyes elméleteinek egyike. Ez az istenség úgy száll alá ejtőernyőn a vallásközpontok pártkiadványaiban, akár W. R. Inge-nél, akár E. Gilsonnál, akár J. Guittonnál (szédületes erudíciójuk tömkelegébe beágyazva, valahol a 20., 30., 50. oldalon), hogy ami addig ott sem volt, nyomokban sem, és/de se helye, se hiánya nem

* Szentségtörés, de még az „isteni” Mozartra is rá lehet unni, ha túlexponálják s agyontömik a fülünket vele, míglen mögötte eltűnnek majdnem egyenrangú nemzedéktársai (pl. J. Chr. Bach, akinek – szimfóniáiban – csak epigonja volt); sőt, mint tudod, a zseniális orosz Ötök Társasága nem állhatta bálványomat, Bach János Sebestyént: ha hallották, vihogva versenyt fitymálta Muszorgszkij és Rimszkij-Korszakov: „örli már, örli a lisztjét! És mindig ugyanazt!” – mondogatták róla.

volt felfedezhető, egyszeriben ott van, nagyon is ott van, s úgy van ott, mint *adottság*. Persze nem akkora adottság, mint az iszlám istenfogalma, amelyhez/akihez képest a zsidókeresztény teológia istene cirpelő tücsök csupán; és aki Allah Őnagyszentfelsége *adottságát* kétségbe vonná, és már mindjárt nem eleve meglétéből indulna ki – arra a Koránban ott van a likvidálását elrendelő *fatwa*.

De jóllehet gonoszban/jóban Allah tetszésjoga beláthatatlan (és a hanbalita vallásfegyőrök szerint illetni, interpretálni tilos), azt se felejtjük el, hogy az iszlámban a lét kettős „dimenziója” nem létezik;* és talán arra sem kell emlékeztetsek, hogy voltaképpen a lét és a „lét fölötti lét”, ahogyan mi a metafizika mozgásterét ismerjük és elkönyveltük – mi csak hisszük (tévesen) és szeretnénk elhithetni magunkkal és mindenkivel, hogy ez a felfogás, a mi „metafizikánk”: világvégényes vezéreszme. Valójában a történelem és a szárazföldek négyötödén ismeretlen, s arra az egyötödre korlátozódik, ahol ebbeli európai parókiálmunkkal megrekedtünk.

Mármost ami a te „összes lehetséges világaidat” illeti, látom, jól ismered azokat a legújabb kori gondolkozókat, akik előrángatták Leibniz lovag úr ötleményét; elbíbelődtek vele, és egyetemeiken a gondolat valósággal másodvirágba borulását éli; ám félő, hogy a te elgondolásokodnak két bibéje van. (Lám, ebben is követem urbánus példád: ilyen kíméletes-óvatos vagyok, és úgy, amint azt másodvirágzashoz illik, bibének mondom; valaha a kora középkor jámbor protoagnosztikusai „nehézség” gyanánt emlegették a feltátongó, áthidalhatatlan szakadékokat.) Az egyik az, hogy ennek a Leibniz (és Malebranche) megalkotta fogalomnak a világok végtelen faktoriális sorozhatóságáról semmi köze a metafizikához, ahogyan azt eddig ismertük, és ahogyan fogalmát szent vallásunk, hála Plótinosznak, a teremtő arisztokratáknak kijáró „lét fölötti szuperlét” kategóriájával kontaminálta.**

A másik az, hogy annak, aki – mint magam is – Parmenidész és a preszókratikusok bővíletében él, a létnek, mint egyedülvaló és teljes értékű ontológiai mozgástérnek az elfogadása a Törvény és a Próféta. Se fél vagy negyedlét, se dupla vagy négyszeres lét: se törtrésze, se hatványai, se negatív, se pozitív előjele, se fokozatai, és/de se fiókózatai egymás mellett, mint külön létezők: a lét csupán teljességében gondolható.

És ezzel egész sereg lyukszó, vakjárat, alánc cementezett/beépített anyanyelvi idiotizmus kihullását, kisöprését is megéltük.

Nemcsak a nemlét ilyen lyukszó, amelynek való létre, objektív realitásra aranyfedete nincs; az ún. „összes lehetséges világok” pszeudológiája is ilyen. A szemfényvesztés fogalmazási bravúrja. Szokványos visszaélés a nyelvvel. Ha tetszik, wittgensteini nyelvi játék, legjobb esetben elmekonstrukció. Ez alternatív világok a közömböstől a „lehető legjobb- és legrosszabbakig” ott léteznek csupán, ahol a kamelopárd meg a hipokampelefantokamelosz, angyalok/hipogriffek, szfinxek/kentaurok: az elme éber álmán, festők ecsetjén, szobrászok vésőjén, amerikai egyetemi kiadványok bölcséleti értekezéseiben; valamennyi *ens rationis* csupán. Drákói szigorral és jogerősen, fokoza-

* Hogy a Távolság-Kelet istenelméletet-lélekelméletet elvető valláshiedelméről – amilyenek a dzsainizmus, a buddhizmus és az ősidők óta agnosztikus kínai földség minden, eredeti vagy importált valláskultusza – ne is beszéljünk.

** Jóllehet Leibniznél sincs szó e lehetséges világok „végtelenbe vesző” sorozásáról; hiszen ingredienseik végesek, e világiak; s azonfelül az istenség néhány mindenhatóságnyirbáló, kirekesztő megszorításról is gondoskodott; amilyen például az, hogy az istenség „elméjében” (ha van ilyenje, s nem valami más szerkenyűvel gondolkodik) még csak fel sem merülhet egy olyan alternatív világ lehetősége, amely mindenestül a teremtő és a teremtés mozzanata *nélkül* való, és arisztotelészi öröklétnek örvend.

tok/árnyalatok nélkül csak egyetlen világ létezik: maga a lét, amely a létigétől elüthetetlen (bármilyen hangzik is erőtlen, zsenge nyelvünkön a *vanás*), s amelynek „el-tűntével”/„tükörországaival” csak elménk játszadozik.*

Leibniz látszólag végéremehetetlen világfüzére is végső fokon az istenelmélet függvénye. Ha az istenelmélet/teremtéselmélet a kozmogónia „lehetőségeiből” kibukik, az egész theodicaea az én komputeremen minden rákattintás nélkül kihull. Már céloztam rá, s csak a vak nem látja, hogy az „összes lehetséges világok” ötletének ébresztgetése az a mézesmadzag, amelyet elhúznak a pákosztos szájak előtt, hogy a teológia problematikájának másodfelöntését újratálatják – többnyire az amerikai egyetemeken. A leibnizi theodicaea emez ügyes vehikuluma az a trójai faló, amibe a Szentháromság Egyistent belebújtatnák, de úgy, hogy a füle se látszik. Hinni szeretném, hogy te nem errefele törekszel; bár ahova a te elmefuttatásod torkollik, az, legalábbis számomra, túlságosan közel jár a „lehetőség” és „ténylegesség” skolasztikus kérdésköréhez – ahogyan a teremtendő világot a kora középkori teológia *in potentiam* és *in actu* számon tartotta – lévén a válogatás ájtatos feltevése az alternatív világok között akkor még csak a jövő zenéje.

Köztudott, hogy ez oldalági nemes kezdeményből nagyra nőtt és külön diszciplínává terebélyesedett az ún. modális logika, megajándékozva a „tényellenes” (vagy „tényellentétes”) igazságok kutatóit egyfajta pseudológia képleteinek tömegével. Félő, hogy e képletek behelyettesítési módját, megfejtését/kezelését egy-két generáció múlva elfelejtik majd – ahogy az öregedő Wittgenstein is zavarba jött, amikor oxfordi tanítványai az ötvenes években a Mester ifjúkori TRAKTÁTUS-ában hemizsegő képletek használata és értelmezése felől faggatták: „Nem emlékszem, hogyan gondoltam, és már magam se tudnám használni; jó harminc éve annak. De nem mindegy ma már? Ha egyszer hamis nyomon jártam” – hangzott a felelet.

Még a XII. század hóbotos teozófusgínuszán, a perzsa Shurawardin is tútesz a modális logika elhírheht *Mundus imaginális*ainak sokasága; hiszen David Lewis (akit te is említesz), égre-földre esküdözik, hogy alternatív lehetséges világainak ugyanakkora „objektív valóságot” kell tulajdonítanunk, mint a magunkénak – mely köré dőreségünkben holmi valóságtöbblet glorióláját vonjuk csupán azért, mert benne vagyunk. A jeles princetoni professzor oly lendületes svárával bizonygatja „összes lehetségeseseinek” a miénkkel egyenrangú objektív realitását, mintha már csak az hiányoznék, hogy meglelje az átjáró vasajtót avagy a föléjük lógó, beleugrásra invitáló trambulint. *Mundus imaginális*ainak mesevilágáról és valóságértékéről csak azt mondhatom, hogy ha nem tudnám, hogy ott folytatják, ahol a kései skolasztika abba hagyta, azt kéne hinned, hogy David Lewis, Robert Stalnaker, Robert Nozick, Roderick M. Chisholm, Saul Kripke és szemantikus társaik gyógyíthatatlan sci-fi-rajongók, és amit áttűnésről/átjárhatóságról/transzmogrifikációról összeolvastak – az a tömérdék sci-fi megfeküdte a gyomrukat.

A fűzfapoéta arról ismerszik meg, hogy rossz verseket ír. A sarlatán misztifikátor arról ismerszik meg, hogy abszolútumban gondolkodik. Az, hogy a filozófia „facér” és majd-hogynem „munkanélküli”, hiszen a XX. században a bölcséletkritika zárótüze mindent lerombolt, ezer malma mindent ezerszer megőrölt/kiszórt, amit az előtte járó

* Se ponton kivált szerencsétlen *gambún*ek éreztem Lewisnak azt az ötletét, hogy e „tükörvilágokban” neked meg nekem letükörzéseink – „duplumaink” legyenek.

évezredek alkottak – ez egyáltalán nem igaz. Mindössze az történt, hogy a filozófia száznyolcvan fokkal elfordult régi problémavilágától, és merném állítani, hogy az a feltáruló *viszta*, amelyen a kétezredik év küszöbéről körülpillanthat, legalább olyan tág, ha nem tágabb, mint az a „diszkreditált” problematika, amelyet a XX. század végén lezárt, és amellyel a posztmodern gondolkodás oly lármásan szakított. Igaz, az „újnak”, amelyen ösreg, csúcscsúszcipínája változatlanul az ontológia (amiben Kanttal tartok), és egyetérték vele, hogy elmélődésünk abbahagyhatatlan; nem ugyan azért, mivel az episztemológiában szeretne túltenni önmagán; hanem mert ontológiai érdeklődésünk *szervült*, mint a májkiválasztás vagy a belső szekréciók – hogy mélyebbre már nem is lehetne elhorgonyozva a szenzóriumon

minden posztanalitikus gondolkozó – és napjainkban egybeverődő *plejád*jához úgy vélem, magam is tartozom – jól tudja, hogy a bölcelet, mint az idegi szervezés tevékenysége, alighanem a létegész megtapasztalására adott legteljesebb reflexválasz a legfelső reflexintegrálon (s hogy az emberjóság lényének mely titkos turpissága ez, van-e valami, amire irányul, s mi az a cél – teleológiáját hagyjuk máskorra). Ahogy lekortyanunk az évezred garatján, s előreóvakodva a történelmi időben, elérkezünk kirajzásunkhoz bolygóközelbe, aszteroidáinkra, más- és másként fogjuk megtapasztalni (érzékléssel/intuícióval) a létegészt, megbolydul a terminológia, megújul a metaforizmata, változik a prioritás: a bölcelet is keresztülmegy majd az asztronauták sokkján, mihelyt elhagyja a neoplatonikus reziduumok gravitációs mezejét. Elvéve tán igen, de mind ritkábban találkozunk majd hátrafelé tekintő filozófussal, aki a plótinosz *Egyben* (Egyedül *Valóban*), lét fölötti szuperentitásban, emanációk leáradásában, Sophiában, Yaldabaótban, Abraxaszban, telezmákban, aranykorban, az aranykor elvesztésében gondolkodik, és bölceletét emez aranykor elsiratására alapozza. Nemcsak a moralizáló neoplatonikus devalválódik majd: devalválódik a „bölceleti” közszellem is, amely a moralizáló neoplatonikust – filozófussal téveszti össze.

Igaz ugyan, hogy a keresztes hadjáratokban más országok is asszisztáltak. Mégis, ama mordizomadta frankománoknak – *credo quia absurdum* – a keresztes hadjáratok története: Franciaország története. Szakasztott így, igaz ugyan, hogy a filozófia hadmenetében más eszmék is közrejátszottak, mégis – *credo quia absurdum* – a bölcelettörténet a racionalizmus története

szó se róla, nem ugyan az elején, ahogyan felkészültem rá, hanem írásod közepén – nem maradsz adósa valamiféle meghatározásával annak, hogy mit értesz azon a metafizikán, amelynek megújhodását oly örvendezve anticipárod. „*A kérdés a metafizika klasszikus kérdésének újrafogalmazása.*” Hogyan képezed, ha egyszer a metafizika minden „*klasszikus kérdése*” maga is neoplatonikus, tömjénillatú kontaminációkkal telített, thuribulumaiiban entitásokat éget, a metafizika minden „*klasszikus kérdése*” oly „*fo-gas*” retorikai álkérdés, amely behüvelyezve tartalmazza a rá adandó választ? *Deus sive Natura...?* Hát mégis úgy igaz és még sok Kant kell, akit hogy metafizikai álmából felébresszen, még ugyanannyi David Hume is kellek, és – *for good measure* – legalább egy Gautama Buddha...?

Félreértés ne essék, szólván. Nálam senki jobban meg nem érti azokat az egyházi személyeket, akik a marxizmus fél évszázados csődjét, filozófiai lefagyását át kellett hogy vészeljék, lelkiismereti szabadságvesztést, börtönt szenvedtek. Mindannyian megsínylettük, akiknek a sztálinizmus bölceletellenes sivatagján át kellett vergőd-nünk. Összemelegedtem papi zárkatársaimmal, akikkel összezárva találtam magam;

nélkülük kietlenebbek lettek volna azok a börtönévek, mint ahogy ma kietlen és bebútorozatlan volna elmém a vallástörténet hombárba hordott ismerete nélkül. Negyven év tiltás és zaklatás után hogy is lehetne másként, ezért van oly nagy keletje a modern újplatonikusoknak, hiszen az újdonság erejével hatnak. Nagyon is megértem a hiányszakasz bölcséleti dögszürkeségére való ráunást és a metafizikára való ráéhezést, akármilyen felemás és burkolt módon jelentkezzék is, mint nálad. No de – jut eszembe: hiszen szerencsés kézzel mellétalálsz, marginális nyelvi játékát összetéveszted a kétezer éves metafizikával. Ne vesd ki szívedből – időtlen időig elménk tornaterme volt; de eszközei elavultak, „tudományalapító teóriáját”, ha volt, utolérte a neuronkorrózió. Jómagam már amúgy sem érem meg azt a félezer esztendő, aminek elteltével – melynek metaforikája nélkül ma még mozdulni sem tudunk: az ókor eszmei hordalékát – lyukszavait, beépült nyelvi idiotizmusait a sorozatos komputerforradalmak lelúgozzák a szürke kéregről, ahol ma már a vendéglátással visszaélnék.

Soha nem szerettem a „felvilágosodás” (*enlightenment, philosophie des Lumières*) kifejezést; semmi olyan fogalomalkotást, amely az optikus reflexív természetes túltengését tükrözi (minek veszélyeire gondolkozásunkban már Ágoston is figyelmeztet). Szívesebben alkalmaztam az *értelmesedés* terminusát, mint amely rárimel a kefalizációra, s annak távoli rokona. Nyitásodhoz a metafizika felé vagy amit annak vélsz, sok szerencsét kívánok. De *vademecum* gyanánt üdvös volna, ha magaddal vinnéd és nem felednéd annak az ismeretét, hogy az értelmesedésben olyan mögöttes erők munkálkodnak, amilyenek a törzsfejlődés fiziológiás felsugárzásai az idegrendszerben. Emberléptékkel nem mérhető – földkorszakok léptékén jelentkező élettani erők. E sugárzások teleológiája, irányultsága oly *vis maior* már bizony, amibe a világ semmilyen ajatollahja nem árthatja bele magát.

Szakács Eszter

HESZTIA

Otthona: két szék között.

Beláhta a helyet.

Ágy, tévé, fonott ruháskosár,

s még mindig örömet szerez neki,

ha ébredéskor napsugár csiklandozza orrát.

Nem lesbikus,

de nem is szeret férfit már.

(Érzelmi élete, mondhatni, virtuális.)

Vonakodik, ha fehér papír hívja,

ceruzát hegyez félórát,

muskátlit öntöz, kézzel mos,

lábkörmöt vág et cetera. Inkább.

Aztán megteszi.

Másra nem vágyik,
mert az is az övé.

*

Másra nem vágyik,
mert az is az övé.

Az új-zélandi naplemente,
amit sosem fog látni,
a teknőcberakásos fésű,
mellyel Charlotte Brontë
Haworth-ben épp fésülködik,
a haldokló antilop nyakát
rituális türelemmel szorító
oroszlán csípős-forró szaga,
egy pohár víz az asztalon,
amit most felemel,
és lassan,
behuny szemmel megiszik.

*

Lassan,
behuny szemmel issza.
És minden egyszerre történik benne.

Megszületik, meghal,
iskolába viszik,
megcsókolják,
és nemet mondanak neki.
Amire gondol, eltűnik,
de úgy, mint poharából a víz.

Reggel van, felkel,
este, lefekszik.
Elalszik és megtelik semmivel,
hogy tele legyen újra.

*

Hogy tele legyen újra.

Alszik,
lakatlan ház a dombon.
Ajtó, ablak zárva,
de a fű nő a kertben.
Alszik,
és Isten hallgatja a fű növekedését.

Alszik,
és nem hall semmit,
mert ahol ő van vagy nincs,
semmit sem jelentenek
a hangok, ő vagy Isten.
Alszik,
majd felébred, hogy hazaérkezzen,

otthona: két szék között.

FELVONÁSKÖZÖK

Nem a játék fárasztó,
az örökös vetkőzés-öltözés.
Két kiszakadt szó közé
furakodni, ha van hajszálnyi rés,
Ikarosz-szárnyak, beléjük
kapaszkodva emelkedni feléd,
hol díszleteink fölött
jupiterlámpaként az arcod ég
(aranyfürtös Hélios,
vagy az Operaház Fantomja
– inkább az utóbbi, ha
„képedre és hasonlatosságodra”...),
és zuhanni megint, mert
purgatórium, öltözőterem
vár arra, ki vetkőzni
tud csak, de nem lesz soha meztelen.

NOVELLAPÁLYÁZAT

Pacskovszky Zsolt

TEJSZÍNES KAGYLÓ

Napihír

TANULJON JAPÁNBAN VÉCÉZNI

Kínos helyzetbe került egy ifjú amerikai diplomata, akit nagy megtiszteltetésként meghívtak Japán házába. Szükségét érezvén, kiment a fürdőszobába, ahol gyanútlanul elvégezte dolgát. Am a termék eltüntetésekor nagy bajba került: képtelen volt kiigazodni a sokgombos vezérlőberendezésen. Japánban ugyanis a legújabb divat a szupermodern vécé. Az előmelegített ülőke csak a kezdet, egy gyár már javában dolgozik a vizeletet automatikusan kielemező szerkenyűn, az öntisztító vécé immár a minimum, miként az automata le- és felhajtó is.

Harmos (27/171/52), mint sok gebe férfi (a bordái akár egy agárei), titkos vonzalmat érzett a nagydarab nők iránt. Azt azonban álmában sem gondolta volna, hogy amikor becsönget a rue de Soleil-en a második emeleti lakásba, mademoiselle Giraux-hoz, akit Jean-Luc elfelejtett fizikailag leírni neki, nem egy szikár, csontos nő fog ajtót nyitni, amilyennek ő egy XVIII. századdal foglalkozó irodalomtörténész professzornőt képzelt (Jean-Luc szerint a nő azért nem ment férjhez, mert titkon szerelmes volt Marquis de Sade-ba), hanem egy hústorony, egy nála magasabb hájtömeg, nagy, rengő emlőkkel és körülbelül 42-es vagy 43-as lábbal. Zavarba jött, és egy pillanatig azt hitte, eltévesztette a lépcsőházat.

– Késétt – mondta a vörösre rúzosott száj, majd mély sóhaj szakadt ki belőle. – Éppen benne vagyok egy cikkben, úgyhogy várnia kell.

– Jean-Luc nekem fél hármat mondott – nézett az órájára Harmos. – És most...

– Nem, negyed háromról volt szó – rázta meg a fejét a hájtömeg. – Üljön oda!

Lekapott egy fotelről néhány újságot, a *Le Monde* irodalmi mellékleteit, Harmos pedig leereszkedett az ülőalkalmatosság szélére, és kiszedte a mappájából azt a néhány oldalt, amit magyarul gépelt tele előző este, ilyesféle mondatokkal, mint: „mindenfelől nehéz eső, digitálisan is áll az idő”, néha pedig arányos elosztásban beszúrta Diderot nevét („mondd, kis Diderot, hol van a mamád?”), hátha Giraux véletlenül belepillant a jegyzeteibe. Izzadt a tenyere. Az asszony egyfolytában sóhajtozott a Power Macintosh előtt, és a fejét ingatta. A nyakán nagy barna anyagjegy éktelenkedett, amiből egy fekete szőrszál nőtt. Noha körben a falak tele voltak könyvekkel (betűrendben sorakoztak a fémpolcokon, címkékkal ellátott dossziékkal váltakozva), a lakás egy skandináv iroda benyomását keltette. Egy bonsai kivételével nem voltak növények.

Harmos sorba rakta a papírjait, majd a forgószéken terpeszkedő széles, hatalmas fenékre tévedt a szeme. Ahogy múltak a percek, egyre inkább hatalmába kerítette valami feszélyezettség: az ilyenfajta kövér nőkből, lányokból melegség szokott áradni (ezért vonzódott hozzájuk), Giraux esetében viszont... igen, az ő esetében mintha visszájára fordultak volna a dolgok (ezért lett irodalomtörténész?).

Harmos összerezgett: a nő időközben megfordult, és szuszogva figyelte szürkés, alamuszi szemével. Végre kilépett a dokumentumból, nyögve feltápáskodott, és odahúzta vele szembe a forgószéket.

– Hallgatom – mondta.

Harmos ránézett, s hátrább csúszott a széken, nehogy hozzáérjen a lába a labdányi fehér térdhez, amelyen műtét hege fehérlett. Levegőt vett, megköszörülte a torkát. De mielőtt megszólalhatott volna, Giraux a papírjai felé bökött kerek állával.

– Úgy hallottam, Diderot érdekli.

– Igen. Elsősorban a *Mindenmindegy Jakab*.

Giroux bólogatott, majd összehúzta a szemöldökét.

– Miért épp a *Mindenmindegy Jakab*?

– Mert... Nagyon modernnek tartom, és...

A mondatot éles telefoncsöngés metszette ketté.

Giraux intett, hogy várjon egy kicsit.

– De igen, zavarsz – harsogta a kagylóba, amit kissé eltartott magától. – Mondom, zavarsz! – üvöltötte még hangosabban. – Itt van nálam egy magyar.

– Egy micsoda? – Harmos önkéntelenül hallotta a vonal túlsó végén rikácsoló női hangot is.

– Egy magyar.

– Jézusom, milyen a bőre színe?

– Milyen lenne? Fehér!

– Milyen?

– Ide figyelj, anyuka, egy fél óra múlva visszahívlak.

– Nem hallom.

Giraux ingerülten lecsapta a kagylót, majd mosolytalanul visszaült a székre.

– Bocsánat. Hol tartottunk?

– A *Mindenmindegy Jakab*nál. Azt hiszem, a *Mindenmindegy Jakab* és a *Veszedelmes viszonyok* az a két regény a XVIII. században, ami...

– Nem éhes?

Harmost kissé váratlanul érte a kérdés; aztán eszébe jutott Jean-Luc intelme („lehetőleg ne mondj nemet semmire”), és tétova mozdulata végül egy „de igen”-be csúszott át. Giraux fújtatva vonult el mellette, akár egy mamut. Harmos lassan hátratekerte a nyakát, de már nem látta. Gondolkodni próbált, frappáns mondatokat kiötlelni, de a feje tompa volt, tompa. Kintről füledt, nyomasztó levegő áradt be a lakásba, párizsi zápor előszele.

– Nem jön? – hallotta Giraux hangját.

A nő a küszöbről szólt be neki, majd sarkon fordult, és ismét eltűnt.

– De, máris. Bocsánat.

Harmos eltévesztette az ajtót: először az ultramodern fürdőszobába nyitott be. Végül a tányérok koccanása, csörömpölése igazította útba. A mikrohullámú sütő csilintelt egyet, és Giraux pusztá kézzel kikapta belőle az átforrósodott tányért, amiről a villájával egy másik tányérra söpörte a barnás-fehéres étel harmadát.

– Tejszínes kagyló. Szereti?

Harmos kissé bizonytalanul bólintott, és leült az egyik tonetszékre. A mappáját a szék lábához támasztotta. Kint már rá is zendített az eső.

– Citrom? – kérdezte Giraux.

– Igen. Kérek, ha lehet.

A nő egy egészen apró falatot vett a szájába, lassan rágott, legalább egy fél percig, mielőtt nyelt volna. Szürke szeme közben Harmost fürkészte.

– Úgy hallottam, megkereste madame Lovast is. Ő nem akar ajánlólevelet írni?

(Mme Lovas, akinek a nevét Harmos öröme két német lány rendszeresen „lofasz”-nak ejtette: magyar emigráns.)

– De igen. Csak kettő kellene, hogy megkapjam az ösztöndíjat.

– Értem. – Giraux újabb fél percig rágott. – Illetve: nem értem. Maga magyar. Miért nem a magyar irodalmat tanulmányozza inkább?

– Mert... – Harmos gyorsan lecsusszantott a torkán egy kagylót (rájött, hogy kevésbé émelyedik tőle, ha nem rágja meg), és a nőre nézett, aki lopva parányi karórájára sandított (a szíj fahasábnyi csuklójába vágott). – Őszinte leszek magához. Nemcsak az érdeklődési köröm, hanem a magánéletem is úgy alakult, hogy... Szeretnék mindenképpen Párizsban maradni. Ha ön írna ajánlólevelet, talán volna esélyem, hogy...

Mire kimondta, már meg is bánta a hazugságot. (Semmi jel nem mutatott arra, hogy a fekete hajú a sarki pékségből hajlandó lesz randevúzni vele. Érdeklődési kör, magánélet... Ugyan. Nem akart ő mást, mint lébecolni még egy fél évig. Minél kisebb felületen sűrűlni a világgal.) Az arca szürke lett, amikor látta, hogy Giraux ritkás szemöldöke a homlokába ugrik, miközben becserkészi villájával az utolsó kagylódarabot.

– Én is őszinte leszek – mondta a zsiros száj, amelyről evés közben lemázolódtott a rúzs. Az apró szemek valahová Harmos füle mellé néztek. – Lehet, hogy szélsőségesnek fog tartani, de nem kertelek: nem vagyok hajlandó támogatni egy olyan ösztöndíjkérelmet, amivel franciák elől hapholna el egy helyet. Sajnálom.

A sárga szalvéta a tányér barnás-fehéres posványába hullt, mint egy őszi falevél.

– Nem eszi meg?

Harmos sápadtan nézett fel.

– Tessék? Nem. Szeretnék...

Giraux fürgén elkapta előle a tányért, és homlokráncolva nézett rá.

– Ki kell mennem – nyögte Harmos. – Megengedi, hogy...

– Balra a második ajtó. – Giraux zöld műanyag kesztyűt húzott a mosogatáshoz.

Harmos mereven lépkedett, mint akivel most nyelettek le egy kardot. Érezte, hogy már csak másodpercei vannak. Szerencsére ezúttal nem tévesztette el az ajtót. Felkattintotta a villanyt, beakasztotta az aranyszínű láncot, és sietve vézna combjára ráncigálta gyűrött nadrágját. A parányi, csupa fém és műanyag helyiségben halkan zümmögött valami. Harmos lerogyott, és rájött, hogy a hang alóla jön, hogy a sárga ülőke bűg, ahogy átlangyosítja egy láthatatlan izzószál. Becsukta a szemét. Az arca még mindig szürke volt a kudarcától, de most még nem akart erre gondolni; most nem akart mást, mint megkönnyebbülni. Törődöttsége, szorongása a fizikai enyhülés boldogságával keveredett. Alatta már nem zümmögött az ülőke. Igyekezett minél halkabb lenni, nehogy meghallja a belei nyögéseit Giraux, akinek a ténykedése kihallatszott a konyhából.

Talán öt perc telhetett el. Harmos szívesen üldögélt volna még egy darabig, de úgy vélte, most már illendő kikászálódnia. Megtörölte a fenekét a puha toalettpapírral, aztán lánc vagy öblítőkar után kutatott a keze. De nem volt sem lánc, sem öblítőkar.

Csak gombok. Zöld és piros gombok a sárga öblítőtartályon, s némelyiken lefelé vagy fölfelé mutató nyilak. Harmos nyelt egyet, és melegség kerítette hatalmába. Beharapta az alsó ajkát, majd óvatosan megnyomta az egyik zöld gombot, amin lefelé mutatott a nyíl. Semmi sem történt. A füle tövét vakargatta. Talán a másik – de a másik zöld gombban is csatlakoznia kellett. Félelemmel szánta el magát, hogy megérintse az egyik piros gombot. Majd a másikat. Most már izzadság ült a halántékán. Az orrát irritálta a szag. Lekapott az üvegpolcra egy illatosítósprayt, és óvatosan a levegőbe fűjt. Köhögés fogta el. Az nem jutott eszébe, hogy esetleg lehajthatná a fedelet, amit különben egy Chardin-kép díszített. Míg gondolkodni próbált, felhúzta a nadrágját. Aztán már dühből nyomodott, egyszerre több gombot, minden variációt kipróbálva, mígnem halvány sejtés támadt benne. Lehet, hogy önműködően öblít... Lehet, hogy az ajtónyitódásra lép működésbe a szerkezet... Nyomban ki is próbálta. Halkan résnyire nyitotta az ajtót, és Giroux távoli hangját hallotta: telefonon beszélt valakivel, talán az anyjával. A víz azonban nem indult meg.

És ekkor átsuhant Harmos agyán, hogy egyszerűen elinal. Hogy gyorsan kezét mos, és amíg a nő a behajtott ajtó mögött telefonál, kisurran a lakásból. De ahogy megtörlögte a fürdőszobában a kezét, és szemügyre vette elkínzott arcát a piros műanyag keretes tükörben, eszébe jutott, hogy Giroux esetleg elmondja a dolgot Mme Lovasnak és ki tudja, még kinek... Megnyikordult a szobaajtó, és a tükörben meglátta az óriási testet, amint elsuhan a folyosón.

– Elnézést...

Egy kisebb szoba ajtajában érte utol a nőt.

– Indul? – sandított rá Giroux.

– Igen. – Harmos zavartan vakargatta az orrát. – Csak... Nem sikerült... A vízöblítő...

Giroux értetlenül, összehúzott szemmel nézett rá.

Harmosnak persze csak most jutott eszébe, hogy mit kellett volna tennie: keresnie egy felmosóvödröt, gyorsan, halkan teleengedni vízzel a fürdőszobában, és...

Giroux némán, gyanakvóan indult a WC felé, ő pedig kissé lemaradva, lehajtott fejjel követte. Most már késő.

A nő kinyitotta az ajtót, a WC-kagylóba pillantott, majd hirtelen *nevetés* tört fel a torkából. Harmos megütközve nézte, amint a szenvtelenség szobra teljesen kivetkőzik magából: Giroux szinte fuldoklott a kacagástól, de nem, nem is kacagás volt ez már, hanem el-elcsukló féktelen röhögés. Amikor hátrapillantott, az arca vörös volt és zsírosan fénylett.

– Nem... nem húzza le? – dadogta Harmos megszégyenülten.

Giroux azonban mintha nem is hallotta volna a kérdést. A szemét fürkészte, és a fejét ingatta:

– Egy ekkora kis ember... Hová fért magába ilyen nagy... – A bolond nevetés megint rázni kezdte a testét.

Végre abbahagyta, és mintegy szórakozottan végighúzta kezét a Chardin-kép egyik fájának törzsén. A víz hangos robajjal zúdult ki a csőből. Giroux tetőtől talpig végigmérte, idegesítően felvihogott, majd elgondolkodó arcot vágott.

– Na jól van. Jöjjön.

A karjánál fogva visszarántotta Harmost a dolgozószobába, lenyomta a fotelba, s fénylő szemét le sem vette róla, miközben beütött egy számot a telefonba.

– Mégse tudok most elindulni, anyuka – üvöltötte a kagylóba. – Majd egy óra múlva. Mondom, később indulok. – A szemgolyója a plafon felé fordult. – Majd megyek!

A helyére ejtette a kagylót, és Harmosra nevetett, aki semmit sem értve, égő arccal, feszesen ült a fotel szélén.

– Azonnal jövök. – Giraux emberfejnyi mellével súrolta a vállát, ahogy elhaladt a fotel mellett.

Harmosból rövid sóhaj szakadt ki.

Kint még mindig locsogott az eső.

Hátradőlt, és becsukta a szemét.

Így ült, mozdulatlanul, összezsugorodva, mint egy törpe, miközben Giraux a korbácsot kereste a szomszéd szobában.

Benedek Szabolcs

SÉTA A NAGY FALON

– Engem az a kínai lány érdekelne – mondta a fiú, a kezdeti izgalmak után nyugodtabb hangon. – A fotómodell Tien-csin környékéről.

– A kínai lány csak hatig van itt. Délelőtt tíztől este hatig.

– Ó – a fiú csalódottsága a vonal recsegésén át is érzékelhető volt –, igazán kár. Azt hittem, ma este...

– Én még itt vagyok – vágott a szavába a lány. – Ha gondolod, hozzám jöhetsz este nyolcig.

– De te nem vagy kínai?

– Nem – a lány nevetett. – Magyar vagyok.

– S elmondanád, hogy nézel ki?

– Százhatvanöt centi magas vagyok, ötvenhárom kiló. Sportos, vékony alkatom van, a mellbőségem száztíz. Szőke a hajam, a szemem szürkészöld.

– Aha – mondta a fiú. Kicsit töprengett a következő mondat előtt: – S azt mondod, este nyolcig vagy.

– Igen. De ha mondjuk nyolcra tudsz jönni, egy félórás még belefér.

– Egy félórás? Az mennyiért van?

– Négyezer forint. Az egyórás hatezer. Meg hát erre jönnek az extrák. Ha olyat is akarsz, úgy többre kerül.

– Értem – ez nem volt igaz. A fiú meg akarta kérdezni, mik azok az extrák, aztán letett róla, a gondolatától viszont szaporábban kezdett verni ereiben a vér. – Valószínűleg nem fogok extrát kérni.

– Az úgy négyezer. Teljesen normál, egyszeri aktus.

– S hol van ez?

– Hatodik kerület, Délibáb utca. A Bajza utcából nyílik...

– Megtalálom – hadarta a fiú. – Majd megnézem a térképen is.

– Akkor mikorra írhatlak be?

A fiú egy pillanatig habozott.

– Hát – mondta aztán – megpróbálok fél nyolc körül ott lenni. De legkésőbb nyolcig egész biztosan.

– Siess – figyelmeztette a lány. – Csak nyolcig tudok várni.

– Várj meg, mindenképpen megyek.

– Jó. Mi a keresztneved?

– Ööö – nyögte a fiú, aztán rávágta: – Kristóf.

– Kristóf. Milyen szép neved van! Beírtalak fél nyolcra, és mondom a pontos címet.

Az ágyról átült a fotelba, a karfára tette a távirányítót, jobb kezével a haját simogatta. Kimenjen üdítőért, vagy inkább maradjon a szobában? Szomjas volt, de a gázszagú, ragacos konyha gondolatától lúdbőrözött a háta.

– Most már menj be – mondta Linek –, minden percben itt lehet.

Li úgy tett, mintha nem hallotta volna. A Zé Pluszon Madonna *Frozen* című száma ment, és Li nagyon szereti Madonnát.

– Már ezerszer hallottad. Óránként lejátsszák. Vedd meg a lemezt.

– Nem ugyanaz – mondta Li. Szinte akcentus nélkül, majdnem tökéletes nyelvhelyességgel beszél magyarul. – Ez így teljes. A zene meg a kép. A kettő együtt fejezi ki a mondanivalót.

A lány szerette volna megnézni a Híradó végét (amikor a fontosabb híreket ismétlik egy-egy mondatban), de nem akart Livel veszekedni. Csendes, folyton mosolygós fiú, ám ha fölbosszantják, dühbe gurul, és olyankor őrzöngeni kezd. A lány nem volt biztos benne, de úgy sejtette, a belső szoba lezárt bárszekrényében pisztolyokat őriz.

– Tényleg szép ez a szám – mondta végül, mikor a képernyőn megjelent a felirat. Nem hízelegni akart, valóban úgy érezte, jobban járt vele, mint Koszovó legfrissebb híreivel.

– Madonna szép – Li arcán megint ugyanaz a mosoly. – A zene is szép. Meg fogom venni a lemezt.

„Én is megveszem – gondolta a lány. – Krisztián születésnapjára.”

– Amikor az *Evitát* forgatták, láttam Madonnát – mondta.

– Közelről? – kérdezte Li.

– Á, dehogy. S az is lehet, hogy nem is ő volt. Azt mondják, a külső felvételeknél a dublózét használták.

– Ez mikor volt?

A lány csak egy pillanatig gondolkodott.

– Két éve – mondta aztán. – Két évvel ezelőtt.

Li bólintott. Ő akkor még Tien-csinben lakott.

– Az *Evitát* én is láttam – intett a fejével, nyugodtan átkapcsolhat a lány. – Az Európa moziban.

– Fogják az HBO-n is adni – a képernyőn a Szív TV klipműsora pergett. – Hamarosan.

A Neoton Família az *Apám szólt* című számot játszotta egy régi tévéfelvételen (Egy-millió fontos hangjegy), amikor megszólalt a kaputelefon. A lány fölvette a kagylót, és azt mondta Kristófnak, jöjjön föl a harmadikra, a lifttől balra az első ajtó. Mikorra visszaült a fotelba, Li már eltűnt a belső szobába vezető ajtó mögött.

„Hogy nézett ki még ekkor a Csepregi Éva!” – gondolta a lány, és a csengetésre kiment ajtót nyitni.

Kristóf magas, vékony fiú volt, nem az a kimondottan sportos alkat, sovány testű, végtagjai vékonyak. Éveinek száma valahol huszonöt és harminc között lehetett, a haja

rikítóan fekete – mintha szurokkal öntötték volna le –, arcának vonásai mélyen ültek, szeme sötéten villogott. Ahogy a lány rámosolygott, egész lényére kiült a félszesség minden szembetűnő külső jegye.

– Későn jöttem? – kérdezte Kristóf. A falióra nyolc óra négy percet mutatott.

– Még egy félóra belefér – mondta a lány, és intett, hogy üljön le. – Annyit még tudok maradni.

– De hogyha menned kell, jöhetek máskor is – a fiú kézzel-lábbal magyarázott. – Ha úgy gondolod.

– Nekem mindegy. Mondom, egy félóra még belefér.

– S az akkor, ugye, négyezer?

– Igen – a lány elhúzta a függönyöket. Az ablakok a gangra nyílnak. – De ez csak az alapszolgáltatás. Ha extrákat akarsz, azokért külön kell fizetni.

Kristóf megint nem kérdezte meg, mik azok az extrák, annyit mondott, jól van, azzal a fotelba dobta a széldzsekijét. A lány a kék-fehér csíkos inget nézte, és azt kérdezte, akar-e fürdeni.

– Ha nem muszáj, inkább nem – válaszolta Kristóf. – Pingpongozásból jövök, az előbb zuhanyoztam.

– Pingpongozásból? – csodálkozott a lány. – Te pingpongozol?

– Á, dehogy – szabadkozott a fiú. – Csak néha összejárunk a haverokkal. A Marczibányi téren bérelünk pár öltözőszekrényt.

A lány kinyitotta a franciaágy ágyneműtartóját, és kivett egy nagyméretű lepedőt. Csak földobta, nem igazította el, aztán a szekrény aljából előkeresett egy törülközőt. A jobb kezét nyújtotta:

– Egyébként Amanda vagyok.

– Kristóf...

– Én mindenkinek meg szoktam fürdeni – magyarázta a lány. – Várj meg. Mindjárt jövök.

Kristóf állt a szobában, a tévé képernyőjét bámulta, valami nosztalgiaműsor lehetett, a Neoton Família után a Korál együttes játszott. Azon töprengett, levetkőzőn-e vagy ruhában várja a lányt. Tulajdonképpen azért nem ment el zuhanyozni, mert attól tartott, amíg ő a fürdőszobában van, a lány átkutatja a széldzsekije zsebeit, és ellopja a pénz- meg az irattárcáját. Mire Balázs Fecó a refrénhez ért, a levetkőzés mellett döntött. A kabátjára dobálta az ingét, a farmerjét és a szürke, kockás zokniját, a cipőjét berúgta a fotel alá. Csíkos alsónadrágban várta a lányt, aki törülközőbe csavarva jött be, a hajáról csöpögött a víz, a bőre tusfürdőtől illatozott, Kristófra mosolygott, és a fotel karfájáról elvette a távirányítót. A Spektrum TV-n az afrikai AIDS-betegek helyzetéről ment egy riportfilm, a lány közölte, ezt nem akarja nézni, azzal kikapcsolta a tévét. Ledobta magáról a törülközőt, és ott állt a fiú előtt teljesen meztelenül.

– Milyen szép vagy – mondta Kristóf, és átvette a lány mosolyát. A vastag szemekből álló, meghatározhatatlan anyagból gyártott szürkésfehér láncot figyelte: nemcsak széles, hosszú is volt, a nyaktól indulva szétterült a lány kerekded mellén. Valószínűleg nem tiszta ezüstből készült, annak valamilyen ötvöze lehetett, erre utalt, hogy alig oxidálódott.

– Köszönöm – válaszolta a lány, és közelebb lépett hozzá. Kristótot egészen meglepte a csókja: hűvös, mégis érzéki volt, mindenféle nyálfolyás és nyelvforgatás nélkül; a következő pillanatban már a franciaágyon heverték, Kristófról valamiképp lekerült az alsónadrág, a lány a duzzadt nemi szervét markolta.

– Óvszerrel vagy óvszer nélkül kéred a franciát? – kérdezte pár másodperccel később, még egy utolsó pusztit lehelve a fiú szájára. Aztán látva Kristóf tanácsalanságát, hozzátette: – Natúrban plusz kétezer.

– Óvszerrel – mondta gyorsan Kristóf.

A lány a díszpárna alól vette ki a zörgő csomagot, a fogaival tépte föl, a szájában maradt fóliadarabot a szőnyegre köpte. Alig tett az ajkával néhány mozdulatot, Kristóf a vállára tette a kezét.

– Mi van? – nézett rá csodálkozva a lány.

– Elég – mondta a fiú. Megfordultak. Kristóf a lány fölé ereszkedett, az intett, várjon, éppen az ágy közepén húzódó árkon fekszik. Arrébb csúsztak, a lány hegyes körmei Kristóf hátán húztak hosszú, piros csikokat.

– Szóval Amanda, ugye? – lihegte a fiú.

– Igen – szuszogta a lány. – A pingpongozáson kívül sportolsz valamit?

– Nee...eem. Miért... te?

– Ááá... Régebben aerobikoztam...

– Mii...ikor?

– Középiskolás... koromban...

– Az... mikor volt?

A lány egy pillanatra elmosolyodott.

– Tavaly.

– Tavaly?... Miért... most há...ány éves vagy?

– Tizen...kilenc.

Kristóf lefordult a lányról, aki a feje mögül papír zsebkendőt nyújtott át neki.

– Tizenkilenc? S mióta csinálod ezt?

– Nem régóta – a lány fölült, ő is papír zsebkendővel törülgette magát. – Két hónapja talán.

– S meddig akarod? – Kristóf a poros pvc-n heverő alsónadrágja után nyúlt.

– Nem sokáig – a lány fölkel, és a fotel felé lépett. Kristóf megállapította, hogy a feneke nem olyan szép. – Most se akarsz lezuhanyozni?

– Nem... Miért, mit akarsz... utána? Mármint, amikor ezt már nem csinálod?

A lány magára tekerte a törülközőt.

– Főiskolára akarok menni.

– Igen? S melyikre?

– Pénzügyire. Közgazdasági szakközeget végeztem – leült az ágyra Kristóf mellé, aki a nadrágja után a cipőjét húzta föl. – S te mit csinálsz?

– Én? Én vállalkozó vagyok.

– Aha – a lány bólogatott. – Akkor jó sokat melózol.

– Így van – Kristóf begombolta a kék-fehér csíkos ingét. – Egész nap hajtok. Valamiből meg kell élni. Én tartom el a barátnőmet is.

A lány megint elmosolyodott.

– Van barátnőd?

– Van.

– Együtt laktok?

– Igen.

– Hol?

– A hetedik kerületben bérelünk egy lakást – Kristóf szétnézett. – Miért, te itt laksz?

– Á, nem – a lány követte a fiú tekintetét. – Csak napközben vagyok itt. Reggel tíztől este nyolcig. Az is elég.

- S amúgy hol laksz?
- Az Akácfa utcában. A barátommal.
- Most Kristóf mosolyodott el.
- Ez igen... S a barátod mit szól ehhez?
- Ő nem tud róla.

Kristóf ellenőrizte, megvannak-e a tárcái a széldzsekije zsebében. Megvoltak. A lány megkérdezte, fizet-e.

– Ja, tényleg – nevetett Kristóf, és kivett a pénztárcájából négy darab ezrest. – Majd' elfelejtettem.

- Köszönöm – a lány a tévé tetejére tette a pénzt.
- Amúgy mi lenne, ha nem fizetnék? – kérdezte mosolyogva a fiú.

A lány vállat vont.

– Olyan nincs – mondta.

– De mégis – erősködött a fiú –, mit csinálsz, ha valaki nem akar fizetni? – A lány nem válaszolt, a fiú a belső szobába vezető csukott ajtóra mutatott. – Van ott valaki, valami testőr, akit ilyenkor segítségül hívsz?

– Talán – mondta a lány. Törülközőbe csavarva kísérte a fiút a bejárati ajtóig.

– Azért kipróbálnám azt a kínai lányt is – fordult meg Kristóf.

– Jó. Ő tiztől este hatig van itt.

– S ugyanennyiért van?

– Igen. Félóra négyezer, egy óra hat. Plusz az extrák.

– Oké – Kristóf kilépett az ajtón. – Akkor szia.

– Szia – mondta a lány.

Bette a pizzát a mikrohullámúba, ma szalonnás, tegnap gombás volt. Krisztián mindig rászól: ne a legnagyobb fokozaton, azért lesz olyan száraz-ropogós, igaz, ha a kicsin van, sokáig tart, de könnyebb harapni, és íz is jóval több marad benne. Amúgy a legjobb lenne előmelegített sütőbe tenni, de a lány a mikrohullámúért van oda, a teához is abban forralja a vizet, a gáztűzhelyet jóformán nem is használja, legföljebb ha reggelente rántottát csinál Krisztiánnak; azt is próbálta már a mikróban, de a fiú az egészet a végébe öntötte, mondván, ennek semmi íze nincs. „Pedig még az olajnál is egészségesebb” – érvelt a lány, mire Krisztián sokadjára elmondta a viccet: „Miért jó a de-nevérenek a mikrohullámúban? Mert hallgathatja a zenét.”

Két perc, tekert a lány a szerkezet kapcsolóján, utána a rádiót állította be: a Sztár Rádió hullámsávján az ABBA *Knowing me, knowing you* című száma szólt. A lány egy darabig rázta a ritmusra a fenekét, majd pisilni ment; mikorra visszaért, a mikrohullámú sípolni kezdett. „Kicsit várok – gondolta ekkor a lány –, aztán ha Krisztián nem lesz itt tíz percen belül, ráállítom Keep warmra, úgy nem hűl ki.” Erre azonban nem volt szükség. Alighogy bement a szobába és bekapcsolta a húszéves Color Start, a zárban fordult a kulcs. Fölpattant, és a nyakába ugrott a belépő Krisztiánnak.

– Szia, drága! – kiáltotta, és a nyelvét megforgatta a fiú fogai között.

– Szia – a fiú tapintatosan lehámozta magáról, hogy be tudjon jönni. – Mi újság van?

– Már meleg a vacsora – újságolta a lány. – Vedd le a cipődet meg a kabátodat, aztán ehetünk.

– Mit eszünk? – Krisztián letérdelt. A lány rá szokott szólni, hogy kikoptatja a nadrágjának a térdét, de ő mégis minden alkalommal így húzza le a cipőjét.

– Szalonnás pizza – válaszolta a lány. – A kedvenced.

– Az egyik kedvencem – Krisztián fölemelkedett, és fölakasztotta a szélzsekijét a fogastra. – A gombásat és a kolbászosat is szeretem.

– Meg a mexikóit is – csivitelte a lány, miközben kimentek a konyhába. – A margaritháról meg a hawaiirol nem is beszélve. Szóval, drágám, egyszerűbb, ha úgy mondjuk, mindenfajta pizzát imádsz.

Leültek a kis kétszemélyes asztal két oldalára, Krisztián fölajtotta a kék-fehér csíkos ingének ujjait, a lány a csöpögtetőből kivett két tányért, két villát és két kést. A fiúnak ekkor eszébe jutott, hogy lent az éjjel-nappaliban vett egy kétliteres Coca-Cola Lightot, amit az előszobában hagyott. Kiment érte, megtapogatta, majd odaadta a lánynak, töltsön ki két pohárba, aztán az üveget tegye a hűtőbe, mert elég meleg.

– Már megint a legnagyobb fokozaton csináltad – mondta az első harapás után.

– Siettem vele. Tudtam, hogy mindjárt jössz. Én is csak most értem haza.

– Hogy ment a tanítás?

– Jól. Nagyon szépen haladunk. Lassan már annyit tudnak angolul, mint én.

– Tanultál is ma? – a fiú belekortyolt a meleg kólába.

– Persze. Mindennap tanulok.

– Miért nem inkább itthon tanulsz? Mindjárt itt a vizsgaidőszak. Tele lesz a könyvtár egyetemistával, akiktől nem lehet nyugton maradni.

– Á, az engem nem zavar. Legalább kikapcsolódom közben – a lány nevetett. – Tudod, nem lehet úgy tanulni, hogy az ember folyton az anyagra koncentrál. Kell, hogy legyen valami, ami közben pihentet is. Ülök, megtanulok egy leckét, aztán nézelődöm, kik vannak az olvasóteremben.

– Itthon is tudnál közben pihenni. Nézed a tévét.

– Az úgy nem jó. Attól nem tudnék elszakadni.

– Vagy pedig – Krisztián két harapás között a padlót mustrálgatta – kitakarítás!

– Ne már! – a lány tréfásan a fiú arca felé suhintott. – Te is tudod, hogy szoktam takarítani.

– Akkor is nagy a por. Rendszeresebben kéne. Hétközben is legalább egyszer.

– Mindenre azért nincs időm – mondta a lány. – Tanulás, tanítás, aztán rohanni haza téged ellátni és közben még takarítsak is...

Egy darabig némán harapták a pizzát.

– S neked? – kérdezte békülékeny hangon a lány. – Neked milyen volt a napod?

– Fárasztó – mondta Krisztián. – Rohangásztam egész nap. Megint tankolni kellett. S a mobilnak is megjött a számlája. Azért ezt nehezen bírjuk anyagilag.

– Ne félj – vigasztalta a lány. – Most már én is elég jól keresek a nyelviskolában. Több csoportom is van, de tudok még többet is vállalni.

– Csak annyit vállalj, amennyi az idődbe befér. A főiskola az első.

Krisztián félretolta maga elől a tányért. A lány megkérdezte, kéri-e az ő maradékát. Krisztián kérte. A lány megvárta, amíg befejezi, aztán fogta és betette a tányérokat a mosogatóba. Mikor megnyitotta a csapot, följebb csavarta a hangerőt. A Beatles *Hey Jude* című száma ment.

– Nna és a pingpong? – kiabálta a vízcsobogás és a rádió fölött a lány. – Milyen volt?

– Jó – a fiú egy *Kurír*ral a kezében jött vissza az előszobából. – Lehet, hogy benevünk egy amatőr csapatbajnokságra.

– Komolyan? Olyan jók vagytok már?

– Hát elég jó kis gárda jött össze. Én is sokat fejlődtem. Csavarni ugyan még nem tudok annyira, de ezzel együtt szerintem lenne esélyem egy komolyabb megméretésen.

– Hú de jó! – a lány elfordult a mosogatótól, és csattanós pusztit nyomott a fiú homlokára. Aztán az arcára is. Utána a száját a fiúéra tapasztotta, ajkuk csókban forrott össze.

Kicsivel később Krisztián lefejtette magáról a lányt, aki visszatért eltörölgetni a tányérokat, a fiú pedig belemélyedt a *Kurír*ba. Mikor a lány végzett, mindketten a szobába mentek, Krisztián hanyatt vágta magát a heverőn, a lány pedig bekapcsolta a tévét.

– Mit nézzünk?

– Egész belejöttem a zenehallgatásba – mondta a fiú. – Vagy hozd be a rádiót, vagy nézzünk valami zenés csatornát.

A lány magában az utóbbi mellett döntött.

– Melyiket? – kérdezte, és lehajtotta a csatornabeállító fedelét. A Color Staron csak hat csatornaváltó gomb van, a kábelen keresztül fogható állomások száma ennek többszöröse. – Viva, Music, Zé Plusz?... – közben tekerni kezdte az egyik tuningolót.

– Amelyik hamarabb bejön – Krisztián nem nézett föl a *Kurír*ból.

A Viva jött be előbb. Madonna *Frozen* című számát játszották. A lány elmosolyodott, aztán föl pattant a heverőre, és a fiú vállának dőlt.

– Szeretem ezt a számot.

Krisztián az újság mögül a képernyőre sandított.

– Jó – mondta.

– Neked nem tetszik?

– Mondom, hogy jó.

– De annyira nem vagy oda érte.

– Miért lennék? – Krisztián ásított. – Jó szám, tök szép dallama van, de azért nem veszek meg miatta.

– Kár – a lány lebiggyesztette az ajkát. – Pedig gondoltam, ezt a lemezt veszem meg a születésnapodra. A kocsiba jó lett volna, biztos jó érzés lehet rá vezetni...

– Kis csacsim – Krisztián az ölébe engedte az újságot, és megpuszilta a lány arcát. – Azért, mert nem vagyok fanatikus Madonna-rajongó, még megvehetted volna. De most már ne vedd, mert nem lesz meglepetés.

– Jó – mondta a lány. – Majd kitalálok valami mást.

Kicsivel később rázogatni kezdte a fiút, ne a tévé előtt aludjon, inkább menjenek lefeküdni. Krisztián ásítózott, a képernyőt figyelte (a *Titanic* című film betétdala ment), aztán a földre hajtotta a félig kiolvasott újságot, föltápászkodott, és nagy nyögések közepette nyújtózkodni kezdett. Amíg lezuhanyozott, a lány megágyazott, mire a fiú visszaért, törülközőbe csavarva várta, hogy ő is meheszen tusolni.

Krisztián a lány vaskos, ezüstnek tűnő láncát nézte, nemcsak széles, hosszú is volt, a nyaktól indulva szétterült a lány kerekded mellén. A lány megfordult, a toalettszalhoz hajolt, hogy éjszakai krémmel kenje be az arcát és a kézfejét, Krisztián most a fenekét bámulta, és megint arra a következtetésre jutott, akárhányszor is látja, mindig csak azt tapasztalja, nem tetszik neki. Alapjában véve jó alakja van a lánynak, de a fenéke, az valahogy olyan ormótlanra sikeredett.

A lány fölvette a hálóingét, és a takaró alá bújt. Krisztián lekapcsolta az éjjelilámpát.

– Tudod, hová utaznék el szívesen? – kérdezte pár perc hallgatás után.

- Nem – mondta a lány.
- Kínába.
- Kínába? – kérdezett vissza a lány.
- Igen, oda. Sétálnék a Nagy Falon.
- Megint rövid csönd következett.
- Kína – ismételte a lány. – Oda én is szívesen elutaznék.

Sajó László

CSAK EZT ÉLJEM TÚL

Hess, hess, hess, hess
(Mondóka)

csak ezt éljem túl, az alkonyatot
ahogy a délutánból este lesz
téglaíg veri a vakolatot
a fény, a porban kötél lengedez

csak ezt éljem túl, a délelőttöt
ahogy delet üt a délutánba
tövískoszorúba fészkelődő
csóka csíp, ijesztő pléhutánzat

csak ezt éljem túl, a szürkületet
szikes arca pattog az ikonnak
fekete, mint ördög, nélkületek
mégis felfordulnék nagy titokban

csak ezt éljem túl, az éjszakát
patkány hemzseg minden porcikán
órák a csap, ágyam lesz a kád
bútorfényben fűrészpor szitál

csak ezt éljem túl, a pirkadatot
róka fut körbe, célja a farka
kifordulnék, mégis irha vagyok
nyomomban kóborkutya-falka

csak ezt éljem túl, a reggelt
rézsút, sunyin ront rám a nap
láttam üres sziluettet
vakolatpenész-árnyadat

csak ezt éljem túl, a délutánt
útszéli bádognakrisztusról a
föld felé hull, megáll féluton
másodperctörödék, a rozsdá

csak ezt éljem túl, a szürkületet
pattogzik a napikon ezüstje
az ékágégépen a szünetjelek
vízszintes vonallá sűrűsödnek

csak ezt éljem túl, a derengést
a belémhatoló homályban
a házat, az ólat verem szét
csak mezítláb nevem találjam

csak ezt éljem túl, a napot
moha issza föl taknyomat
mohón, varjúcska száll vakon
ágreccsente az alkonyat

ALFRED EDWARD HOUSMAN

Arra, hogy egy tudós jó verseket ír, vagy megfordítva: egy költő tudósként is nevet szerez magának, akad példa elég, angol nyelvterületen különösen is. A kétféle szerep jól megfér egymással. Alfred Edward Housman (1859–1936) esetében a dolog nem ilyen egyszerű. Ő az irodalom és a tudomány művelését két szigorúan elválasztandó, majd hogyanem összeegyeztethetetlen tevékenységnek tartotta, s óvatosságra intette a tudóst a „veszély”, az irodalmi hajlam esetleges jelentkezése ellen. Saját gyakorlatában e két terület szétválasztása olyan jól sikerült, hogy egyes kortársai két véletlenül azonos nevű személynek vélték a költő Housmant és Housman professzort, aki 1892-től Londonban, 1911-től Cambridge-ben a latin nyelv és irodalom egyetemi tanára volt. Ő maga bizonyára örült ennek a tévedésnek, mint

ahogy azt is igen jó néven vette tudós kollegáitól, hogy jelenlétében sohasem hozták szóba a verseit.

Némi engedményt azonban tett. Londoni professzor korában több esszé jellegetű írást olvasott fel, főleg XIX. századi angol költőkről a University College Irodalmi Társaságában, ahol „*más témákban illetékes*”, „*nagy tudású emberektől*” azt várták el, hogy élvezetesen beszéljenek olyan tárgyakról, „*amelyekről nincsenek szakszerű ismereteik, s amelyekről igazság szerint ki sem nyithatnák a szájukat*”. Ezeknek az előadásoknak a szövegét életében nem engedte megjelenni, holta után pedig, végakarátának megfelelően, e kéziratokat meg kellett volna semmisíteni. Az egyik előadás szövegével kapcsolatban egy barátja megjegyezte, hogy ha Housman rossznak tartja, már ő maga megsemmisítet-

te volna. „*Rosznak nem tartom* – mondta Housman –, *csak önmagamhoz mérténem tartom elég jónak.*”

A legnagyobb engedményt akkor tette, amikor 1933-ban megtartotta itt közölt híres-hírhedt előadását, s szövegének megjelenését nem akadályozta meg, pedig ezúttal a tudóst és a költőt olyannyira nem választotta szét önmagában, hogy a vers születésének egy bizonyos lehetőségét saját költői gyakorlatából vett példával illusztrálta. Ezt restellte is; a szövegből tiszteletpéldányt senkinek sem küldött, mert – amint egy ezért reklamáló ismerősének mondta – nem volt rá büszke, s legszívesebben elfelejtette volna, és annak örült volna, ha mások is elfelejtik.

Housman költői pályája nem szokványos pálya. Harminchét éves volt, amikor első, nem túlságosan vastag kötete, A SHROPSHIRE-I LEGÉNY (A SHROPSHIRE LAD) 1896-ban megjelent, s ezt csak huszonhat év múlva, 1922-ben követte egy még karcsúbb verseskönyv, amelynek az – élő költő esetében meghökkentő, de legalábbis szokatlan – UTOLSÓ VERSEK (LAST POEMS) címet adta. Úgy érezte, sok verset már nem fog írni, s legjobbnak látta, ha a meglévőket maga rendezzi sajtó alá „*a szavak helyesírására és a központozásra*” is kiterjedő figyelemmel, a szöveghűségnek, a filológiai pontosságnak olyan igényével, mintha egy klasszikus auktor szövegét gondozná. Hagyatékából előkerült verseinek kiadása költői életművét terjedelmileg valamelyest növelte ugyan, de a költészetéről kialakult képet nem módosította, és költészettörténeti besorolását sem könnyítette meg. Housman kortársa volt Yeatsnek, Hardynak, a múlt század végi „esztéták”-nak, az 1910-es, '20-as évek „georgiánus” költőinek, az UTOLSÓ VERSEK kötete ugyanabban az évben jelent meg, mint Eliottól az ÁTOKFÖLDJE, de ő egyikükkel sem vállalt közösséget, költői mozgalmakban, csoportos fellépésekben nem vett részt, s valóban, költészte bármelyikükével összevetve sokkal

több lényeges különbséget mutat, mint itt-ott esetleg felsejlő rokonságot. Ő maga Shakespeare-t, Blake-et és Heinét vallotta a hozzá legközelebb álló költőknek, de verseire ezek sem hatottak közvetlenül.

Első olvasásra talán a mesterségbeli készség tűnik fel leginkább, az a fölényes, tévedhetetlen biztonság, amivel Housman a nyelvet és a verstechnikát kezeli; de ez nem az évek hozadéka: A SHROPSHIRE-I LEGÉNY legkorábbi darabjai e tekintetben semmivel sem állnak alatta az UTOLSÓ VERSEK-nek vagy a posztumusz költeményeknek. Housman életműve egyébként is egyneműnek hat, nincsenek fejlődéstörténeti szakaszai, fordulópontjai; a témakör, a költői hang változatlan, s ugyancsak változatlan a magas színvonal. Nemcsak egynemű ez a költészet, de egyszerű is, legalább látszólag az. Népdalok, népballadák nyelvi fordulatai, ritmusai szövik át a verseit, olyannyira, hogy az ember már-már hajlandó volna Housmant népies, népieskedő, akár népi, naiv költőnek minősíteni, csakhogy ehhez feltűnően hiányzik belőle sok minden. Hiányzik például az egészséges erotika akár finomabb, akár vaskosabb változatában, a „meghalok, ha nem szeretsz” játékos vagy agresszív zsaroló szerepjátéka, ami a népi és népies költészetben olyan gyakori; nincsenek spontán érzelmi megnyilvánulások, indulatkitörések. Nincs harsány öröm, de tragikus hang sem szólal meg benne, amit pedig indokolna a versek leggyakrabban visszatérő motívuma, a halál, s annak is sokszor olyan kevésbé megszokott, kevésbé elfogadható válfajai, mint a fiatakori halál, a katonahalál, az öngyilkosság, a kivégzés.

Nem élményszegény költészet ez, csak nagyon visszafogott, tartózkodó; Housman rezignáltan fogad el jót, rosszat, finoman ironikus távolságtartással. Viszonya Istennel sajátosan rendezett: mint vallja, tizenhárom éves korára deista lett, huszonegy éves korára ateista, de ateizmusából sohasem csinált harcos progra-

mot. Viszonzatlan, reménytelen homo-szexuális vonzalma egy volt oxfordi diáktársa iránt verseiben nagyon áttételesen, hol férfi–nő, az ő szókincsével élve inkább legény–leány kapcsolatnak vagy a maga korában is emelt fővel vállalható jó pajtási férfibarátságnak álcázva jelenik meg. A versírásnak gyógyhatása lehetett számára, legalábbis ez gyanítható abból, amit maga mond: *„ritkán írtam verset máskor, mint amikor valami baj volt az egészségemmel, és ez az élmény kellemes volt, de általában felkavaró és kimerítő is”*. Valószínű, hogy egészségen nemcsak testi, de lelki egészséget is értett. Nem túlságosan terjedelmes költői életműve nem folyamatosan, hanem rövidebb válságos időszakokban keletkezett.

Tudósi munkásságát – éppen ellenkezőleg – a töretlen folytonosság jellemzi, pedig pályakezdése nem volt zökkenőmentes. Ígéretesen kezdte oxfordi tanulmányait, de utolsó vizsgáján megbukott, s végbizonyítványát csak később szerezte meg. 1882-től tíz éven át a Szabványügyi Hivatal tisztviselőjeként dolgozott, szakmai érdeklődésének egyáltalán nem megfelelő közegben, ez alatt az idő alatt publikált munkáival mégis olyan hírnevet szerzett a klasszika-filológiában, hogy 1892-ben ő kapta meg a londoni egyetem latin tanszékét. Indulásától kezdve a szövegkritika kérdései foglalkoztatták elsősorban; cikkeivel, Lucanus-, Juvenalis- és főleg Manilius-kiadásával ezen a területen lett elismert, szinte rettegett szaktekintély. A szövegkritikában ő a filológiai

aprómunka hibátlan pontosságát, a technikai tökéletességre való törekvést magától értetődő, de nem elégséges követelménynek tekintette; az elvek kristálytisztán logikus végiggondolását és következetes érvényesítését legalább ilyen fontosnak tartotta. S ha valaki valamiben vétett, lehetett a tudományág élő vagy holt klaszszikusa, nála irgalomra nem számíthatott. Ő mindig csak az ügyet nézte, sohasem a személyt. Elmarasztaló ítéleteinek megfogalmazásában a szellemes, kaján csipkelődéstől a gyilkos letaglózásig terjedő skálán mozgott, ugyanolyan fölényes biztonsággal, ahogy versbeli mondandói közlésére a nyelvet, a formákat használta, s ugyanígy fogalmazta meg lényegesen ritkább pozitív véleményeit. De bárhogy ítél, bármiről írt, szellemességével, stílusának műves eleganciájával igaz olvasói örömet szerzett és szerez annak is, akit maga a tárgy esetleg nem érdekel, vagy aki nem ért vele egyet. Érdemes megemlíteni, hogy például T. S. Eliot Housmanben a prózaíró-többre becsülte a költőnél.

Neve a magyar olvasóközönségnek nem lehet teljesen ismeretlen. Tótfalusi István fordításában megjelent verseiből egy válogatás 1984-ben, NÉZZEN RÁM, KINEK ÉLNI JÓ... címmel; korábban Szabó Lőrinc és Weöres Sándor is fordított tőle néhány verset. A KLASSZIKUS ANGOL KÖLTŐK című antológiában (1986) nyolc vers képviseli. Prózai írása itt jelenik meg először magyarul.

Ruttkay Kálmán

Alfred Edward Housman

A KÖLTÉSZET NEVE ÉS TERMÉSZETE

Ruttkay Kálmán fordítása

„Óhatatlanul fel kell vetni a kérdést, hogy mennyire lehet illetékes vagy akár (tőle telhetőleg) jó, de nem illetékes kritikus a költészetnek az, aki maga nem költő, legalább in posse. Lehet-e illetékes, lehet-e jó kritikus, de nem egyenrangú? Am felmerül itt egy másik megfontolás is. Tegyük fel, hogy az illető nemcsak hogy nem költő, hanem rossz költő. Akkor mi van?”

(Coleridge: ANIMA POETAE. 127k o.)

Először is kötelességem hálával nyugtázni a megtiszteltetést azoknak, akik a Leslie Stephen-előadó személyét kiválasztják, és megköszönni jóindulatuknak ezt a jelét. Másodsor, kötelességem kijelenteni, hogy döntésükkel nem értek egyet, és választásukat helytelenítem. Ma van huszonkét éve, hogy itt, az egyetemi tanácsolóházban legutoljára, egyszersmind legelőször beszéltem, s akkor tartott székfoglaló előadásomban, amelyben elmondtam, hogy ez az egyetem mit *nem* várhat tőlem, ezeket a szavakat használtam: „*Nem tudom, az irodalomkritikusi képesség-e a legnagyobb adomány, amit az ég a kincstárából adhat, de az ég láthatólag így gondolja, mert ezt az adományt nagyon szűkmárkúan mér. Szónokok és költők, bölcsék és szentek és hősök, ha nincsenek is annyian, mint a tenger fövenye, gyakrabban tűnnek fel, mint a Halley-üstökös; az irodalomkritikusok ritkábban. És ha úgy századonként, két évszázadonként egyszer megjelenik az irodalomkritikus, legyen szíves valaki itt, a matematika e hajlékában megmondani nekem, mi az esélye annak, hogy éppen a klasszikus filológusoknak nevezett tudósok kis csoportjában fog megjelenni. Ha erre a merőben véletlenszerű egybeesésre legutóbb a tizennyolcadik században adódott példa, Lessing személyében, sok időnek kell eltelnie addig, amíg ez újra meggesik, és ha már a huszadik században esedékes egy újabb ilyen ember felbukkanása, csak annyit tudok, hogy az nem én vagyok.*”

Az elmúlt huszonkét év alatt bizonyos tekintetben javultam, más tekintetben romlottam, de annyit nem javultam, hogy irodalomkritikus vált volna belőlem, ám nem is romlottam annyit, hogy annak képzeljem magam. Így hát én nem a szaktekintély hangján szólok önökhöz, amelyet joggal használ az, aki valóban irodalomkritikus, és olykor felvesz az is, aki csak annak hiszi magát. Ha tehát valaki Jehovát akarja hallani a Sion hegyén, vagy egy szekta imaházában mennydörögni, annak máshová kell mennie.

De a különféle nyelveken írott legjobb irodalom egész életemben mindig igaz örömet szerzett nekem, és a kedvtelésből állandóan olvasott jó irodalom remélhetőleg mégiscsak használ valamit az olvasónak: élénkíti lassú felfogását, élesíti tompa ítélőképességét, és finomítja személyes véleményeinek nyersségét. Ezek azonban továbbra is csak személyes vélemények maradnak, és nem veendő olybá, mintha a különleges éleslátás és tudás bizonyosságával közölt igazságok volnának. De remélem, hogy

a rövidség kedvéért meg az önök érdekében is egyszer s mindenkorra elfogadják ezt a nemleges álláspontomat, és ha majd azt mondom netán, hogy valami így és így van, nem fognak ahhoz ragaszkodni, hogy ehelyett azt mondjam: bátorkodom megkockáztatni, hogy így gondoljam, vagy hogy szerény véleményemet ítéljék meg önök jobb belátásuk szerint.

Van egy olyan irodalmi tárgy, amelyről, úgy vélem, hasznosan szólhatnék, mert ez tudományos tárgy is, s egy tudós nyugodt lélekkel foglalkozhat vele, sőt alkalmasabb is erre a feladatra, mint a legtöbb irodalmár. A verselés mesterségének, amit először mai előadásom tárgyául akartam választani, sok olyan tény szolgál alapjául, amelyet e mesterség legtöbb művelője sem ismer, s ami sikerül nekik, ha sikerül, azt jó fülüknek köszönhetik. Ezt a rejtett alapot, amely az egész verselés feltételeiül szolgáló természetes törvényekből áll, és a jó verselés által szerzett öröm titkos forrásait csak kevésbé tárták fel a kritikusok; néhány oldal Coventry Patmore-tól és néhány Frederic Myers-től tartalmazza mindazt, amit, vagy mindazt, ami érdemlegeset írtak ebben a tárgykörben;* és ezekhez az oldalakhoz én is hozzá tudnék adni még néhányat. De ezekből nem lenne jó előadás, elsősorban kis terjedelmük, másodsor a szárazságuk miatt, harmadszor pedig azért, mert a hallgatók nemigen tudnák követni, s amit mondanék, könnyebb volna írásban közölni, mint szóban. Ezek miatt az okok miatt lettem hát eredeti szándékomról, s helyette olyan tárgyat választottam, amely sokkal kevésbé pontosan körvonalazható, s ezért az én adottságaimnak kevésbé felel meg, de amelyet valamelyest pontosan mégis meg lehet közelíteni, s reményem szerint nekem is sikerül.

Amikor az ember a költészet mibenlétét kezdi vizsgálni, az első akadály, amibe beleütközik, az, hogy maga a név eleve bizonytalan, és többféle egyaránt elfogadható jelentése van. Angolul nem tűnik helytelennek, ha „próza és vers” értelmében beszélünk „prózáról és költészetéről”. Csakhogy ez pazarlás; eltékozlunk egy becses szót azzal, hogy olyan értelmet akarunk beleszuszakolni, amelyet egy tágabb jelentésű szó fed pontosan. Vers lehet „*rímes nyekegés*”, mint a Tabard fogadó gazdájának véleménye szerint a Sir Thopas meséje, és a költészet elnevezést általában olyan versre korlátozzuk, amely legalább irodalomnak mondható, bár a prózától esetleg csak mértékes formájában különbözik, és a prózánál csak annyiban magasabb rendű, amennyiben ez a forma, csinosabb lévén, magasabb rendű, és amennyiben a vele általában együtt járó tömörség magasabb rendű. Van azután olyan vers, amely szerzőjének tehetsége és mesterségbeli tudása okán szerez igaz, nagy örömet.

* Olyasmikre gondolok, mint például: a súlyosabb és gyengébb nyomatékoknak bizonyos versmértékekkel, de nem mindegyikkel vele járó váltakozása; a zenei szünetekhez hasonló néma és láthatatlan verslábak megléte a versben; az, hogy bizonyos különböző hosszúságú sorok miért állnak össze harmonikusan, míg mások esetében nagy tudás vagy jó szerencse kell ahhoz, hogy ez sikerüljön; miért van az, hogy míg rímtelen jambus lehet tíz vagy hat szótagú sorokban írni, nyolc szótagú sorokból nem lesz vers, ha nem rímelnek; hogy Coleridge a CHRISTABEL előszavában meghirdetett új elméletének alkalmazásában miért esett két szék közt a pad alá; a nyomaték megfordításának szükségszerű korlátozása, amit Milton jól értett, és amire Bridges nem ügyelt; két egyaránt hibátlan és ugyanazokat a magánhangzókat és mássalhangzókat tartalmazó rímpár közül miért hat a belső fül számára gazdagabbnak az egyik és szegényesebbnek a másik; az alliteráció szerepe a versben, és hogyan kell a fogalmát szűkíteni, ha azt akarjuk, hogy olyasmi legyen, ami szerepét be tudja tölteni, hatását nem téveszti, és főleg nem ütközik saját céljával.

„Now Gilpin had a pleasant wit
And loved a timely joke,
And thus unto the Callender
In merry guise he spoke:

I came because your horse would come;
And, if I well forbode,
My hat and wig will soon be here:
They are upon the road.”

„Mármost Gilpin derűs kedély,
Tréfára kapható,
S mit a takácsnak válaszol,
Úgy tetszik, víg a szó:

»Jöttem, amiért a lovad,
S úgy következtetem,
Hogy a parókám, kalapom
Beér alighanem.«”*

[William Cowper: THE DIVERTING HISTORY OF JOHN GILPIN]

Ez pompás, de ha valakitől tipikusan költői példát kérnek, nem ezeket a sorokat fogja idézni. Nem szükségszerű, hogy egy tipikus példa csak valamelyest is kevésbé egyszerű, világos és direkt legyen, de az egy kicsit felette fog állni ennek.

„Come, worthy Greek, Ulysses, come,
Possess these shores with me:
The winds and seas are troublesome,
And here we may be free,
Here may we sit and view their toil
That travail in the deep,
And joy the day in mirth the while,
And spend the night in sleep.”

„Jer, Ulysses, jer, jó görög,
E partot bírd velem;
Terhes szélvész és hab között,
Itt nincs nyűg, kötelem;
Itt ülve nézzük, mily robot,
Amit a mély kiró,
Míg köszöntnek ránk víg napok
S éjünk álmat hozó.”

[Samuel Daniel: ULYSSES AND THE SIREN]

Itt már nem a takács lovával vágatunk, hanem a Pegazussal repülünk. Ígéretes ifjú poéta jól teszi, ha elraktározza emlékezetében ezt a versszakot, nem azért, hogy mintául tegye maga elé, hanem hogy próbakő gyanánt használhassa bármikor. Nyelvezet, tempó dolgában ez egyaránt tökéletes. A legköznapiabb szavakból áll, mégis, egy szemernyi próza sincs benne, és szállott legyen bár sokkal közelebb az éghez a költészet mestersége, soha biztosabb és könnyebb szárnyon nem szállott.

Tökéletes, mondom; és semmitől sem lehet a tökéletesnél többet követelni; csak hogy a költészet ennél többre is képes, éppen ezért többet is kell elvárni tőle. Van a költészetnek egy olyan fogalma, amely nem merül ki a nyelv tisztaságában, a verselés gördülékenységében s az általuk nyújtott egyszerű, hogy úgy mondjam, színtelen örömben, de megköveteli azt is, hogy legyen ezekben valami, ami sajátosan és érzékelhetően megindítja, megrendíti az embert. Tegyük a Danieltól idézett versszak mellé Bruce vagy Logan KAKUKK-ját:

* A szemelvények többségét N. Kiss Zsuzsa fordította. A továbbiakban a fordító nevét csak akkor tüntetjük fel, ha a fordítás mástól való. – R. K.

„Sweet bird, thy bower is ever green,
Thy sky is ever clear;
Thou hast no sorrow in thy song,
No winter in thy year.”

„Édes madár, zöld lugasod,
Tiszta mindig eged,
Dalod nem ismer bánatot,
Sem esztendő telet.”

[John Logan vagy Michael Bruce: ODE TO THE CUCKOO]

Új elem jelenik itt meg, egy leheletnyi érzélem. S én úgy vélem, a költészet sajátos feladata: érzelmet sugározni; nem gondolatot közölni, hanem olyan rezgést kelteni az olvasó lelkében, amely annak felel meg, amit az író érzett. Még ahol nem is ennyire szép és elragadó a verselés a külső formájában, például Johnson eme soraiban,

„His virtues walked their narrow round,
Nor made a pause, nor left a void;
And sure the Eternal Master found
The single talent well employed.”

„Szűk kör volt, mit érdeme rótt,
Hiánytalan, folyamatos,
Meggyőzően a Mindenhatót,
Az egy talentum kamatoz.”

[Samuel Johnson: ON THE DEATH OF DR ROBERT LEVET]

ugyanez lehet a hatása, és hasonló reakciót válthat ki.

Ennél magasabbra most nem hatolok a költészet lépcsőjén. Ezt a két példát azért választottam, mert majdhogynem igénytelennek mondhatók, s alig van bennük több, mint annak az ígérete, hogy hova is juthat el a költészet. Ez nem emelkedett vagy fennkölt vagy erőteljes; nem nyűgöz le nagyszerűségével, nem járja át törként a szívet, nem rázza meg a lelket, nem akasztja el a lélegzetet. Mégis költészet, ha nem is a legnemesebb, de a megfogható legnemesebb értelemben az.

„Duncan is in his grave;
After life's fitful fever he sleeps well.”

„Duncan lent a sírban;
Nem gyötri többé a lázroham élet.”

[William Shakespeare: MACBETH. III. felv. 2. szín. Szabó Lőrinc ford.]

Még az ilyenfajta költészetre sincs más szavunk.

Azt mondtam, a „költészet” szónak annyi elfogadható jelentése van, hogy pusztán ezért is nagyon nehéz a természetéről beszélni. Már csak ezért sem szabad növelnünk a zűrzavart azzal, hogy e szóval önkényesen bánunk, s olyan, egymástól eltérő dolgokra használjuk, amelyeknek már megvan a saját nevük, vagy pedig olyan új dolgokra, amelyekre új neveket kell kitalálni.

Volt az angol költészetnek egy egész korszaka, amelyben a költészet helyét egészen másvalami bitorolta, amit találóan és jellemzően úgy hívtak, hogy elmésség; elmésség nem a szó mai értelmében, hanem ahogy Johnson határozta meg: „egymástól különböző képek összekapcsolása vagy rejtett hasonlóságok felfedezése látszólag eltérő dolgok közt”. Az ilyen felfedezések nem költőibbek, mint az anagrammák, s ami örömet szereznek, az tisztán szellemi öröm, és szelleminek sekély, de leginkább éppen ezt a fajta örömet kereste és találta meg a versekben a művelt réteg a XVII. században ötven, sőt több éven át. A kortársaiknak ezzel szolgáló írók között néhányan véletlenül jelentős költők voltak, s bár soraikból általában hiányzott az összhang, s nyilván süket matematikusok szabták őket méretre és kötözték nyalábbba, költészetük egy csekélyke része mégis szép volt,

sőt nagyszerű. De nem ezzel hódítottak, s nem is ezzel akartak hódítani. A hasonlat, a metafora, ezek a költészet szempontjából lényegtelen dolgok voltak az ő legfőbb gondjuk, és ezeket annál jobban becsülték, minél kiagyaltabbak voltak. Nem arra szánták őket ezeket a járulékos elemeket, hogy valami hasznukat vegyék, hogy mondandójuk felfoghatóbbá vagy eszméik világosabbá váljanak; még csak dísznek sem igen szánták őket, és azzal sem törődtek, hogy egy képnek van-e annyi saját ereje, amivel tetszést tud kiváltani; az ő céljuk az volt, hogy újszerűséggel lepjenek meg és ötletességgel szórakoztassanak egy olyan közönséget, amely csak azt az egyet kívánta, hogy meglepjék és szórakoztassák. Bármilyen kéjes élvezet lehetett is azt olvasni Mária Magdolna szeméről, hogy

*„Two walking baths, two weeping motions,
Portable and compendious oceans”*

*„Két lábra kelt kád, könny-zarándok:
Hordozható, sűrített óceánok”*

[Richard Crashaw: SAINT MARY MAGDALENE, OR THE WEEPER]

ez nem költői élvezet volt, és nem helyénvaló ilyen portékára a költészet címkéjét ragasztani.

Hogy mi a helyénvaló, arra még jobban kell ügyelnünk, amikor valami új dologtól vagyunk annyira elragadtatva, hogy azt a szóba jöhető legmagasztosabb névvel akarjuk illetni. Vigyázzunk, nehogy úgy bánjunk a „költészet”-tel, mint a vegyészek bántak a „só”-val. A só az ízéről felismerhető kristályos anyag, neve olyan régi, mint az angol nyelv; az angolok közkinccse, akik tudják, hogy mit jelent, nem pedig egy háromszáz évesnél is fiatalabb tudomány magántulajdona, amelynek kellett egy szó annak az új fogalomnak a megnevezésére, hogy „olyan sav, amelynek a hidrogénjét részben vagy egészen egy fém pótolja”, és lustaságból a régi és alkalmatlan „só” szót vette igénybe, ahelyett, hogy új s éppen ezért alkalmas nevet eszelt volna ki. A követendő jó példa az a vegyész, aki amikor először, legalábbis tudomása szerint először észlelte az anyag egy addig meg nem nevezett formáját, nem tulajdonította el számára valami másnak a nevét, hanem a saját fejéből kitalált egy arra illő nevet, és az újkori ember szókészletét a jól használható „gáz” szóval gazdagította. Ha a „költészetet” olyan tárgyra használjuk, amely sem formájában, sem tartalmában nem emlékeztet semmire, amit eddig annak hívtak, nemcsak a nyelvet sértjük és rontjuk meg, hanem a tiszteletlenség és káromlás bűnébe is eshetünk. Lehet, hogy a „költészet” nagyon is hitvány név a szóban forgó tárgyra, lévén a tárgy bizonyára valami más, esetleg valami magasabb rendű. Amikor az Úr esőként bocsátott kenyeret az égből, úgy, hogy az emberek angyali eleddel ettek, és Izrael fiai a pusztának színén apró gömbölyűségeket láttak, olyan aprókat, mint a dara a földön, azokat nem fúrjeknek nevezték, hanem, átérezve a pillanat nagyszerűségét, azt mondogatták egymásnak: „Ez manna.”

Van azután álköltészet is, tudatosan gyártott és pótszer gyanánt kínált hamisítvány. A nagy angol történelmi példa az a fajta vers, amely bőven termett, és elnyerte műveltek és műveletlenek tetszését egyaránt, abban a korban, amelyet, irodalomra vonatkoztatva, tág értelemben a XVIII. századnak hívnak; nem egy időrendileg véletlenül elkezdődött és lezárult százéves időszak ez, hanem egy hosszabb egységes, tényleges szakasz, az 1671-es SAMSON AGONISTES és az 1798-as LÍRAI BALLADÁK közé eső idő, amelynek szerves része, sőt legnagyobb hatású tényezője az érett Dryden munkássága.

Matthew Arnold, amikor több mint ötven évvel ezelőtt Wordsworthnek és Coleridge-nak a XVIII. századi költészetéről vallott elítélő véleményéről beszélt, figyelmez-

tetőleg megpendítette, hogy „*sok jel vall arra, miszerint a XVIII. század és az akkori nézetek újból hódítani kezdenek*”. Emlékszem, magamban azt gondoltam akkor, hogy ez azért mégiscsak kizárt, de lám, mit tesz az, ha irodalomkritikus valaki. Már sok-sok éve mutatkozik az a törekvés, hogy a XIX. századnak a XVIII. század költészetéről hozott ítéletét felül kell vizsgálni, s meg kell mondani, hogy a XIX. század elítélő véleménye nem volt más, mint a saját korabelitől eltérő költészet iránti ellenszenv megnyilvánulása. Ez tévedés. Az a kor nem azért becsülte le a XVIII. század költészetét, mert jellegében különbözött a magáétól, hanem mert – még legjobb műveiben is – minőségileg különbözött tőle, míg viszont saját korának legjobb költészete nem különbözött mindama korok újabb vagy antik, angol vagy más nyelvű költészetétől, amelyeket a költészet nagy korszakainak tekintünk. Ezt a mércét a XVIII. század költészete nem üti meg, még akkor sem, amikor nem korcs, még akkor sem, amikor egészséges és jó.

A XVIII. század angol irodalma csodálatos és nagyon élvezetes. Érték dolgában egyöntetűbb, mint bármely korábbi vagy későbbi időszak; s bár e kor sajátos feladata és jellegzetes vívmánya olyan egészséges, mesteri, izmos próza megteremtése volt, amely egy Milton vagy egy Jeremy Taylor nehézkes, díszes és öntetszelgő prózájának helyébe lépve megbízható eszköze lett a szabatos gondolkodásnak és az igazság elmélyült keresésének, versben is alkotott remekműveket, és talán egyetlen, lírainál terjedelmesebb költemény, még AZ APÁCA PAPJÁNAK MESÉJE vagy A VÉN TENGHERÉSZ sincs olyan tökéletes, mint A FÜRTRABLÁS. De a XVIII. században uralkodó és annak irodalmát meghatározó emberi tényező az értelem volt, s ez, mint Matthew Arnold mondta, „*némiképp elnyomta és elhallgattatta a költészetet*”, és „*fagyot lehelt a lélek eleven képzelőerejére*”. Az ember lemondott arról, hogy abból éljen, amit lénye mélységeiben talál, ehelyett olyan gondolatokkal foglalatkoskodott, amelyek belül maradnak az értelem határain; gyertyát gyújtott, és leeresztette a függőnyt, hogy kizárja a költészet patrónáját, a holdat. Volt költészet ezután is, és ennek a költészetnek jó része kitűnő irodalom, csak-hogy a kitűnő irodalom, ami egyszersmind költészet is, ettől még nem lesz kitűnő költészet, és a XVIII. századi költészet akkor felelt meg céljának legjobban, amikor nem próbált meg költői lenni. A „XVIII. századi költészet” voltaképpen két különböző és egymással össze nem keverendő dolognak az elnevezése. Volt egy jó, egészséges, köznapi valami, ami sikeresen látott el egy jó és tisztos, bár nem magasrendű feladatot. A szatíra, a vitairat és a burlesz a XVIII. század szellemének jól megfelelő műformák, s amit a korszak ezekben nyújtott, annak nem volt párja, csakhogy ezekben nincs helye a magasrendű költészetnek, sőt az még kárt és torzulást okozna bennük, hacsak nem nagyon szűkmarkúan és óvatosan mért adagokban van beléjük keverve. A SZAMÁRIÁSZ befejezését akár fennköltnek is mondhatjuk, de ezt a hangot a költő bölcsen a befejezésre tartogatta. Inkább csak annyi költői elemet bír meg a szatíra, amennyi az efféle sorokban található:

„*Riches, like insects, when conceal'd they lie,
Wait but for wings, and in their season, fly.
Who sees pale Mammon pine amidst his store,
Sees but a backward steward for the poor;
This year a reservoir, to keep and spare,
The next a fountain, spouting thro' his heir,
In lavish streams to quench a country's thirst,
And men and dogs shall drink him till they burst.*”

„*A kincs, akár a rovar, rejtőző,
Szárnyra vár, s kirajz, ha ideje jő.
Mammon, míg senyvedve óv zsákokat,
Pórtól húzódozó sáfárt mutat:
Idén tározó, félretett fölös,
Jövőre kút, s kútfő az örökös;
Bő forrásából ország betelik,
Ember, eb pukkadásig vedelik.*”

Milyen pompás sorok! De az ilyenfajta írás, amely pedig igazi diadala volt és jogos büszkesége lehetett volna művelőinek, nem elégtette ki őket. Úgy érezték, hogy ez végül is nem egyenrangú más korok költészetével, és annak a költészeteszmének sem felel meg, amely halványan élt a lelkükben, és olyasmi után vágyakoztak, ami kevésbé földhözragadt. Olyan volt ez, mintha a strucc repülni akarna. A maga elemében a strucc minden élőlény közt a leggyorsabb. Lovat, lovast lepipál, s bár azt is tudjuk, hogy a bölcsességtől megfosztotta az Isten, és értelemmel sem ajándékozta meg, annyi észt mégis kapott tőle, hogy ne képzelje magát pacsirtának vagy sasnak. A XVIII. századi költőknek a magasrendű, lelkesült költészet nem jött csak úgy magától, mert az azt tápláló heves érzéseknek akkor nem volt bővében a lélek, de ők azért csak nekiyürköztek, és a becsvágy parancsára megpróbálkoztak a fennkölt zöngeménnyel. Ahhoz, hogy igazi költészetet alkossanak, azt hitték, olyasmit kell írniuk, ami a lehető legkevésbé sem hasonlít a prózára, és e célból kitalálták az úgynevezett „hibátlan és pompás nyelvezet”-et, ami abban állt, hogy mindig a rossz szót használták a jó helyett, és nem törődtek azzal, hogy helyénvaló-e a dolog; díszként ezzel vontak be mindent, amit fennköltté akartak tenni. Ez figyelmet keltett, s nehéz volt észre nem venni, úgyhogy a közvélemény hamarosan a költészet fogalmával kapcsolta össze, s idő múltával már csak ezt tekintette költőinek.*

Valójában ez egyszerre volt fellengzős és szegényes. Választékosnak szánt és ezért nagyon szűk szókinccsel élt, következésképpen alkalmatlan volt nagyszámú és sokrétű feladatainak teljesítésére. Természeti tárgyakat nem tudott érzékeny természetűséggel leírni; emberi érzéseket nem tudott az azokénak megfelelő változatossággal és finomsággal kifejezni. Sűrű, merev, rugalmatlan közeg került az író és műve közé. És

* Manapság szokás azt mondani, hogy a XIX. századnak szintén megvolt a maga nyelvezete. Csakugyan megvolt vagy lett, és a hetvenes-nyolcvanas években a kis költők és a versfaragók mind ugyanazt az állítólag költői nyelvezetet használták. Ez másodlagos volt és ízetlen, de nem abszurd; leginkább az áporodott és hervatag báj jellemezte.

„As one that for a weary space has lain
Lull'd by the song of Circe and her wine
In gardens near the pale of Proserpine,
Where that Æean isle forgets the main,
And only the low lutes of love complain,
And only shadows of wan lovers pine –
As such an one were glad to know the brine
Salt on his lips, and the large air again...”

„Mert ki hosszú időt nyűgben hevert
Kirkéi dallal-borral telve el
A kertben, hol Proserpina közel,
Hol Égei-sziget tengert felejt,
S csak halk lant keserül szerelmeiket,
S csupán szeretők árnya vezekel –
Az boldog, ha habot lát s venni kell
Ajhára sóit és nagy lélegzetet.”

[Andrew Lang: THE ODYSSEY]

A XVIII. század levegőjének hatására sokkal jobb költők is írtak ennél sokkal rosszabbul.

„Lo! where the rosy-bosom'd Hours,
Fair Venus' train, appear,
Disclose the long-expecting flowers
And wake the purple year!
The Attic warbler pours her throat...”

„Nézd a sok rózsás keblű Hórát,
Vénusz kíséretét:
A rég-vágyó szirmot kibontják,
Éled a bíbor év!
Torkot tár énekes madár”

[Thomas Gray: ODE ON THE SPRING]

és így tovább.

a nyelvnek ez a tompulása saját keretein túl is következményekkel járt, hatása befelé terjedt, és eltompította az érzékelést is. Amit már nem lehetett leírni, azt érzéklni sem lehetett.

Ennek a stílusnak a vonásai és kialakulása kegyetlen megvilágításban vizsgálhatók Dryden Chaucer-fordításaiban. A LOVAG MESÉJE, Palamon és Arcitas története nem tartozik Chaucer legjellemzőbb és legsikerültebb költeményei közé; ebben nem mozog olyan teljes otthonossággal, mint a PROIÓG-ban és a CHAUNTECLEER ÉS PERTELOTE MESÉJÉ-ben, és a tempója is egy kicsit bágyadt. Dryden fordításai Drydent ereje és képességei teljében mutatják, és ezek jó részét őszintén és komolyan csodálni lehet. Nem volt érzéketlen Chaucer sajátos értékei iránt; volt annyi belátása, hogy megtartson ilyen sorokat, mint „*Up rose the sun and up rose Emily*” – „*Felkelt a nap s vele Emilia*” vagy „*The slayer of himself yet saw I there*” – „*Az öngyilkosság képe ott meredt*” [Geoffrey Chaucer: CANTERBURYI MESÉK, A LOVAG MESÉJE, Kormos István ford.], tudta, hogy ezeken sem ő, sem más nem javíthat. De hasonló esetekben nagyon is gyakran próbált javítani, abban a hiszemben, hogy képes erre. Azt hitte, mint mondta, hogy „*a CANTERBURYI MESÉK némelyikét mai, árnyaltabb nyelvünkre ültettem át*”; „*elhagytam bizonyos szavakat, amelyeket védhetetlen hadállásoknak éreztem költőknél, aki nem ismerte az erődítés újkori mesteriségét*”; „*egyes helyeken – mondja – hozzátettem egy kicsit a magaméból, ahol úgy gondoltam, hogy szerzőnkől hiányzik valami, és gondolatainak nem adta meg igazi fényüket, mert híjával volt a szavaknak nyelvünk kezdeti szakaszában*”.

Lássuk a következményeket. Chaucer eleven és emlékezetes sorából: „*The smiler with the knife under the cloke*” – „*az Orvot – tör ruhája rejtékén*” [Kormos István ford.] ez a három sor lett:

„*Next stood Hypocrisy, with holy leer,
Soft smiling and demurely looking down,
But hid the dagger underneath the gown.*”

„*A képmutatás: szentfazék, pimasz,
Szelíd mosoly, jámbor fő, leszegett,
De leple alól törrel fenyegett.*”

Vagy: „*Alas, quod he, that day that I was bore*” – „*Így szólt: Amely szült, átkozott a nap!*” [Kormos István ford.] Ezt írta Chaucer, aki híjával volt a szavaknak, nyelvünk kezdeti szakaszában. Dryden a segítségére siet, és megadja a költő szavainak igazi fényüket, így:

„*Cursed be the day when first I did appear;
Let it be blotted from the calendar,
Lest it pollute the month and poison all the year.*”

„*Átkozott nap, mely kezdte életem:
A naptárból tűnjék az éktelen,
Hó szennye, év mételye ne legyen.*”

Vagy másutt:

„*The queen anon for very womanhead
Gan for to weep, and so did Emily
And all the ladies, in the company.*”

„*A királynő, ahogy az asszonyok
Szokták, sírva fakadt s együtt vele
Emilia s a hölgyek serege.*”

[Kormos István ford.]

Ha Homérosznak vagy Danténak kellene ugyanezt mondania, vajon másképp akarnák-e mondani? Ám Dryden szerint Chaucer nem ismerte az erődítés újkori mesteriségét, amit aztán ő így alkalmaz:

„*He said: dumb sorrow seized the standers-by.
The queen, above the rest, by nature good
(The pattern formed of perfect womanhood)
For tender pity wept: when she began
Through the bright quire the infectious virtue
ran.
All dropped their tears, even the contended
maid.*”

„Így szólt: Búba esett, ki körben állt.
A királyné, jóságos módfelett,
Nőiségben tökély, legteljesebb,
Sírt gyöngéd szájalommal. Kezdte ő,
S szép karában a ragály terjedő:
Mind könnyet ejt, a vívandó leány is.”

Hát nem az Ézsaiás átka sújtott le Angliára: „Kövéritsd meg e nép szívét, és füleit dugd be és szemeit kend be”? Elgondolni is szörnyű, hogy egyáltalán lehetett ilyen érzéketlenség, amely ezt a híg locsogást összetéveszthette a hibátlan és pompás nyelvezettel. Még szörnyűbb azt látni, hogy ez bőségesen, folyamatosan és nyilvánvaló diadalmámor közepette ömlött egy nagy és méltán híres szerző tollából. De a legszörnyűbb arra gondolni, hogy ő maga volt ennek a legfőbb forrása. A hibátlanság abban, hogy Emiliát „*a vívandó leány*”-nak nevezi, az ő hibátlansága, és abban, hogy „*szép karában a ragály terjedő*”, a pompázatosság az ő saját ragályos bűne. Tanítványa, Pope annyira csodálta ezt a sort, hogy ILLÍSZ-fordításában kétszer is felhasználta:

„*Through all her train the soft infection ran.*” „*Kiséretében dúlt a lágy ragály.*”
„*The infectious softness through the heroes ran.*” „*Ragályos lágyság lepte mind a hőst.*”

[Alexander Pope ILLÍSZ-fordításából.]

Ugyanez a Dryden, amikor maga rontotta ízlése és a tévútra vezető nagyotakarás engedte, versben még jobban tudott írni, mint prózában, és vedrét ugyanannak a tiszta, egészséges, ízes angol nyelvnek a kútjában merítette meg. Milyen öröm, amikor hibátlanságot és pompát felejtve, mesterkéletlenül szólal meg nyelvünkön:

„*Till frowning skies began to change their cheer,
And time turned up the wrong side of the year.
Bare benting times and moulting months may
come,
When lagging late they cannot reach their home.*”
*Your benefices twinkled from afar;
They found the new Messiah by the star.*”

„*Míg kedélyben enyhülnek zord egek,
S az idő mutat téves évfélet.
Lehet vedlős hó, nincstelen-sivár,
Oly kullogi, hogy haza sem talál.
Te csillantottál javadalmakat,
Új Megváltóhoz mutatva utat.*”

[John Dryden: THE HIND AND THE PANTHER]

És nemcsak a szatíra és a polemikus vers neki otthonos világában van erre példa, hanem még a MESÉK könyvében is, amelyben pedig távolabbra merészkedik. A VIRÁG ÉS A FALEVÉL elé ezt a tizenkilenc saját sorát illesztette:

„Now, turning from the wintry signs, the Sun
His course exalted through the Ram had run,
And whirling up the skies his chariot drove
Through Taurus and the lightsome realms of Love,
Where Venus from her orb descends in showers
To glad the ground and paint the fields with
flowers:

When first the tender blades of grass appear
And buds that yet the blast of Eurus fear
Stand at the door of life and doubt to clothe the year,
Till gentle heat and soft repeated rains
Make the green blood to dance within their veins.
Then at their call emboldened out they come
And swell the gems and burst the narrow room,
Broader and broader yet their blooms display,
Salute the welcome sun and entertain the day.
Then from their breathing souls the sweets repair
To scent the skies and purge the unwholesome air:
Joy spreads the heart, and with a general song
Spring issues out and leads the jolly months
along.”

„Téli jegyeit elhagyva a Nap
Keresztül a Koson nekiszalad,
S fogatát átalhajtvá a Bikán
Fenn terem a Szerелеm magasán,
Honnét köréből Vénusz mint eső
Virág-felfestő s Föld-repestető.

A zsenge fűszál, kikelni serény,
S bimbó, mit rettent eurusi kény,
Megtorpannának a lét küszöbén,
De sok langy záport hoz enyhe meleg,
S ereikben zöld vérük felpeszeg;
Ily biztatásra valamennyi ád,
Gyöngyöt duzzaszt és szétvet szűk szobát,
Nötteti, bontja széjjel szirmai,
Kart tár a Napnak és fényt szomjazik;
Lélegző lelkükből előlebog
Az édesség és elfű szennyeket.
A szív örömtől feszül, zsong a dal,
S színre lép a Tavasz víg hónapjaival.”

[John Dryden: FABLES. THE FLOWER AND THE LEAF]

Mennyi buja szépség és erő! és mennyi természetesség! Azt hiszem, én ezt a szakaszt lelkesebben csodálom és jobban élvezem, mint ahogy Pope vagy Johnson vagy Dryden saját kortársai tudták csodálni és élvezni, mert én kívül élek az ő börtönükön, azon a börtönön, amelybe maga Dryden zárta őket, mert az én fülem nem arra van hangolva, hogy beérje a raboknak a börtönkápolnában énekelt zsolozsmáival, de meg tudom halani azt a vad zenét is, amellyel minden faág telítve van a falakon kívüli szabad világban.

Ámbár ez az összehasonlítás nem egészen áll erre a szakaszra sem. Amikor Torinóban *Barolo traveccchió*t iszogatok, nem zavar, még csak meg sem kísért az a gondolat, hogy Dijonban jobb a bor. Pedig jobb; és költészet is volt jobb, a Miltonét nem is számítva, még a Drydent megelőző korcs és kificamodottan gondolkodó nemzedékében is. A Károly kori Parnasszusnak nevezett szemétdombon ritkásan elszórva akadtak tisztább fényű apró drágakövek, és Dryden legeredetibb költészete, négy összefüggő sornál sohasem több, és kettőnél több is csak ritkán, korai, idomtalan és fárasztó versében, az ANNUS MIRABILIS-ben található.

Nagy utóda, Pope, aki ILIÁSZ-fordításával sokkal káprázatosabb és csábítóbb példáját adta a talmi stílusnak, és, ahogy Coleridge mondta, „a mi ál-költői nyelvünk legfőbb forrása” lett, mások előtt tágra nyitotta a kaput, de maga nem sokáig maradt társuk azon a széles úton, amely a romlásba vitte őket. Felismerte és élete utolsó húsz évében kitaróan követte is tehetsége igazi irányát a szatíra vagy a verses polémia területén,

ezekbe nem fektetett nagyobb mennyiségű vagy kivételesebb minőségű költészetet, mint amennyit megbírtak, s ő maga többet nem szállt fel a léggömbbel. Pope-ban kevesebb költői adottság volt, mint Drydenben, kortársaival egyetemben szegényebb szókincssel élt, s bár verselése egyenletesebben jó, nem érte el a Dryden legjobb pillanataira jellemző lebegő tökélyt. Az igazi költészet legközelébe az őszinte belső hév emeli. Pope-nak lélek volt a testében, légies, tüzes elem, a Drydenében viszont csak egy nagy agyagrög, és Pope fennköltebb tud lenni Drydennél. De még az ELÉGIA EGY SZERENCSETLÉN HÖLGY EMLÉKÉRE című versében sem füst nélkül ég a tűz, és nyelvezete sem olyan természetes és tiszta, hogy az igazi érzelem teljesen érvényre jusson benne.

*Apácának nem fáj soha a zárda,** és néhány okvetetlenkedő kivételével a XVIII. század beérte azzal, amit vezető költői nyújtottak. „*Arra a kérdésre – mondja Johnson –, amit pedig feltettek hajdan, hogy vajon költő volt-e Pope, igazán felesleges másképp válaszolni, mint visszakerdéssel: ha Pope nem költő, kiből található költészet?*” Található költészet, Johnson doktor úr, például Watts doktorban.

„*Soft and easy is thy cradle;
Coarse and hard thy Saviour lay,
When his birthplace was a stable
And his softest bed was hay.*”

„*Te bölcsődben lágú a párna,
Meváltóké volt rideg,
Istállóban jött világra,
Hitvány széna közt pihent.*”

[Isaac Watts: A CRADLE HYMN]

Ez az egyszerű vers, rossz rímestül, mindenestül olyan költészet, amilyen Pope-tól nem telik. Azután van még költészet, Samuel, az ön névrokonában, Benjaminben, akit ugyanolyan kemény fából faragtak, mint önt.

„*What gentle ghost, besprent with April dew,
Hails me so solemnly to yonder yew,
And beckoning woos me, from the fatal tree,
To pluck a garland for herself or me?*”

„*Mely lélek, áprilisi, harmatos,
Int komolyan tisztafa ágához,
S eseng a végzetes fánál azért,
Szednék neki vagy magamnak füzért?*”

[Ben Jonson: AN ELEGY ON THE LADY JANE PAWLET]

Amikor Pope ezt utánozta, csak ennyi tellett tőle:

„*What beck'ning ghost along the moon-light
shade
Invites my step and points to yonder glade?
'Tis she! – but why that bleeding bosom gor'd...*”

„*Mely szellem szólít holdárny szélein,
S viszi ama tisztához lépteim?
Ó az! – De miért a vérző kebel?*” stb.

[Alexander Pope: ELEGY TO THE MEMORY OF AN UNFORTUNATE LADY]

Amikor azt hallom, hogy valaki Pope-ot kihívó hangsúllyal költőnek nevezi, az a gyanúm támad, hogy a nyelv kétértelműségét használja ki, s azzal akar zavart kelteni a gondolkodásban. Hogy Pope költő volt, az igaz, de olyan igazság ez, amelyet a hazug

* „*Nuns fret not at their convent's narrow room.*” William Wordsworth egy szonettjének kezdősora. Kosztolányi Dezső fordítása. – R. K.

emberek szeretnek, mert olyan jól szolgálja a hamisság ügyét. Hogy Pope nem volt költő, az tévedés, de tisztességes ember, aki fél az utolsó ítélettől és a lángoló, kénköves tótól, esetleg mégis inkább ezt fogja mondani.

Az olyan költészetért, mint a Pope-é, lehetetlen tiszta szívből úgy lelkesedni, ahogy Johnson lelkesedett, s teljes kielégülést találni benne anélkül, hogy az ember képtelenné válna a nemesebb költészet méltánylására vagy akár csak felismerésére, mikor szembesül vele. Johnson kritikus ítéloképességét meglehetősen rossz színben tüntette fel az, ahogy sajnálatos őszinteséggel elmondta, miképp hatott rá a LYCIDAS, de gondoljunk arra is, hogyan reagált az olyan költészetre, amely valahogy mégiscsak létrejött a XVIII. században, de jellegében teljesen eltér attól, s más korokhoz méltó; gondoljunk csak arra, miképp vélekedett Collinsról. Személy szerint becsülte és kedvelte Collinst, és jó szíve csakis azt súghatta neki, hogy jót akarjon mondani barátja költészetéről, de becsületessége ebben megakadályozta.

Mint mondtam, elsősorban azért nehéz a költészetről beszélni, mert a fogalom eleve kétértelmű. De fejtegetéseink során most egy olyan ponthoz jutottunk el, ahol egy másik és talán még nagyobb nehézséggel találjuk magunkat szemközt, amikor is el kell döntenünk, illetékes-e vagy illetéktelen a bíró, vagyis érzékeny-e vagy érzéketlen a befogadó. Fel tudom-e ismerni a költészetet, ha szembesülök vele? Van-e szervem a költészet felfogására? A művelt emberek többségének köztudomásúan és tagadhatatlanul nincs, mi jögon higgyem én, hogy ahhoz a kisebbséghez tartozom, amelyeknek van ilyen szerve? Annyit tudhatok, hogy mit szeretek és csodálok, s azt módfelett szerettem és csodálhatom, de mi mondatja velem azt, hogy az költészet? Van-e több okom ezt gondolni, mint hogy a magamról alkotott véleményem értelmében az, amit leginkább szeretek és csodálok, ne a legmagasabb rendű valami volna? De miért ne volnánk hajlandók beismerni, hogy a költészetet talán nem tudjuk érzékelni? Miért kellene önbecsülésünk szempontjából szükségesnek vélni, hogy tudjuk? Hány jó és nagy embernek, hány szentnek és hősnek volt meg ez a képessége? Halljuk-e a denevér visítását? Valószínűleg nem, de kevesebbre becsüljük-e magunkat ezért? Megpróbáljuk-e elhítni másokkal, netán megpróbáljuk-e önmagunkat meggyőzni arról, hogy halljuk? Hát olyan elviselhetetlen dolog és olyan nagy csapás-e a hiúságunkra nézve, ha a többséghez tartozunk?

Ha valaki érzéketlen a költészetre, még nem azt jelenti, hogy versekben nem tudja örömet lelteni. Ritka az olyan vers, amelyben csak költészet van, semmi más, és származhat öröm a járulékos elemeiből is. Meggyőződésem szerint a legtöbb olvasó, amikor azt hiszi, hogy költészetet élvez, csalatkozik, mert nem tudja elemezni a benyomásait, s valójában nem az előtte lévő passzus költészetét élvezi, hanem valami egyebet, ami abban van, s ami jobban tetszik neki, mint a költőiség.

Kezdjük egy nagyon kézenfekvő példával. Istenfélő nőktől hallottam, hogy nekik a legszebb költészet a Keble-é. Keble költő; A KERESZTÉNY ÉV-ben vannak olyan darabok, amelyeket ateisták is élvezni tudnak, amit azonban az istenfélő nők a legtöbbre tartanak benne, ahogy azt maga Keble is óhajtotta, nem a versek költőisége, és erősen kétlem, hogy ha a kötet legjobb költeményét kellene kiválasztaniuk, bármelyikük is azonnal A HÚSVÉT UTÁNI MÁSODIK VASÁRNAP-ot említené. A jó vallásos költészetet, akár Keble-ben, akár Dantéban, akár Jóbban, alighanem a hitetlen olvasók tudják a leghelyesebben megítélni és a legárnyaltabban élvezni.

Továbbá a múlt században nagy sereget tettek ki az úgynevezett wordsworthiánusok. Ma már sokkal kevesebben vannak, de Wordsworth költészetének igazi méltány-

lása nem csökkent ennek arányában, sőt azt gyanítom, még jócskán növekedett is. A wordsworthianusok, annak alapján, amit Matthew Arnold mondott nekik, hajlottak arra, hogy költőjükben azt dicsérik, ami nem arra méltó. Wordsworthben leginkább az vonzotta őket, amit a filozófiájának lehet mondani; elfogadták a világmindenség erkölcsösségéről vallott nézetét s azt a meggyőződését, hogy a dolgok jó cél felé haladnak, még azt az elképzelését is hajlandók voltak átvenni, hogy a természet élő, érző és jóságos valami, pedig ez ugyanolyan mitologikus fogalom, mint a driádok vagy a najádok. Láthatóan érzéketlenek voltak arra a megindító hangjára, amely a szívébe markol és könnyet csal a szemébe ezreknek, akik mit sem adnak a nézeteire, meggyőződéseire; és bármilyen indokoltan becsülték is azt a képességét, hogy mélyen belelátott az emberi lélekbe, valamint erkölcsi eszméinek a nemességét, ezek a dolgok, amelyek szoros összefüggésben voltak költészetével, mégsem azonosak magával a költészettel.

Ha a lelkembe nézek, és megpróbálok tisztán látni e kérdésben, nem tudom meggyőzni magamat arról, hogy vannak úgynevezett költői eszmék. Úgy vélem, nincs olyan becses igazság, olyan mély értelmű gondolat, olyan magasztos érzelem, amelyet ne lehetne prózában kifejezni. Legfeljebb annyit tudok elismerni, hogy bizonyos eszmék könnyebben, mások nehezebben fejezhetőek ki költőien, és hogy az előbbieket a költészet megemeli, ezzel felmagasztosítja, majd nem átlényegíti, ez azonban külön nem észlelhető, hacsak elemző munkával nem.

„*Aki meg akarja tartani az ő életét, elveszti azt, aki pedig elveszti az ő életét, megtalálja azt.*” Ez a legfontosabb igazság, amit valaha is kimondtak, és az erkölcs világában a legnagyobb felfedezés, de nem találok benne semmit sem, amit költőinek kellene mondanom. Amikor azonban a Bölcsesség a PÉLDABESZÉDEK KÖNYVÉ-ben azt mondja, hogy „*aki vétkezik ellenem, erőszakot cselekszik az ő lelkén; minden, valaki engem gyűlöl, szereti a halált*”, nekem ez költészet, s ezt a szavak teszik, amelyekben a gondolat megjelenik; és az anglikán imakönyvben, a negyvenkilencedik zsoltár hetedik verse, „*De senki sem szabadíthatja meg az ő lelkét, s nem köthet nevében egyezséget az Istennel*”, nekem olyan megrendítő költészet, hogy a hangom majd nem elcsuklik, amikor olvasom. És hogy ennek a nyelv az oka, azt kísérletileg tudom igazolni: ugyanennek a gondolatnak a bibliai változatát, „*Senki sem válthatja meg atyjafiát, nem adhat érte váltságdíjat Istennek*”, minden megindultság nélkül tudom olvasni.

Nem az a költészet, amit mondunk, hanem ahogy azt mondjuk. El lehet-e hát különíteni és úgy önmagában vizsgálni? Hiszen a nyelv kapcsolata a maga értelmi tartalmával, jelentésével olyan szoros egység, hogy szorosabbat elképzelni sem lehet. Van-e tehát tiszta, salaktalan költészet, a jelentéstől független költészet?

Még ha van is a költészetnek jelentése, mint ahogy általában van, azt nemigen táncos kiemelten kezelni. „*A költészet akkor szerzi a legnagyobb gyönyörűséget – mondta Coleridge –, amikor csak nagyjából értjük, nem pedig teljesen*”, és a teljes megértés néha majd nem megsemmisíti a gyönyörűséget. A KÍSÉRTETES PALOTA Poe egyik legjobb verse, mindaddig, amíg beérjük annyival, hogy úszunk az általa kiváltott érzésekben, és csak homályosan fogjuk fel az allegóriát. De zavarónak érezzük, legalábbis én, mielőtt kezdjük észrevenni, hogy milyen pontos az allegória a részleteiben, amikor kezd derengeni előttünk, hogy a szép palotakapu a Roger Usher szája, a gyöngy és a rubin a fogai és ajka, a sárga lobogók a haja, a tolldíszes, fakó bástyafal a homloka, és már csak annyi reményünk marad, s ez sem több, mint remény, hogy a szállongó illatoknak semmi közük sincs a hajolajhoz.

A jelentés az elme szüleménye, a költészet nem. Ha az volna, a XVIII. században

jobb költészetet tudtak volna írni. Az adott körülmények között kik annak a kornak azok az angol költői, akiknél leginkább kicsendül és kivehető az igazi költészet hangja a korabeli nyelvezetből? Ez a négy: Collins, Christopher Smart, Cowper és Blake. Milyen egyéb közös jellegzetességük volt négyüknek? Az, hogy örültek voltak. Jusson eszünkbe, mit is mondott Platón: „Az, akinek a lelkében nincs meg a műzsák örültsége, s úgy kopogtat a költészet ajtaján, és azt hiszi, a mesterség jóvoltából olyasmi lesz majd belőle, amit költőnek lehet nevezni, rá fog jönni, hogy az ő józan ésszel összeszerkesztett költészete semmivé lesz az örültek költészete mellett.”

Hogy az értelem nem forrása a költészetnek, sőt még akadályozhatja is a létrejöttét, és arra sem alkalmas, hogy a költészetet, ha mégis létrejött, felismerje, azt legjobban a Smart esete mutatja. Sem a Thomas Seaton tisztelendő úr által alapított egyetemi jutalomdíj, sem a Legfőbb Lény öt különböző attribútumának folyamatos vizsgálata nem csiholt ki belőle jó költészetet, amíg épelméjű volt. Egyetlen olyan költeményét,* amely fenntartotta nevét, s amelyet csak a XIX. század kedvezőbb légkörében méltattak érdeme szerint, s amely a XX. század egyik legjobb versét ihlette,** ha nem is zárt intézetben írta, ahogy ezt a hagyomány tartja, mindenesetre nem sokkal az onnan való szabadulása után; és amikor a XVIII. században, a józanság és értelem korában összegyűjtötték költői műveit, ezt az egyet kihagyták mint olyat, amely „szomorú jegyeit viseli annak, hogy elméje a közelmúltban megháborodott”.

Collins és Cowper, bár mindketten megjárták a bolondokházát, feltehetőleg egyetlen verset sem írtak ott, Blake pedig sohasem volt annyira örült, hogy bezárják. De voltak lényükben olyan elemek, amelyek többé-kevésbé fellázadtak az értelem központi zsarnoksága ellen, és nem olyan volt az elméjük, hogy azon a nagy bitorló biztonságban ülhetett volna. Így esett, hogy a XVIII. században, a próza és a korcs vagy nem teljes értékű költészet korában megnyílt egy forrása a legtisztább ihletnek. Nekem valamennyi költő közt Blake a legköltőibb. Lírai hangját olyan szépnek találok, mint a Shakespeare-ét, és szebbnek, mint bárki másét, és Shakespeare-nél is költőibbnek nevezem, még ha Shakespeare-ben oly sokkal több is a költészet, mert Blake-nél a költészet nagyobb túlsúlyban van minden mással szemben, mint Shakespeare-nél, s nem egy nagy folyóban van elkeveredve, hanem tisztán iható a maga keskeny medréből. Shakespeare gondolatgazdag, és nála a jelentés olyan erőteljes, hogy az pusztán maga is megindítana bennünket, még ha a költészet hiányozna is belőle; Blake-nél a jelentés gyakran mellékes, vagy úgyszólván nincs is, így hát egész hallásunkkal a mennyei dallamára fülelhetünk.

Még Shakespeare is, akinek pedig oly sok mondandója volt, néha úgy ontotta legsebbe költészetét, hogy semmit sem mondott.

„Take O take those lips away
That so sweetly were forsworn,
And those eyes, the break of day,
Lights that do mislead the morn;
But my kisses bring again, bring again,
Seals of love, but seal'd in vain, seal'd in vain.”

„Vidd az ajkad! Hízeleg!
S esküvését megszegi!
Hajnalcsillag szép szemed,
De a hajnalt rászedi.
Csókra vágjék ajkad is, ajkam is;
Szerelem pecsétje az – csak hamis.”

[William Shakespeare: MEASURE FOR MEASURE /SZEGET SZEGGEL/.
IV. felv. 1. szín. Mészöly Dezső ford.]

* A SONG TO DAVID című versét.

** Ralph Hodgson SONG OF HONOUR című versét.

Ennek semmi értelme sincs, de elragadó költészet. Amikor Shakespeare az ilyenféle költészetet gondolattal telíti, még hozzá olyan gondolattal, amilyen e költészethez méltó, mint például „*Fear no more the heat of the sun*” – „*Nap nem éget már, ne félj*” [William Shakespeare: CYMBELINE. IV. felv. 2. szín. Lator László ford.], vagy „*O mistress mine, where are you roaming?*” – „*Úrnőm, merre jársz, nyomod veszett?*” [William Shakespeare: TWELFTH NIGHT /VÍZKERESZT/. II. felv. 3. szín. Radnóti Miklós ford.], ezek a dalok, a líra csúcsteljesítményei, valóban nagyobb és megrendítőbb versek, de költőibbnek aligha tudnám mondani őket.

Mármost Blake újra meg újra, miként Shakespeare is olykor-olykor, tisztán adja nekünk a költészetet, vagy olyan kevés jelentéssel rontva meg, hogy csak a költői érzelem fogható fel, és csak az számít.

„*Hear the voice of the Bard,
Who present, past, and future sees;
Whose ears have heard
The Holy Word
That walk'd among the ancient trees,*

*Calling the lapsèd soul
And weeping in the evening dew;
That might control
The starry pole,
And fallen, fallen light renew.*

»*O Earth, O Earth, return!
Arise from out the dewy grass;
Night is worn,
And the morn
Rises from the slumberous mass.*

*Turn away no more;
Why wilt thou turn away?
The starry floor,
The watery shore
Is giv'n thee till the break of day.«*”

„*Halld hát! A Bárd beszél!
Ki múlt-jelen-jövőbe lát,
Ki hallja még
A Szent Igét,
Mely ősi fák között kiált,*

*S megtévedt lelkeken
Zokog, ha hull az esti dér,
Hogy úr legyen
A zord egen,
Míg tűnő fénye újra él!*

»*Térj vissza, visszatérj,
Ó, Föld, a fűből égre láss,
Fáradt az éj,
És lomha, mély
Álmából jő a pirkadás!*

*Elég a búcsu már!
Elmenned nem szabad!
Vízpart, sudár
Csillagsugár
Tiéd, amíg felkél a nap.«*”

[William Blake: SONGS OF EXPERIENCE. INTRODUCTION
/A TAPASZTALÁS DALAI. BEVEZETÉS/. Gergely Ágnes ford.]

Ez a titokzatos nagyszerűség kevésbé volna nagyszerű, ha kevésbé volna titokzatos, ha a csírájukban lévő eszmék, amelyek a vers egész tartalmát adják, formát és körvonalat kapnának, és a sejtetés gondolattá sűrűsödne.

„Memory, hither come
 And tune your merry notes;
 And while upon the wind
 Your music floats
 I'll pore upon the stream
 Where sighing lovers dream,
 And fish for fancies as they pass
 Within the watery glass.”

„Jöjj, szép emlékezés,
 Pendítsd meg ideged,
 És míg zenéd a széllel
 Száll, tün, lebeg,
 A patakpartra ballagok,
 Hol sok szerelmes andalog,
 Horgászva tünde álmokat,
 Mik siklanak a víz alatt.”

[William Blake: SONG /DAL/. Somlyó György ford.]

Ez semmi valóságos dolognak nem felel meg; az emlékezés szálló zenéje és a többi: üres kifejezések, nem pedig elképzelandó dolgok, a versszak csak gondolatmentes gyönyörűség hálójába gabalyítja bele az olvasót. Azoknak a soroknak, amelyeket most fogok felolvasni, Blake számára valószínűleg volt valami jelentésük, és a Blake-kutatók úgy vélik, hogy azt meg is találták, de a jelentés szegényes, gyarló, kiábrándító magukhoz a sorokhoz képest.

„My Spectre around me night and day
 Like a wild beast guards my way;
 My Emanation far within
 Weeps incessantly for my sin.

„Szellemem, mint szörnyü vad
 Éj s nap őrzi utamat
 Sugár-lelkem sír belül
 Vétkemért szüntelenül.

A fathomless and boundless deep,
 There we wander, there we weep;
 On the hungry craving wind
 My Spectre follows thee behind.

Méretlen Mély az utunk,
 Hol sírunk, vándorolunk;
 Éhes, vágó szeleken
 Jár mögötted szellemem.

He scents thy footsteps in the snow
 Wheresoever thou dost go:
 Through the wintry hail and rain
 When wilt thou return again?

Hóban kutatja nyomod,
 Utad bármerre rovod,
 Téli víz vagy jég suhint.
 Mikor térsz vissza megint?

Dost thou not in pride and scorn
 Fill with tempests all my morn,
 And with jealousies and fears
 Fill my pleasant nights with tears?

Büszke gúnyból tetted-e,
 Hajnalom vésszel tele,
 És gyanakvás, félelem
 Töltsi könnyel éjjelem?

Seven of my sweet loves thy knife
 Has bereaved of their life.
 Their marble tombs I built with tears
 And with cold and shuddering fears.

Hét szerelmem életét
 A te késed vágta szét.
 Könny, borzongás és fagyok
 Márványából sírt rakok.

Seven more loves weep night and day
 Round the tombs where my loves lay,
 And seven more loves attend each night
 Around my couch with torches bright.

Éj s nap hét más szerelem
 Sír sírjukon szüntelen,
 S hét más szerelem örül
 Fáklyákkal ágyam körül.

*And seven more loves in my bed
Crown with wine my mournful head,
Pitying and forgiving all
Thy transgressions great and small.*

*When wilt thou return and view
My loves, and them to life renew?
When wilt thou return and live?
When wilt thou pity as I forgive?"*

*Éjjel hét más szerelem
Babért fon gyász-fejemen,
S fájva megbocsát neked
Mindenrendű vétkeket.*

*Mikor jössz, hogy lásd, vigaszt
Nekik új élet fakaszt?
Mikor térsz vissza, hogy élj
S fájj, míg megbocsátok én?"*

[William Blake: MY SPECTRE AROUND ME...
/SZELLEMEM, MINT SZÖRNYÜ VAD/. Orbán Ottó ford.]

Képtelen vagyok olyan határozott fogalmakat alkotni, amelyek illenének ehhez a csodálatos verseléshez, és összhangban volnának azzal az oktalan, heves, remegő izgalommal, amelyet ezek a szavak keltenek bizonyos, az értelemnél mélyebb rétegben. Vegyük végül azt a versszakot, amelynek címettje „*a Vádló, aki ennek a Világnak az Istene*”.

*„Tho' thou art worship'd by the names divine
Of Jesus and Jehovah, thou art still
The Son of Morn in weary Night's decline,
The lost traveller's dream under the hill.”*

*„Bár istenit téged a hódolat,
Tanum Jehova s Jézus, csak a mélyen
Szálló, unott éj hajnal-fia vagy,
Eltévedt vándor álma hegy tövében.”*

[William Blake: FOR THE SEXES: THE GATES OF PARADISE
/UTÓHANG A PARADICSOM KAPUIHOZ/. Garai Gábor ford.]

Ez vélhetően teológia; hogy milyen teológiai értelme lehet, ha ugyan lehet, azt nem tudom, és nem is óhajtom megtudni; ez tiszta, mindentől független költészet, ami semmi hiányérzetet nem kelt bennem.

Mint mondtam, a legtöbb költőnél kevésbé gyakran jelenik meg a költészet így, függetlenül szokott velejáraitól, bizonyos olyan dolgoktól, amelyekkel természetes egyseget alkot, és megkülönböztethetetlenül keveredik. Például:

*„Sorrow, that is not sorrow, but delight;
And miserable love, that is not pain
To hear of, for the glory that redounds
Therefrom to human kind, and what we are.”*

*„Bánat, amely nem bánat, de öröm,
Nyomorú szerelem, kint nem hozó,
Ha regélik, mert dicsfény mindazon,
Mi emberi fajunk s leglényegünk.”*

[William Wordsworth: THE PRELUDE, XIII.]

Az érzés, amellyel e sorokat olvassuk, többrétű, mert egyik alkotóeleme a gondolat mélységéből és mindent betöltő igazságából származik. Vagy:

*„Though love repine and reason chafe,
There came a voice without reply, –
'Tis man's perdition to be safe,
When for the truth he ought to die.”*

*„Szeretet sír, tombol az ész,
Szólal egy hang, s ki sem felel.
»Vesztünk, midőn kerül a vész,
Ha az igazért halni kell.»*

[Ralph Waldo Emerson: SACRIFICE]

A versszak által keltett érzés jórészt az érzélem magasztosságának tulajdonítható. De Miltonnak ebben az egyszerű sorában,

„*Nymphs and shepherds, dance no more.*”

„*Nimfa, pásztor tánca, állj!*”

[John Milton: ARCADES]

mi az, ami könnyeket csalhat, márpedig tudom, hogy csalhat, nem is egy olvasó szemébe? Ugyan mi van ebben, amin sírni lehet? Miért keltik a szavak a pátosz fizikai hatását, amikor a szakasz értelme derűs és vidám? Csak azt tudom mondani, hogy azért, mert ezekben a szavakban költészet van, és ezek utat találnak valamihez, ami az emberben homályosan és rejtve megvan, valamihez, ami ősbibb, mint lényének mai állapota, akárcsak az itt-ott mai napig megmaradt lápfoltok Cambridge megye lecsapolt földjein.

Nekem úgy tűnik, hogy a költészet inkább valami testi, mint szellemi dolog. Egy-két évvel ezelőtt többedmagammal együtt engem is felkértek Amerikából, hogy határozam meg a költészet fogalmát. Azt válaszoltam, hogy semmivel sem tudnám jobban meghatározni a költészet fogalmát, mint egy terrier a patkányét, de azt hiszem, mindketten felismerjük tárgyunkat azokból a tünetekből, amelyeket az belőlünk kivált. Egy ilyen tünetet más tárgy kapcsán a témáni Elifáz írt le: „*Valami szellem suhant el előttem, s testemnek szőre felborzolódék.*” A tapasztalat megtanított arra, hogy amikor reggelenként borotválkozom, nagyon ügyelnem kell a gondolataimra, mert ha egy költői sor téved az emlékezetembe, a bőrömön úgy feláll a szőr, hogy a borotvám elakad. Ehhez a tünethez járul még az, hogy a hátgerincemen végigfut a hideg; egy másik tünet az, hogy a torkom elszorul, és könnybe lábad a szemem; és van még egy harmadik, amelynek a leírásához Keats egyik utolsó leveléből kell egy kifejezést kölcsönöznöm, ahol is azt mondja Fanny Brawne-ról szólva: „*minden, ami órá emlékeztet, úgy hasít belém, mint egy lándzsa.*” Ennek az érzésnek a székhelye a gyomorszáj.

A költészetről vallott nézeteimet szükségszerűen színezi, talán azt kellene mondanom, szennyezi, az a körülmény, hogy én kétfelől kerültem vele kapcsolatba. Azt mondtuk az előbb, hogy a költészet nagyon tág fogalom, és zavaróan sok minden fér bele, még két, szerencsére nem nagy saját kötetem is. Tudom, hogy amit írtam, miképp született, és bár nincs jogom feltételezni, hogy bárki másnak a költeményei ugyanígy születtek, okom van azt hinni, hogy egyes, méghozzá egészen jó költemények így jöttek létre. Például Wordsworth azt mondja, hogy a költészet az erőteljes érzések spontán áradása, Burns pedig ezt a vallomást hagyta ránk: „*Egész életem során kétszer vagy háromszor írtam inkább szándékosan, mint ösztönösen, de a dolog sohasem sikerült.*” Vagyis én azt hiszem, hogy a versírás az első szakaszában nem annyira aktív, mint inkább passzív és önkéntelen folyamat, és ha nem meghatároznom kellene a költészetet, hanem azt kellene megmondanom, hogy a dolgok mely osztályába sorolható, váladéknak nevezném, akár természetes váladéknak, mint a fenyő gyantája, vagy kóros váladéknak, mint amilyen a gyöngy a kagylóban. Az én esetemben, azt hiszem, az utóbbiról van szó, még ha anyagommal nem tudok is olyan ügyesen bánni, mint a kagyló a magáéval; ugyanis ritkán írtam verset máskor, mint amikor valami baj volt az egészségemmel, és ez az élmény kellemes volt, de általában felkavaró és kimerítő is. Már csak azért is, hogy tudják, mitől kell óvakodniuk, elmondok egyet-mást erről a folyamatról.

Az volt a szokásom, hogy miután az ebédemhez megittam egy korsó sört – a sör nyugtatólag hat az agyra, és a délutánjaim életem legkevésbé intellektuális részét teszi ki –, sétálni mentem két-három órára. Sétám közben semmire sem gondoltam különösképpen, csak néztem, amit magam körül láttam, és észleltem az évszakok múlását, s egyszer csak, hirtelen támadt és megmagyarázhatatlan érzéstől kísérvé, tudatomba úszott néha egy-két verssor, néha egyszerre egy egész versszak, és nem ezt megelőzően, hanem ezzel egyidejűleg körvonalalaiban homályosan felsejlett bennem egy vers, amelynek ezek a sorok majd a részei lesznek. Ezután általában szünet állt be, körülbelül egy órára, majd esetleg újra felbugyogott valami a forrásból. Felbugyogott, mondom, mert, amennyire meg tudtam állapítani, az agyamba így eljutó sugalmak forrása egy üreg volt, vagyis, mint már említettem, a gyomorszáj. Hazaérve leírtam a sorokat, hézagokat hagyva köztük, abban a reményben, hogy valamikor hátha megjön az újabb ihlet. Néha meg is jött, ha sétámra fogékony és felvont lelkiállapotban mentem, de néha kézbe kellett vennem a verset, és agymunkával kellett kiegészítenem, ami gyötrelmes és nyomasztó tudott lenni, próbálgatással, csalódással járt, és néha teljes balsikerrel végződött. Véletlenül pontosan emlékszem első kötetem utolsó darabjának a születésére. Két versszaka – hogy melyik kettő, nem mondom meg – úgy állt össze a fejemben, ahogy a nyomtatott szövegben van, amikor a Hampstead Heath sarkán átmentem, a Spanyol Kocsmá és a Temple Fortune-hoz vezető gyalogösvény között. Egy harmadik versszak némi csalogatásra megjött teázás után. Még egy kellett volna, de az csak nem jött; neki kellett látnom, és magamnak kellett megcsinálnom, ami pedig keserves munka volt. Tizenháromszor írtam újra, és több mint tizenkét hónap telt el, míg végre sikerült.

Önöknek eddigre már biztosan elégük lett az anatómiából, patológiából, önéletrajzból, és készséggel megengedik, hogy visszavonuljak az irodalomkritika nekem idegen területén végzett portyázásból. Végleg elköszönök. Nem azt mondom, amit Coleridge, hogy halhatatlan elmémnek új erőt nyerek a jámbor meglegedés szent szombatnapjából; csak megkönnyebbülten és hálás köszönettel visszatérek ahhoz, ami az igazi dolgom.

Domokos Mátyás

EGY SZÓKRATIKUS JELENSÉG SZÁZADUNK MAGYAR TÖRTÉNELMÉBEN

Bibó István neve mellett a lexikonokban, jellemzésül, általában ez olvasható: „(1911–1979) jogtudós, politológus, szociológus”. Már amelyik lexikonban egyáltalán szerepel, hiszen 1949-től, a „fordulat évétől” egészen 1989-ig, a „rendszerváltozásig”, tehát egy jó emberöltőn keresztül még a puszta nevét sem igen volt szabad kinyomtatni az úgynevezett első nyilvánosságban. Ahogyan ő maga kesernyésen tréfálkozva emlegette: neki csupán három alkotóévet engedélyezett a sors, 1946 és 1949 között, a *Válasz* új-

raindulásától a folyóirat erőszakos elnémításáig. S még egy jellemző adat: halálának hírért sem közölte a magyar rádió és televízió; a napilapok közül is csak egyetlenegy – a család fizetett hirdetéseként. – A magyarság legújabb kori igaz történetírásának eljövendő krónikásai azonban minden bizonnyal fel fogják majd ismerni nemes alakjában a szókratikus ideaembert, aki az embertelenség évszázadában póztalanul és csendesen, de lélegzetelállító bátorsággal testesítette meg írásaival és személyes tetteivel, gondolkodói és cselekvési erkölcsével életének és művének alapmeggyőződését: „*az emberi szabadság és emberi méltóság egy és oszthatatlan*”.

Az idézet Bibó István politikai tízparancsolatából származik, amelyet a második világháború kitörése idején vezetett fel asztalfiókja számára az Eötvös József halála óta eltelt évszázad alighanem legtisztább lelkű s megindítóan jóhiszemű politikai gondolkodója, hogy félreérthetetlenül tegye: a politikában is az individuális ember a végső mérték, éppen ezért „*az egyik ember ellen akár társadalmi helyzete, akár származása, akár neme vagy kora címén elkövetett minden sérelem mindenki más szabadságát és méltóságát veszélyeztet* – folytatódik a bibói »tízparancsolat« –, ezért az emberi szabadság minden korlátozása s az emberi méltóság mindenféle megalázása ellen azonnal együttesen s ha az rögtön nem lehetséges, magában is fellép... minden közügyben meggyőződése szerint vall színt... bízik a közösség erejében, az emberek többségének a tisztességében, és abban, hogy ezt elegendő bátorsággal és igyekezettel érvényre is lehet juttatni”.

Gondolkodói életművének, személyes sorsával is megpecsételt politikai tevékenységének a drámáját ez a megingathatatlan meggyőződés magyarázza. A kor ugyanis, amelyben magára maradt, s egy halálos ítélet fenyegetésével élve eltemetődött, a XX. század „*nem egy szörnyállamának*” véres gyakorlatával éppen ezeknek az eszméknek a kíméletlen megsemmisítésére törekedett. De Bibó István gondolkodói és emberi lényét az a meggyőződés is áthatotta, hogy az igazi gondolkodót semmiféle történelmi kutyaszorító vagy magánéleti verem nem mentheti föl mesterségének, az igazság kutatásának az erkölcsi és intellektuális kötelessége alól. Lelkiismerete démona hajtotta elméjét azokra a kegyetlenül józan és racionális elemzésekre, amelyek revelatív erővel eszméltették rá olvasóit az események és folyamatok saját, valódi okaira. Azokra az igazi indítékokra, amelyekről a „*hamis konstrukciókba*” minden korban leleményes önállatással behelyezkedő magyar közgondolkodás nem kívánt tudomást szerezni.

A lelkiismeret szókratikus jelenlétére való hivatkozás Bibó esetében semmiképpen sem költői túlzás, hiszen őt származása, családi környezete, amelybe beleszületett, a gondtalan jó polgári milió nem predesztinálta magától értetődő módon a magyar élet valódi és gyógyíthatatlannak tetsző bajainak a feltárására. „*Én ugyan tudtam, hogy az embereket erkölcsileg egyenlőknek kell tekinteni* – emlékezett vissza kései életútinterjújában kora ifjúsága idejére –, *de hogy ebből a társadalom komoly felborítása következik, azt nem gondoltam végig.*” De aztán végiggondolta, s ez vezette el többek között a magyar parasztság, mindenekelőtt az igen nagyszámú szegényparasztság „*még kelet-európai összehasonlításban is példátlan mértékű anyagi és szellemi nyomorúságának*” a felismeréséhez, a következmények végiggondolásához s a népi írók mozgalmának a vállalásához, amelynek – Illyés Gyula szavával – „*világos gazdasági, jogi és bölcséleti rendszert kívánt adni*” munkásságával.

De a hivatalos hamis tudat számára elviselhetetlenül kényelmetlen társadalomtörténeti igazságok felismerése nem tette Bibó Istvánt osztálypolitikussá. A szigorúan tudományos elemzés eszközeivel s máig ható érvénnyel ábrázolta, „*az ország közösségi életét lenyűgöző hazugságok hálózatát*”, de miközben saját okaira vezette vissza a magyar sze-

gényparasztság több évszázados tiberi panaszát, hogy tudniillik „*őket legjobban saját véreik, az urak nyomják el*”, a „*parasztgyűlölő kismesek*” s a „*mozdulatlan, rideg rendiségen alapuló magyar társadalomszervezetben*” a helyükbe lépő „*felfelé követelődző, lefelé rangtartó úriemberek*”, korszakos jelentőségű tanulmányaiban „*a dolgot magát nézve*” is mindig az egészre nézett. Mindenfajta nemzeti öncsonkítástól mentes, tisztább magyarsággép kimunkálásán fáradozott, s a klasszikus európai kultúrán nevelkedett ember gesztusával arra intett (volna), hogy „*mi mindent csinálhat egy közösségből a valóság helyes érzékelése, a tehetetlenség, hazugság és félelmek zárt köréből való kitörés, feladatok vállalása, értük való helytállás, közös erőfeszítés és közösségi teljesítmény*”. A nálunk minden egészséges politikai, társadalmi és személyes cselekvést bénító divatos kollektív önsajnálát és érzelmi obstrukció idegmérge helyett. Ez a „*minden magyar babonától mentes valóságérzék tette lehetővé*”, ahogyan Vas István megállapította a BIBÓ-EMLÉKKÖNYV-ben karakteréről, hogy egyfajta „*eredetien magyar politikai gondolkodás jelentkezzen*” általa, amelynek a moralitásához elválaszthatatlanul hozzátartozik az is, hogy reménytelen helyzetekben is próbálja megkeresni a legjobb megoldást vagy, ha tetszik: a kiegyezés lehetőségét – megalkuvás nélkül. Aminek a nagy történelmi jelentőségű tette volt például az 1956. november 6-án kelt tervezete „*a magyar kérdés kompromisszumos megoldására*” vagy a Magyarország helyzetével és a világhelyzettel foglalkozó EMLÉKIRAT-a.

Lehetséges volna, csakugyan, megalkuvás nélküli kiegyezés? Sorsával és gondolkoói életművével neki sikerült fölébe nőni ennek az emberi történelemben egyetemes érvénnyel – és kényszerrel – jelentkező dilemmának, s ez biztosított számára rendkívüli erkölcsi és lelkiezőt, hogy ne csak az egyetemi katedrán, de a politikai rendőrség cellájában is rendíthetetlenül kitartson eszméi mellett, élete példájával is tanúsítva, hogy „*a politikában hazudni nem lehet. Pontosabban: lehet itt-ott hazugságokat mondani, de nem lehet hazugságra politikai konstrukciókat, politikai programokat felépíteni*”. – Magatartásának, gondolkoói és erkölcsi ars poeticájának ez a kulcsmotívuma és végső saját indoka: az igazság szókratikus szeretete. Ez terelte őt arra a bizonyos „harmadik útra”, amelynek – legalább az utópisztikus – lehetőségét vélte felfedezni a népi írók mozgalmában, amelyről (Litván Györgynek írt magánlevele jelzi) élete végéig hitte és hirdette, hogy „*túl a magyar realitáshoz való minden más mozgalomnál nagyobb közelségükön, van egy olyan jelentőségük, amelyik túlnő a magyar viszonylatokon... olyan radikális mozgalmat testesítettek meg, amelyik egyszerre foglalta magába a teljes társadalmi felszabadulás követelményét és a szabadságjogok teljességének és intézményszerű teljességének a követelményét: olyan szintézist, amelyet azóta is hiába próbálnak megtalálni a világot szétszabdáló ellentétes világnézetek*”. – A szomorú valósághoz persze hozzátartozik, hogy az „*egzigenciák művészetének hamis realitái*” ezért tekintettek rá minden oldalról idegenkedéssel és gyanakvással; ezért látszott a szocialisták szemében liberálisnak, a liberálisok szemében pedig szocialistának, ahogyan Szabó Zoltán jellemezte Bibó István magányos kívülállását a napi politika skatulyáin és szokványideológiáin. De hátha éppen ez volt a záloga annak, hogy 1956 novemberében, egy egész ellenséges világgal szemben megmutassa egy szál maga, hogy igenis lehetséges történelmet csinálni nem történelmi eszközökkel, vagyis azok nélkül a módszerek nélkül, amelyeknek machiavellizmus az összefoglaló neve, sőt. Vannak ritka és csodálatos történelmi pillanatok, amikor nem is lehet másként. S talán ez a meggyőződés néha még gyakorlatilag is ér annyit, mint a III. Richárdok eltökéltsége a biztos Rosszra, aminek elfogadott – szentesített – következményeként a „politika” szónak világszerte a gengszterek maffiázása lett a magától értetődő szinonimája napjainkban.

Bibó István mást testesít meg és mást jelképez. A politika kis csirkefogóival és nagy gengsztereivel szemben ő – Ady szavával – „fény-ember” volt, de „ködbe bújva”. S gondolom, Ady neve művével és alakjával kapcsolatban nem ok nélkül merülhet föl Bibó utókorában. Az ő igazmondó inspirációja, csillapíthatatlan szenvedélye ugyanis, meggyőződésem ez, az Adyéval rokon érzelmi mélyrétegekben gyökerezik. A magyar és a kelet-közép-európai sorskérdéseket illetően lényegi mondanivalójuk szoros párhuzamban halad, csak egyikük az Ady-vers fehérizzásának a hőfokán, a másikuk pedig a racionális elemzés hűtésével. De amikor Ady arról vall, hogy „*harcunk a magyar Pokollal van*”, akkor Bibó az eltorzult magyar alkatról és zsákutcás magyar történelemről értekezik, és a közép-európai kisállamok nyomorúságának az okait boncolgatja, s amikor például AZ AKARAT CSELÉDEI-ben Ady azt írja, hogy „*Kirabolt, szegény kis magyar, / Kitérül afelé karom, / Kit magyarrá tett értelem, / Parancs, sors, szándék, alkalom*”, akkor Bibó azt magyarázza el, hogy nem feltétlenül a *legigazabb magyar a legigazabb magyar*, s az asszimiláció és a zsidókérdés okait, tabuit világítja át; a „*hamupipőke magyar kín*” történelmi magyarázatát pedig a trianoni békeszerződés elé írt megrendítő esszéjében állítja elének. – Mindezt csak olyan ember, olyan szellem teheti meg, akire szó szerint érvényesek Ady sorai, hogy: „*Magam s fajtám jobban szeretem / Száz hazafias vigadozónál*” (IFJÚSÁG HÁBORÚS HITÉVEL). Olyan Valaki tehát, mint a „*jogtudós, politológus, szociológus*” Bibó István.

(A Magyar Örökség Alapítvány ünnepi ülésén elhangzott laudatio. 1998. június 20.)

FIGYELŐ

EGY KORSZERŰTLEN KÖLTÉSZET ÖNIGAZOLÁSA

Simon Balázs: *Makdír*

Liget Könyvek, 1997. 72 oldal, 420 Ft

Erős első kötete címéből – MINERVA BAGLYÁT FAGGATOM MÉGIS, 1992 – a kötőszó bizonyult programnak. Simon Balázs antik költői tárgyai, rapszodoszi magatartása, ünnepi dikciója s ugyanakkor az irónia teljes hiánya szemben állt a posztmodern törekvésekkel, főként a nyelvi dekonstrukcióval. Mintha neki is „kultúrsterelmei” lettek volna, ahogy annak idején a pályakezdő Babitsról Ignótus gondolta. A képzett klasszika-filológus első „hősei” csakugyan Arión, Daphnisz, Héraklész, Hekaté, sőt Dávid voltak, de figyelmes olvasója ráeszmélhetett, a fiatal költőt nem a klasszicizmus abszolút végzetfölfogása foglalkoztatja, nem is romantikus visszavágyódás vagy a helyi színek fűszere izgatja, de még csak álarcokat sem ölt magára, hanem fölfűtött képzelete útján az emberfölötti sors határait fűrkészi, és a költőiséget mindenekelőtt az áradó versbeszédrel azonosítja.

Mindamellett ez a beköszöntő kötet drámai expresszivitása, képi erejének nem ritka megnyilvánulásai, gazdag szókincse ellenére olyan kifestőkönyv benyomását keltette, melyből hiányozván a harmóniában álló vagy kontrasztosan beszédes színek, nem fed föl többet a személyiség előrajzolt körvonalainál. Ezután a NIMRÓD (1994) nemcsak a költői képességek éréseiről tanúskodott, hanem egy saját pecsétű poétika kísérletét sejtette. Vers tárgyait ezúttal is mitikus történetekben, szent és profán antik legendákban, alakok rajzában lelte meg, ám hőszainak alapvonásait, szituációik lényegét a mai ember idegéletének hangjegyeivel kottázta le. Így érzékeltetett az eposzi téma fensége és egy érzékeny lelki élet közti feszültséget. Költői vállalkozásának hátrányát jelentette, hogy a tagversek hol ógörög tragédia magánbeszédé-

nek, hol pszeudo-shakespeare-i monológnak hatottak. Mivel azonban egy-egy versben gyakran történeteket, figurákat olvasztott össze, szükségét érezte, hogy kötetét tudós jegyzetekkel egészítse ki. Ez a, hogy úgy mondjam, anyagkezelés nem kedvez a költészet befogadásának. Még a THE WASTE LAND-nek is jobbára részletei élvezhetőek önmagukban, a jegyzetek tanulmányozása nélkül.

De Simon Balázs tudatos költő. Poétikai ellentmondásaiból is kitetszett, hogy drámai hangolt, összetett személyiség keresi önkifejezését anélkül, hogy a kortárs irodalom fősodrával vitelné magát. Ezt szemléltette A MI LAKOMÁNK – LECTISTERNIUM is (1996). Ez a kötet már igazi vallomásos költészet, *confessional poetry*, élményvilágát a tudatáramban megragadott, az életképeket belső drámaként megélt versek fedik föl. A cím latin szavának értelme „ebédlőpamlag”, az a bűtor-darab, melyen a rómaiak „*fekve lakmároztak, elheverve, / Bekapcsolva így az evést oda, ahova / Tartozik, a nemzés, a halál és az alvás / Rend-szerébe...*” (A LECTISTERNIUM). A kötet ebben a szellemben vetítette a hétköznapi, sőt a vegetatív élet mozzanatait az emberi lét meghatározó koordinátáinak rendszerébe. De a költői én az emberközi kapcsolatok, szerelem, barátság kisszerű gondjairól, önmagukban konfliktustalan életképekről hősi pátozzsal szól, bár a tehetség egyszer-egyszer ezt az ellentétet is áthidalja, például amikor a lépcsőház orsóterében (!) maguk elé bámuló alakokat az élénken festő fantázia gubbasztó fajdokként jeleníti meg (A LICHTHÓFFAJD). Mégis, a névszókká csupaszított mondatok végsőkéig fragmentált dikciója nem a sűrítést eredményezi, hanem a sűrűsödő homályt, és az olvasó hajlik arra, hogy a szerző szemében a költőiség legalábbis ebben az időszakban a lázas megrendülésben, valamint lávázó kifejezésében áll.

A személyes megrendülés bármely kifejező, képi erejű dikcióján azonban át kell tűnie a megragadott tragikus tapasztalatnak

vagy legalább a sebesült személyiség önironikus ábrázolásának, különben a vers képlékeny hangulatfira marad. Nem a költőnek kell tárgyát, tárgyának kell a költőt megszólítania. A kötet második részének tanúsága szerint a MAKDIR az anya elvesztésének gyászával nyitja meg a magas költészet telérét, és az első rész eleven poétikai forrását egy életveszélyes műtét külső-belső viszontagságai tárták föl. Az első rész meggyőző erejét egy remekléssel próbálom közvetíteni. A kórházi vetkőzőben lemeztelenedve, amikor, mondja a költő, „*henteskampóra / Akasztották kabátom, nadrágom, / Alul cipőm*”, az életveszély árnyékában a személyiségvesztés megrázkódtatását, sőt szinte a személyiségkettőzést a dologi tárgyak naturális önállósodásával, groteszk antropomorfiájával ellenpontozva ad élményének egyszeri távlatot: „*Rúdon egy ember lógott, egy / Rend ruha, a másom, én magam, / És közben ott a sámán is, / Ahogy pizsamába bujtam, egy / Rongycsomó...*” (AZ ÖLTÖZŐBEN). Nem akarok egyetlen költeményt agyonelemezni, de hadd utaljak legalább arra, hogy a „*henteskampó*” szó, köszönhetően a helyzetnek és a szövegkörnyezetnek, az emberi sors lealacsonyodottságát mekkora önkínzó fájdalommal sugallja.

Az anya elvesztésének folyamatrajzát, a magára maradtóság önfényképező és emlékező lelki meg valóságos eseménysorát a költő fejlődésregény-szerűen beszéli el. A shakespeare-i monológ háborgását a huszonhárom tagvers bármelyikének rendkívüli zsánerképe itt művészi súllyal indokolja. „*Ez mind te vagy. A szék, / A hült helyed, minden / Helyek, az ágyad, nélküled. / Lassan forognak, mint a / Dél-körök, kitarva fönn a / Semmibe, mint egy lefűjt / Pitypang küllőzete, egy / Öreg szélkerék, hogy hadd / Recsegjen még... ez vagy, a / Lassabban bomló fészek, ahol / Lakom, a tudod nélkül, mint a / Gomb a meglazult cérnán...*” (TAT TUAM ASI). A téma rendkívülisége itt végre indokolja a zaklatott versbeszédet, jóllehet az maga is letisztult. Ez a magas költészet telt hangja, a megszólított hangja, a szóra bírt kivételes alkalom, kiemelkedés mind a köznapi szürkeségből, mind a kulturális ihletkörből, nevezhetjük akár romantikus egzaltációnak, úgy, ahogy a költészetről vallott fölfogását ebben a kötetében Simon Balázs két versfüzérében is megvalósította. (A könyv harmadik ré-

szét, egyébként néhány szép vers sorozatát, a szerző költői múltja előtti főhajtásnak tekintjük.)

Kívánjuk Simon Balásznak, hogy fölismerje: a neki való önkifejezést a kivételes pillanatokban, helyzetekben találhatja meg, nem szükségszerűen a tragikumnak adva érte hálát, hanem a tapasztalatba foglalt mélyebb értelmet tudatosítva.

Rába György

A KLASSZICIZÁLÁS FORMÁI

Halasi Zoltán: 33 vers

JAK-Balassi Kiadó, JAK-füzetek 92. 1997.

78 oldal, 300 Ft

Visszafogott beszéd, pontos, változatos megszólalásmód, a vers ornamentikáját klasszikus fegyelemmel és kultúrával használó költészet. A klasszicizálás jegyében olvasható költészet Halasi Zoltán könyvében épp ennek az elvárásnak a megkérdőjelezése felől írott versekben jelenik meg – ez a feszültség az egyik izgató kérdés a kötettel kapcsolatban. A klasszicizálás a lírai értelemben vett tudás és tudatosság helyének újrajelölését teszi feladattá: hagyomány és egyén (mint lelemény és jelenlét) hogyan tud kapcsolatot teremteni egymással. Annak a költészetnek, amelynek ez válik lírai problémájává, nincs első kötete. Halasi Zoltán könyve ebben az értelemben nem első kötet, nem a pályakezdés szimbolikus gesztusa, a belépés és a körültekinvés, a hely kijelölése és az elhelyezkedés, a be- és kivezető utak tudatosítása. Úgy lép be, hogy már benn volt, most pedig itt van.

Egy nagyon tudatos író teljesítménye Halasi Zoltán kötete: a formát mesterség birtokában alkalmazó darabokat tartalmaz. A versekben megjelenő attitűd a költészet „patetikus” fogalmához közelíti – érzésem szerint – a kötet világát. A „patetikus” jelző nem valamiféle pejoratív jelentésben gondolható el ebben az esetben: a kötet darabjairól egyáltalán nem lehetne azt mondani, hogy ennek

a hangoltságnak tenne eleget. Sokkal bonyolultabb viszony jön itt létre. A klasszicizáló forma feszültségben áll azzal a versbeszéddel, amely bennük és általuk megszólal. Ez a feszültség ellene tart annak, hogy a patetikus *naïv* hangja lehetne a meghatározó. A hagyományos formák használata a „költőiséget” teszi láthatóvá. Több hangsúlyos jelzés utal arra, hogy a „költészet” kerül itt a középpontba. Mindjárt ekként olvasható a cím tárgyzerűsége, amely egy hagyomány vonulatába illeszti a könyvet: hangsúlyozva ezáltal, hogy a versek önállóan élnek, a könyv, a kötet: gyűjtemény, borítás, egy szükséges hordozó kikerülhetetlen alkalmazása. Formális és a terhelt jelentésű harminchármas szám által hangsúlyozottan külsőlegessé tett elrendezés: tizenegy, tizenegy, (gyakorlatilag) tizenegy (ugyanis ebben a harmadik részben tizennégy cím-tétel szerepel, fő- és alcím összekapcsolódása miatt). Ezt a száraz és csak a port felverő leltározást nem folytatom tovább. A könyv érényei vagy hibái nem ilyen részletektől függenek. És ami egyik oldalról tekintve előny, az talán egy másikról nézve hátrány. Számomra a kötet olvasása problémákat vetett fel, ezeket kísérelném meg leírni. Minden darab rejtett magában örömet és felismeréseket, néha kételeyeket is, hogy vajon nem sok ez már, jó ez még így?, de ennek eldöntése nem rám vár. Meglehet, hogy inkább a kételyekről ejtek szót, a jóról összefoglalóan könnyebb beszélni: a 33 VERS erős kötet, egy lehetséges költészet körvonalazódik benne, amely még alakul, történik – elsietett kijelentésekkel ne vágjunk elébe.

A kötet szinte mindegyik darabja nagy hagyományú, klasszikus versformát alkalmaz. Halasi Zoltán birtokolja ezeket a formákat, és öntörvényűen alkalmazza őket, és – azt hiszem – sokszor megújító módon. A klasszikus formák megújító alkalmazásának lírai leleményeit értékelni és élvezni tudó olvasók érezkelhetik, hogy jelentős teljesítménnyel találkozhatnak a kötetben. Néhány esetben a zárt, szigorú, hagyományosan epikus formát használja (ÉBREDÉS ELŐTT), néha ezzel a formával szemben ironikus, groteszk elbeszélést iktat a versbe (ISTEN PASSZUSA), máskor a lazább elbeszélésmodot (VIVACE, JERUZSÁLEM, KARANTÉN, ÚTIJEGYZET, HTB., NAPPÉNY IS, HÓFÚVÁS IS) választja. Bizonyos értelemben

veszélyt rejthet magában, ha a klasszikus vers- és strófaekéletek alkalmazása csak formaként – tehát külsőleges eszközként: alakként, vázként, dekorációként – vesz részt a vers alakításában. Keltheti azt a látszatot vagy érzést az olvasóban, hogy a történet vagy gondolat körülvehető, becsomagolható valamilyen hordozóval, annak veszélye nélkül, hogy az kérdéssé válna, vagy magát a produkciót tenné billenékennyé. Halasi Zoltán kötete ezt a veszélyt elkerüli, de időnként mintha fenyegetne ennek a lehetősége. Magam akkor éreztem ezt, amikor úgy tűnt számomra, hogy mindig lekerekíthető, lezárható a lírai közlés alakzata. A klasszicizáló írásmód szervezőerőként mutat ebbe az irányba, a kompozíció kényszere, versszerkesztési elvárása, amely ehhez a hagyományhoz hozzátartozik, magában rejti ennek lehetőségét. A kompozicionálási elvek leépítése – ilyen kereteken belül – csak a versbeszéd hangnemének alakításán keresztül nyit utat: az ironia, a nyelvi humor, a groteszk megjelenése által. A hangnemváltás alkalmazása a kötet más darabjaiban is megfigyelhető, például a második, harmadik részben található, ötleteket, észrevételeket kibontó versek esetében, néhány címet megemlítve utalnék ezekre a versekre: FELHANG, SZÜRÖS KEDVÜ FUTAM, JÁMBOR ÓHAJ, PIPITÉR, INKONGRUENCIA.

Jellemző Halasi Zoltán kötetére annak az elbeszélői hangnak az alkalmazása, amely az emékezet történetté szervezett elmondhatóságát a versbeszéd metrikus kötöttségével együtt alkalmazza. A költészet – a kötet által választott hagyományban különösen – nem a közvetlen, hanem a távolságtartó közlés nyelve: reflexió, gondolat, megsejtés, a nyelvi formák tömörített visszatérte. A klasszicizáló költészet elgondolása, elgondolható gyakorlata nem az emlékezet, hanem az értelem beszédét helyezi inkább előtérbe. A programversként is olvasható első darab: AZ EMLÉKEZET ELMERÜL retorikussága ebbe az irányba mutat, beszédes módon a zárójelek közé helyezett utolsó szakasz így, kétszeresen is korlátozott szerepet szán a versek beszélőjének. „(Valójában egy kurta útszakaszt, / egy vakot átkísér / az ember, annyit szeretnék belátni. / Az életemet, ami elakaszt; / szálóptikát visszer. / Csak ne volnék vak magam is világnyi.)” A kötet egészére jellemzően idézhető ez a zárlat, amit és

ahogy mond, annak az érvényességét mindvégig igyekszik kitágítani, miközben a személyességet elrejt. A versek azt a mozgást követik, ahogy egy jelenséget az értelem átlen-díteni képes az esetlegességeken túli érvényességbe. A kompozicionális zártság, kerekdedség poétikai elve segíti ezt a mozgást, ket-tőssége azonban abban áll, hogy már eleve sugallja e technika által az értelem felmutatását. Ugyanakkor egyáltalán nem ártatlan versek ezek, hiszen védekezni akarnak a közvetlen vallomás gyanúja ellen, annak látszatától, hogy a költészet érvényes megszólalási formája lehet még a történetté kerekített elbeszélés. A legjobb darabokban mégis egy történetváz alakítja a versek szerkezetét, pontos és finom megfigyelések hoznak létre teret az elbeszélés köré, a leírás szabatos, néha meghökkenítő leleményeit a versforma tartja mederben. A versforma támasztotta elvárások (rím és metrum egymásra mutogató kívánalmi) követése talán nem kívánt meglepetéseket is okozott. (Furcsasága miatt és mivel nem tudtam eldönteni, van-e jelentősége vagy csak a hexameter utolsó verslába okozta ezt a megoldást, említem meg a 28. oldal 9–10. sor határán található elválasztást: „*Eltök- / éltéségén...*”)

Tiszta és világos lírai gondolatok világa Halasi Zoltán kötete, a versek nyelve tárgy-szerű és pontos. A klasszicizálás formái a lírai beszéd zárt alakzatait teremtik meg, mind-eközben zárt alakzattá „szerkesztődik” a ver-sekben megszólaló beszélő is. A forma fegyvel-me látszólag eltávolítja a megszólalás közvetlen vallomásosságát, a hagyomány újító felhasználása általános érvényűvé teszi az egyes darabokat. A személyes élmény, a „sorsszerű” megjelenésének és megjelenítésének igénye időnként mégis mintha veszélyeztetné az így kiküzdött pozíciót. Nem a személyesség jelenléte vagy a vallomásként is olvasható beszéd miatt érzem ezt, hanem az élmény, az életeseemények közvetlen, meghatározó jelenléte miatt. Ha a kötet darabjainak olvasása után visszagondolok arra, mi vált élményszerűvé számomra, akkor első helyen a kis elbeszéléseket, útleírásokat érvényes lírai megszólalássá alakítani képes versek teljesítményét kellene megemlítenem. Azt hiszem, azért is fontos erre utalni, mivel azon túl,

hogy ezek a legemlékezetesebb darabjai a kötetnek, a klasszicizáló nyelv jelentős versha-gyományra utal vissza a magyar líratörténetben: nemcsak a *Nyugat* vagy az *Újhold szerzői*-re, hanem kortárs költőkre is. Hozzá-m közel mégis azok a versek állnak, amelyek nem ezekhez a darabokhoz tartoznak: VIRÁG-CSENDÉLET, NAPPÉNY IS, HÓFÚVÁS IS, HOL VAN MÁR A RÉGI TÉRISZONY?, SZEMHUNYÁS. Könnyű is, nehéz is egy ilyen szemelgető, szemlélő válogatás, vállaltan önkényes és egyéni ízlést tükröz: hiszen harminchárom vers esetében szinte mindegyikről lehetne és talán kellene is beszélni.

Van még egy szöveg a kötetben, amelyről szót kell ejteni, amelyet az olvasó – hangsúlyos helyzete miatt – valószínűleg nem kerülhet meg. Amely inkább informatív és formális, de annál fontosabb lehet a versek olvasása során. Hálátlan műfaj a fülszöveg. Azt hiszem, még nem írták meg a történetét, pedig fontos tanulságokkal szolgálhatna. Verseskönyv esetében a fülszöveg – ha maga a szerző írja – nyilván nem tartalmi összefoglalóként, amolyan reklámszöveget helyettesítő figyelemfelkeltőként olvastatja magát, hanem ars poetica-gyanús kijelentésként: a szerzői szándék sugallatával, a műhelyvallomás intimitásával. Ez csapdát állít a verseknek, még mielőtt megszólalhatnának. Halasi Zoltán fülszövegéből idézve: „*Miért ír az ember verset arról, hogy...*” A fogalmazás azt sugallja, hogy „*valamikről írt verset*” a szerző, és hogy „*miért*”, arra választ is ad: „*Talán azért, mert hirtelen valami sorsszerű fedezett fel bennük, s ahhoz, hogy ezt felszínre hozhassa, muszáj versbe bonyolódnia.*” Ez az önértelmezés visszább helyezi azt a költői magatartást, amelyet a kötet versei képviselnek. A szöveg utolsó mondata e költészet visszafogottságához képest – a szó hagyományos értelmében – kicsit patetikus. Egy más szerep jelenik itt meg. Halasi Zoltán versei utána vannak ennek a magatartásnak. Csak ez a furcsa műfaj, a fülszöveg előzi meg a maga kliséivel, allűrjeivel, bizonytalanságával. A kötet versei sokkal többet tudnak és sokkal többel ajándékozzák meg az olvasót: felismerésekkel és élményekkel, amelyekhez mindig másként lehet visszatérni.

L'ADIEU

Milan Kundera: *Halhatatlanság*
Európa, 1995. 462 oldal, 698 Ft

Milan Kundera: *Lassúság*
Európa, 1996. 116 oldal, 550 Ft

Milan Kundera LA LENTEUR címmel megírta első francia regényét – az esszék és előadások nyelve már jó ideje a francia –, és ezzel átvágta az utolsó, bár legerősebb szálát is, amely még Közép-Európához kötözte. Kivándorolt (és kivándorlási) regények sora után már a HALHATATLANSÁG is francia honos szerző műve volt, ki néha még visszautal egyre távolodó eredetére, de szereplői, színheleyei, témái mind nyugatiak.

Egy regény, melyben mozdulatokból lettek a szereplők. Agnest, a főhőst egy ismeretlen hatvanéves hölgy gesztusa hívta életre, aki váratlanul egy húszéves lány mosolyával intett búcsút az úszómesternek. A lánya, Brigitta előtt zászlóként lobog az emberi jogok megsértése ellen tiltakozó mozdulat; Laura nevű hűgának a halhatatlanság után vágyó mozdulat az emblémája. De honnan jönnek ezek a mozdulatok? Azt hinnénk, magából a személyiségből, csak hogy kevés a gesztus, sok az ember (legalábbis Kundera szerint), így tudva-tudatlan másoktól lopjuk el legsajáttabbnak gondolt mozdulatainkat, mint az egyszerű kamasz lány a filmszínig szigorúan alulról fölfelé vetett csábpillantását.

Agnest kislánykorában elbűvölte apja titkárnőjének búcsúmosolya és kecsesen felledülő karja, amellyel mintha színes labdát dobna a magasba. Mindaddig ezzel a mozdulattal köszönt el a barátaitól, amíg a húga el nem lopta tőle. De honnan vette Laura a halhatatlanság utáni vágy mozdulatát? Hiszen nem ismerhette a XVIII. századi Bettinát, meglehet, még csak nem is hallott róla. Bettina von Arnim (née Brentano) ugyanezzel a gesztussal röptette ki a világba túláradó szívét. Milyen könnyű elképzelnünk a romantikus széplelket, amint „*ujjait a mellkasára tette, úgy, hogy két középső ujjja pontosan a feleúton találkozzon két keble közt. Aztán hátravetette a fejét, és a két karja hirtelen, de mégis kecses mozdulattal előrelendült. Eközben a két csuklója összeért, s csak a mozdulat végén tárult szét a karja, és fordult ki*

a tenyere”. És most próbáljuk meg elképzelni ugyanezt a mozdulatsort napjainkban egy tányérokka, poharakkal, palackokkal megrakott vendéglői asztalnál ülve. Az emberi jogok megsértése ellen tiltakozó testbeszéd még zavarbajetőbb. Vannak méltatlankodást kifejező gesztusok, de a legmegátalkodottabb feminista sem képes arra, hogy „*beszéd közben gyors mozdulatokkal csóválja a fejét balról jobbra és jobbról balra, miközben vonogatja a vállát meg a szemöldökét*”. Ha megpróbáljuk magunk elé képzelni az első látásra oly precíznek tűnő leírás tárgyát, kiderül, hogy csak üres szavak halma.

Ákárhonnán közelíték is ma Kundera regényeihez, mindenütt szövehibákat találok. Nyelvilag igénytelen a textus, a leírásokban nincs láttatóerő, a szereplők csak marionettek, a legszebb életképbe is belóg a zsinór, sőt a bábos keze, aki újabban már nem is titkolja, hogy elsősorban téziseket kíván illusztrálni szereplőivel.

Volt idő, mikor semmit sem vártam úgy, mint Milan Kundera regényeit, melyeket akkoriban csak közvetítő nyelveken, jobbrosszabb fordításban vagy maszatolós szamizdatban lehetett olvasni. Tetszett a tabukat nem ismerő bátorsága, pimasz iróniája, a nonchalance, amellyel anekdotákat, filozófiai eszmefuttatásokat, esszébetéteket szőtt az elbeszélésbe, és mindennél inkább az, hogy speciálisan közép-európai sorskérdéseket, húsbá vágó politikai, morális és egzisztenciális problémákat pendített meg a regényeiben. Volt ebben egyfajta hatalom mögötti összekacsintás, a cinkosság érzése. Meg egy jó adag öncsalás.

Annak idején az Ostblockból és a világ más diktatúráiból érkező látogatók ingyen mehettek be a nyugat-berlini Falmúzeumba. A felkavaró kiállításban fotók, szöveges magyarázatok és műtárgyak mutatták be a fal történetét, a mesébe illő szökéseket és a nemegyszer halállal fizető kudarcokat. Ám a nemes gesztusnak volt egy logikai buktatója: az igazán elnyomott alattvaló nem rendelkezett útlevelemmel, és nem utazgathatott Nyugat-Berlinbe, hogy ott vernisszázsokat látogasson. Ahogy a sok éve Franciaországban élő sztáríró nem volt már abban a helyzetben, hogy cinkosan összemosisogjon kelet-európai olvasójával, aki a következményeket vállalva ti-

tokban fordította, nyomtatta, terjesztette, vite haza vagy éppen csempészte be az országba a Kundera-köteteket. A szerző más helyzetből beszélt, mint amiben/amiből mi olvastunk. Ez olyan evidens, hogy szót sem kéne rá vesztegetni – most már. Legfeljebb a befogadáslelektan ingoványos terepén kereshetnénk a magyarázatot arra, miért váratott magára ilyen sokáig ez a felismerés.

A képrombolás 1990-ben következett be Angyalosi Gergely nagy hatású és vitriolos pamfletjével (KUNDERA KIBÍRHATATLAN FELÜLETESÉGE), amely egy csapásra véget vetett a kritikusi kar hozsannázásának. Szerzőnk művei most is kelendő árúak a könyvpiacra, Kundera továbbra is kötelező olvasmány, de ma már illendő fanyalgással fogadni. Ám a filozófusok még kitaranak.

A kortársi bölcsélet olyan nevei, mint Habermas vagy Rorty, a hazaiak közül Heller Ágnes, Vajda Mihály, Bacsó Béla ma is átfutott viszonyban, lelkes levelezésben állnak Milan Kunderával. Közülük Habermas inkább rossz néven veszi a regényírók besettenkedését a filozófiának legalábbis a konyhájára. Vajda viszont a tőle megszokott sarkossággal bevallja, hogy a filozófia hivatásos művelőit a sárga irigység eszi, amikor azt kell látniuk, hogy Kundera milliós közönséget és zajos sikereket zsebel be a gondolkodók eszméinek apróra váltásával. Nem tudok szabadulni a gyanútól, hogy a regényíró népes nemzetközi olvasótáborra ugyanazt keresi Kunderában, ami a filozófusokat lázba hozza. A filozófiát.

Kundera – akaratlanul-e vagy nagyon is tudatosan – hiánypótló szerepet tölt be a regényeivel, és amikor a klasszikus regényformától idegen, szokatlan módszereit védi (in: A REGÉNY MŰVÉSZETE), szívesen hivatkozik az európai regény kezdeteire, arra a korra, amikor még minden megvolt. Nem létezett az elit és a populáris kultúra merev szétválasztása, sem a művészetek és a tudományok vagy a műfajok közötti szigorú elkülönülés. Amikor a filozófia nem kevesek által művelt és olvasott, saját terminológiával rendelkező szaktudomány volt, hanem közérthető elmélkedések és magvas gondolatok tárháza. A XX. század filozófiája persze csak ugyanazt a természetes utat járta be, mint akármely tudományág, amely önmozgása során fejlődve és

specializálódva egyre távolabb került más tudományágaktól, no meg az általánosan művelt embertől. Mégis, mintha volna egy különbség: a matematikusoknak nem fáj a fejük attól, hogy magukra maradtak, és a művelt közönségnek sem sajnó a kvantumfizikai ismeretek hiánya. Annál inkább a filozófiáé, amely megszűnt a világértéshez segítő, az igaz életre vezérlő kalauz lenni. A Kundera-recepció napvilágra hozta, hogy nemcsak az olvasókban, de a filozófusokban is nosztalgia él a nyájas beszélgetések kora iránt.

Bármelyikük megerősíti, de nem is kell hozzá hivatásosnak lenni, hogy felismerjük, Kundera nem a filozófia doktora, bölcséleti tudása inkább avittas és felszínes („bántóan dilettáns” – ahogy Vajda fogalmaz). Mégis, mégis... nehéz ellenállni e bölcselkedés szirénhívásának, amely azzal csábít, hogy az ember életének fatális véletlenjei, ostoba félreértései és triviális ballépései mögött általánosítható tanulság, levezethető igazság, nem éppen isteni, de racionális rend fedezhető fel.

Kundera persze nem állít semmi ilyesmit. Ravasz regényíró ő, aki szövegeiben rendre csapdákat helyez el. A legnagyobb kelepce azonban az elbeszélő lefegyverző őszintesége. Figyeljék a kezemet, mert csalog – közli mosolyogva a bűvész. És Kundera előzékenyen bevezeti az olvasót regényírói műhelyébe, leleplezi a trükkjeit, felhívja a figyelmet írói módszereire, lépten-nyomon hangsúlyozva, hogy amit terem, annak nincs megfelelője a valóságban – ergo nincs értelme összehasonlításokat tenni. A kunderai *understatement*, a folytonos alulígéretés technikája megfoghatatlanná teszi a szerzőt, és jó előre elhárít minden kritikát. Kundera úgy ír, hogy közben nem az elképzelt ideális olvasóhoz beszél, hanem a kellemetlenkedő bírálókhöz, mindig el- és kimagyarázva, amit éppen csinál, mintha olajjal kenekednék, hogy ne találjanak rajta fogást. Végső érve a megcsamisító gúny: az Isten nevet, ha beosztottai okoskodnak.

A HALHATATLANSÁG mégis szép regény. Van benne valami, ami bántóan hiányzott a korábbi művekből. Van hőse. Hiába állítja Kundera, hogy Agnest éppúgy egy idegen nő elrejtett mozdulatából kéalta, mint Laurát vagy Brigittát; hogy semmivel nem valóságos-

sabb, mint Avenarius professzor vagy Bertrand Bertrand a rádióból – a hősnő még alkotója szándéka ellenére is él, megkockázatom, nincs hozzá fogható, nincs nála elevebb az egész életműben –, sőt valóságosabb, mint a regényben felléptetett Kundera úr, akiről pedig jó okunk van feltételezni, hogy van megfelelője a valóságban. Agnes azonban nemcsak az életben, hanem a regényben is magányos marad a mélység nélküli, hipotetikus figurák között; Brigitta a Modern Nő, Bertrand a Médiasztár, Laura meg arra a kérdésre felel, milyen alakban reinkarnálnának ma Bettina von Arnim. Paul se tud sokkal többet: ő az ördög ügyvédje. (Ez esetben Avenarius professzor nem lehet más, mint maga az ördög.)

A HALHATATLANSÁG-ban három történet, három különmemű anyag szövődik egymásba: Agnes élete és halála, Goethe és Bettina esete, Rubens szerelmei. A fitnessklubot látogató vagy félálomban rádiózó elbeszélő különféle alakokat teremt futó benyomásaiból, összehozza őket, és kitalálja közös történetüket. Aztán, amikor már kellőképp mozgásba lendült a gépezet, és látá, hogy jó, fikatív barátja, Avenarius professzor oldalán maga is besétál ebbe a teremtett világba, ezzel egyszersmind magára hagyja teremtményeit. Miközben Agnes a végzetes úton halad, az elbeszélő épp kedélyesen vacsorál egy párizsi vendéglőben. Alibije van, de tudjuk, hogy ő a tettes: a hősnőnek azért kell meghalnia, mert a szerzőnek már nincs szüksége rá.

A HALHATATLANSÁG-ba szőtt Goethe-regény Kundera egyik legjobb esszéje. Mert mégsem igazi regény ez, legfeljebb kunderai értelemben. Goethe és Bettina szigorúan csak egy arcával fordul felénk, pontosabban a halhatatlanság felé. A valóságban bizonyára nem csak ebben az egy jegyben éltek az életüket.

Nem tudtam megfejteni viszont, mit keres a regényben Rubens, a középkorú férfi története, amelyben Agnes csak mint a lantos lány tűnik föl, egy tételként a hosszú katalógusból. Megengedem magamnak a rosszmájú föltételezést, hogy Rubens kiterjedt szexuális élete csak azért került a regénybe, mert a Kundera-olvasó ezt joggal várja el. Az epizód – minő véletlen, Kundera épp ebbe a regényrészbe szó bele egy röpké eszmefuttatást az epizódok védelmében – kísértetiesen em-

lékeztet a TRÉFA egyik motívumára vagy AZ ÉLET MÁSHOL VAN utolsó előtti fejezetére (A NEGYVENÉVES FÉRFI). Kundera itt a regény világán kívül felhúz egy lakótornyt, vendégházat, itt él az a vadidegen férfi, akiről váratlanul kiderül, hogy szeretője volt a regényhős, Jaromir barátjánőjének. Ez az információ ahhoz szolgálna adalékul, mennyire nem ismeri az ember még azokat sem, akik a legközelebb állnak hozzá. Ez alighanem igaz, és a TRÉFA-ban még meggyőző is, minden további nélkül elhisszük, hogy az önismerettel sem rendelkező Jaroslav mit sem tudott arról a lányról, aki katonakorában olyan sokat jelentett számára. AZ ÉLET MÁSHOL VAN-ban látzólag ugyanez a helyzet: az éretlen és ostoba hős nem képes értékelni a kis vörös szerelmét, nem ismeri, nem is akarja megismerni a lányt, ezért aztán tökéletesen félreérti. Álmában sem gondolná, milyen más embernek mutatkozik az ő szürke kis verebe egy igazi, érett férfi oldalán. Csakhogy nem erről van szó – az olvasó mély bánatára. Jaromirnak a lányról alkotott képe nem azért különbözik a negyvenéves férfi képétől, mert Jaromir hülye, hanem azért, mert az elbeszélő így döntött. A TRÉFA-val ellentétben AZ ÉLET MÁSHOL VAN nem monológokból áll, szereplőit, köztük a lányt nem Jaromir nézőpontjából látjuk, hanem a mindentudó elbeszélő szemével. Pontosán ez a rákfenéje a Rubens-történetnek is. Nem két oldalát látjuk az eseményeknek, nem két arcát ugyanannak az embernek, hanem csak azt, hogyan esik áldozatul egy koherens személyiség az elbeszélő önkényének.

„...lásd az elnyomott citoyen fölszabadult erotikuma című hazugságot, vagy enyhébben: mítoszt, de erre még visszatérek” – írta Angyalosi, aztán – alighanem mérgében – elfelejtette, mit ígért. Pedig az a túlhajtott (és reflektálatlan) machismo, amely nélkül nincs Kundera-regény, valóban megérdemel egy kitérőt. Reflektálatlan machismo? Kundera hevesen tagadná mindkettőt, passzusokat idézne A NEVETÉS ÉS FELEJTÉS KÖNYVÉ-ből vagy A REGÉNY MŰVÉSZETÉ-ből, melyekben tételesen is kifejti ez irányú nézeteit. Bevezeti a machinofób ellentétpárt (újabb címszók a kunderai dichotómia-szótárban). A macho birtokolni akarja a nőt, mert imádja a nőiséget és mindazt, amit jelent: család, gyerek, gyön-

gédtség, érzelmesség, illogikus gondolkodás, hisztéria stb. A ginofób irtózik az effajta nőiségtől, szereti viszont a nőket, sok nőt, agglagény marad, és szeretőket tart, vagy meg-nősül, közben folyvást házasságot tör, gyerekei nincsenek. E tetszetős ellentét párnak ugyanaz a baja, mint társainak (test és lélek, hűség és árulás, könnyű és nehéz, regény és költészet, értelem és érzelem) – absztrakcióknak megteszik, de nem használhatók a való-ság leírására.

Feltárni azt, amit csak a regény tárhat föl – fogalmazza meg Kundera többször is, nyomtatékkal rajongva és elfogultan szeretett műfajának feladatát. Művei pedig azt példáz-zák, hogy az erotikus élmény, a szexualitás nem a regény felségterülete. Vannak persze a világirodalomnak nagy erotikus regényei, csak hogy ezek egészen máshogy közelítik meg a tárgyukat. Félve és reszketve. Kundera lapos leírásait s még laposabb elméleti fejtegetéseit kínos olvasni, nála – nem találok jobb szót rá – valahogy snassz a nemiség, hiányzik belőle az erotika. Vagy mindenféle defektusokkal megvert (nyugati) férfiak küszködnek, iparkodnak a nők testén, vagy az eszményít-tett férfitípus – érett, középkorú (a legutóbbi idő-kig kizárólag közép-európai) szoknyava-dászok bővítik újabb tétellel a katalógust.

Kiváló kor- és pályatársa, Jozef Škvorecký (elbeszélő) hőse is nagy kedvvel számol be hódításairól, de a humora, az öniróniája bocsánatos bűnné változtatja a férfigencegést. A Kundera-regény elbeszélője viszont – ki oly szívesen élcelődik mások rovására – önmagá-val kapcsolatban nem ismeri a tréfát. Ez az omnipotens lény végig gáncstalannak és megközelíthetetlennek mutatkozik, nem vál-lalja saját emberi esendőségét. De a hiúságán rajtaveszt.

A Kundera-regény elbeszélője újabban már nem éri be azzal, hogy határozott kézzel terelgesse, szigorúan az általa kiszabott útvo-nalon tartsa olvasóját, végigkontrollálja a be-fogadás folyamatát; immár a művek utóéle-te miatt aggódik. Mivé lesz a szerző munká-sága, ha nem tudja többé ellenőrizni a szö-vegkiadásokat, a fordításokat? Ha az élet-rajzírók, irodalomtörténészek, kritikusok nem érzik már magukon az író szigorú te-kintetét? Kunderának nem kell úgy ügyes-kednie, mint szegény Bettinának, hogy be-sonjon a halhatatlanságba nyúló kiskapun.

Biztosítva látja helyét a halhatatlanok között, de nem mindegy, miféle halhatatlanság jut neki. Egyáltalán, milyen halálról írnak majd az újságok, a monográfiák?

Kunderának régi meggyőződése, hogy az utókor szabad prédának tekinti a halott szer-ző hagyatékát, életművét, egész személyisé-gét. Újra meg újra visszatér például Kafkára, akit örök időkre meghamisított a hagyatékon élőködő középszerű barát. „*Annak a Kafka-képnek az alapja, amelyet napjainkban többé-ke-vebbé mindenki oszt, egy regény. Max Brod írta...*” – indítja Kundera az ELÁRULT TESTAMENTU-MOK egyik esszéjét. Lehetséges, hogy A SZE-RELEM ELVARÁZSOLT BIRODALMA egy időben népszerű olvasmány volt a cseh tanulóifjúság körében, de távolról sem igaz az, hogy Brod regénye jelölte volna ki Kafka helyét a világ-irodalomban. (Magam csak egyvalakiről tud-ok, aki valóban Max Brodon keresztül ismeri Kafkát: Paulnak hívják, francia ügyvéd az illető, és Kundera találta ki a HALHATATLAN-SÁG című regénye számára.) Sose hallottam „*súlyozás közben meghalt tróként*” emlegetni Musilt, ahogy Goethe-képünket sem Ecker-mann határozta meg, még kevésbé Bettina von Arnim, akiből minden igyekezet – a höl-gy és Kunderaé – ellenére sem lett más, mint másodrendű életrajzi adalék. Heming-wayt sem kéne úgy féltetni. Az amerikai egye-temek publikációs nagyüzeméből időnként kikerül egy-egy szenzációhajhász monográ-fia, a népes család jó pénzért elad néhány zaftos pletykát, intimitást, előassa azokat a gyöngye, félbehagyott műveket, amelyeket a szerző fiókba zárt; voltak már és lesznek is még *Hemingway nagy író* meg *Hemingway rossz író* divathullámok, de ezek már csak alulról nyaldoshatják a nagy író lábát.

Akárhogy is, nem dolga az írónak, hogy szabályozza művei befogadását, és minősített botorság az utóéletük miatt aggódni. Diva-tok, korok, izlések jönnek és mennek, a teg-nap legnagyobbját lelökik a piederesztárról, és egy tegnapelőtti kismestert állítanak a helyé-be, a mai dilettánsból holnaputánra korsza-kos zseni lehet... S ha netán bekövetkeznék az a csekély valószínűségű eset, hogy Kunde-ra súlyozás közben talál meghalni, az sem tragédia: az efféle médiaszennációk legfeljebb két napig élnek, és a helyében én mernék ab-ban bízni, hogy a TRÉFA vagy a HALHATAT-LANSÁG még három nap múlva is fontos

könyv lesz, szerzőjük pedig nem súlyzókkal a kézben vonul be a halhatatlanságba.

De nem is a LASSÚSÁG szerzőjeként. Ezt a „nagy betűsen” is csak száz-egynéhány oldalas művet egyedül a fűlszőveg és a könyvben szereplő író felesége nevezi regénynek. Terjedelme, anyaga, szerkezete szerint inkább kisregény ez, még inkább szépirodalmi igényű vagy fikciós elemekkel dúsított esszé, és a legszebb irodalmat még csak nem is Kundera írta benne; ő pusztán interpretálja, lábjegyzetekkel kíséri egy XVII. századi francia szerző, Vivant Denon gáláns történetét. Van benne viszont árulás. Kundera elárulja '68-at. Regénynek során át leplezte le, tette neveltség tárgyává az olyan hagyományos értékeket, mint a szerelem, a hit, a hűség; nem tisztelt sem istent, sem embert, mégis volt cgyvalami, amihez szemérmesen ragaszkodott. A prágai tavasz. (Más kérdés, hogyan jelentek meg '68 történései a regényekben.) A LASSÚSÁG-ban felléptetett cseh entomológus, ez a minden ízében komikus, idejétmúlt alak '68-at is bevezeti a neveltséges tárgyak kunderai panoptikumába. Checoripsky figurájában pedig megtörténik egy korábbi eszmény, a kelet-európai értelmiségi (középkorú, érett) trónfosztása is.

A LASSÚSÁG-ban két főtéma – mindkettő szerepelt már az előző regényben, a HALHATATLANSÁG-ban is – hivatott illusztrálni ugyanazt a tárgyat: elkorcsosuló világunkat, mellyel szembeállítva aranykornak tűnik fel minden elmúlt idő. Első téma: Ha a férfiak választhatnának, hogy mindenki szeme láttára együtt mutatkoznak-e egy híres szépséggel, akivel tilos cgyütt hálniuk, vagy megkaphatják, de nem tudhat róla senki, mit választának. Kundera szerint a válasz nem lehet kétséges. Sajnos, a kérdés nem elég érdekes ahhoz, hogy vitába szálljunk vele, ahhoz meg végképp túl lapos, hogy regényt szenteljenek neki. A második – a címadó lassúság kontra sebesség – téma motívumként többször jelentkezett már Kundera műveiben, valóban regényes kifejtése pedig a HALHATATLANSÁG-ban olvasható. Itt ebből sem kapunk többet a kávéházi filozófalgatásnál, a „lassan járj, tovább érsz” aszú bölcselménél. Tartok tőle, hogy a LASSÚSÁG nem az a könyv, amelynek hatására Paul Virilio szükségét érezné egy tisztelő levélnek.

Bori Erzsébet

MESEKUTATÁS TÜNDÉREKKEL

Boldizsár Ildikó: Varázslás és fogyókúra.

Mesék, mesemondók, motívumok

JAK-füzetek, 1997. 219 oldal, 500 Ft

Aki csak szépirodalmi művek interpretációjával foglalkozik, el sem tudja képzelni, micsoda nehézségekkel találkozik, ha az irodalom határvidékeire vetődik. Nem mintha az előbbi terület problémamentes volna, de abban az útvesztőben legalább utak vannak. Az utóbbi esetben viszont magának a felfedezőnek kell utat törnie a vizsgálati anyag sűrűjében, anélkül, hogy tudná, hol találhat útra, tisztásra (van-e egyáltalán ilyesmi ebben az erdőben?), kitalál-e valaha is ebből a rengetegből. Mert itt van például mindjárt a mesék kérdése. Mielőtt a vizsgálathoz hozzákézdennénk, először is azzal a problémával kell megbirkóznunk, hogy egyáltalán *mi a mese*. Természetesen a regény műfaját sem könnyű meghatározni. Csakhogy ez utóbbi probléma kizárólag elméleti jellegű: ha nem akarunk elmerülni a műfajpoétika kérdéseiben – akkor nem merülünk el, és ez nem fog akadályozni bennünket a műelemzésben, sőt az esetek nagy többségében nem szükséges műfaji definícióval bírnunk ahhoz, hogy megmondjuk, egy adott szöveget a regények közé sorolhatunk-e vagy sem. Nem úgy a mesénél!

Mert mi a mese? Gyerekeknek szóló történet? Ilyet csak laikus mondhat (az is a tájékozatlanabb fajtából), mert már a tündérmese sem gyerekműfaj eredetileg, és akkor mihez kezdünk az olyan művekkel, mint a Saint-Exupéry-féle KIS HERCEG vagy, hogy tovább bonyolítsuk a helyzetet, Goethe MÉSÉ-je (aminek lehet, hogy csak a címe mese). Vagy csodákat felhasználó történet lenne? Először is – vethetjük ellene – az állatmesék nem csodás mesék, egyes műmesékről nem is szólva (mint mondjuk Milne MICIMACKÓ-ja). Egyáltalán: a csoda a varázsmeséknek és leszármazottainak jellegzetes vonása. De a másik oldalról is kétségbe vonható ez a tétel, mivel a fantasztikus műfajok is élnek ezzel az eszközzel. Végül maradna az a lehetőség – a kérdés szakirodalmában tájékozottabbak számára –, hogy bizonyos szerkezeti szabályoknak megfelelő történeteket tekintünk mesé-

nek. Ez ügyben elsősorban Propp immár klasszikus művére, A MESE MORFOLÓGIÁJÁ-ra támaszkodhatunk, illetve az ezt vitató, kiegészítő tanulmányok sokaságára (mindenekelőtt Meletyinszkijre és Lévi-Straussra gondolok). Csakhogy az alapmű – megint visszajutottunk a kiindulási ponthoz – a varázsmesékre vonatkozik, és hány, de hány mese van, amire ezt a sémát a legnagyobb jóindulattal sem tudnánk ráhúzni. (A sémától való eltávolodás alapján Boldizsár Ildikó javasol egy nagyon alapos mesetipológiát – de erről majd később.) Egyszóval láthatjuk, hogy amint eltávolodunk a népmese aránylag jól besorolt és osztályozott műfajaitól (úgy mint varázsmese, állatmese, legendamese, anekdotikus mese – és itt máris kezdenek elbizonytalanodni a körvonalak), abban a pillanatban ingoványos talajra érünk.

És aki azt hiszi, hogy ebben a korábbi hasonlatunkkal élve járatlan rengetegben vagy az előbbi szerint ingoványos mocsárban majd eligazít az a sok (mit sok? könyvtárnyi!) kutatás, elemzés, rendszerezés, amit a mesékről írtak, az nagyon téved. Mert ezek, mondhatni, csak tovább nehezítik a dolgunkat: sűrű ködként ereszkednek szemünk elé. Ez persze nem kritikája egyetlen teóriának sem, csak sokaságuk és főleg sokféleségük tényszerű megállapítása. Mert hogyan lehetne közös nevezőre hozni a mélylélektani kutatásokat (amelyek követői az egyes mesehősökben, történetekben elfojtott vágyak kivetítését vagy pszichológiai szerepek megtestesülését látják) a struktúraelemzésekkel vagy a folklorisztikai kutatásokkal (ami önmagában is több tudományágat jelent, aszerint, hogy a mesemondó személyiségének a mesére gyakorolt hatásával, a hiedelemvilág a népmese lényében, tárgyaiban való továbbélésével vagy a mesék osztályozásával: az alaptípusok és variánsaik megkülönböztetésével foglalkoznak) – hogy csak a vizsgálat néhány fő irányát vázoljam föl.

Térjünk vissza eredeti kérdésünkhöz: Mi a mese? – Boldizsár Ildikó szemében. Mielőtt azonban erre a már behatárolható kérdésre válaszolnánk, muszáj (végre!) néhány szót csak úgy általában előrebozsátanom a kötetről. A VARÁZSLÁS ÉS FOGYÓKÚRA nem szegődik egyetlen elméleti iskola szolgálatába sem (ha ez lett volna a helyzet, kár lett volna

ennyi szót vesztegetni rájuk). „*Azt gondolom – írja Boldizsár Ildikó –, hogy a mesekutatás megújításának egyik lehetséges útja, ha a mesét mint sui generis irodalmi műfajt is megvizsgáljuk, és szemügyre vesszük úgy is, mint műalkotást.*” Ezek után egyből világossá válik, miért éleződik úgy ki a mese mint irodalmi műfaj problémája ebben az esetben. Azért, mert a szerző nem egy jól behatárolható típussal foglalkozik, hanem az írott, kész (a mesénél már ez a fogalom is kétséges) művel. Tehát mit is nevez Boldizsár Ildikó mesének? Mindent, amivel kapcsolatban felmerül ennek lehetősége. A módszernek van előnyös és hátrányos következménye. Előnye, sőt az ilyenfajta vizsgálat alapkövetelménye, hogy ha már behatárolni nem lehet az elemzendő anyagot, akkor minden lehetséges variációt végig kell gondolni, hogy a határokat meghúzhassuk. Ezt Boldizsár Ildikó meg is teszi: a felhasznált szövegek mennyisége és ismeretük alapossága, ha nagyon visszafogottan fogalmazok, akkor is azt kell mondanom, imponáló. A behatárolás viszont hiányzik: sok olyan szöveget is mesének tekint, amiről szerintem a behatóbb vizsgálat azt kellene kiderítse, hogy *nem* mese. Ilyen a már említett Goethe-MESE vagy E. T. A. Hoffmann AZ ARANY VIRÁGCSERÉP című, fantasztikus elemekben bővelkedő története. Ez utóbbi egyszerűen a Hoffmann-mesék kifejezés sugallta mechanizmus következtében kerül be az elemzett szövegek közé. (Érdekes viszont, hogy a sokkal meszeszerűbb IDEGEN GYERMEK kimarad, noha inkább reprezentálhatná a hoffmanni műmesét a DIÓTÖRŐ mellett.) Pedig Boldizsár Ildikó megállapítja: „*Hoffmann meséiben a köznapi élet fantasztikumaként a mítoszok modellje szerint épül fel*” (ami viszont a DIÓTÖRŐ-re nézve erőltetett). Az elemzést tovább nehezíti, hogy a mesékre általában jellemző egyvonalúság, az elbeszélői pozíció stabilitása helyett a Hoffmann-történetek többszínűek, több szálból összeszővöttek, sőt az író ezeket a különböző nézőpontú elbeszéléseket ki is játssza egymás ellen, ironikus felhangokat szóltalt meg, elbizonytalanítva olvasóját. Boldizsár Ildikó láthatóan nem tud mit kezdeni ezzel a mű(mese)elemzésben, illetve inkább nem kezd semmit ezzel a ténnyel, és így a szó szoros értelmében ellaposítja ezeket a többdimenziós történeteket. A DIÓTÖRŐ és AZ ARANY VIRÁGCSERÉP közti alapvető kü-

lönbség szerintem – ez persze vitatható – nem itt rejlik, hanem a természetfeletti események felhasználásában, megítélésében. Míg a DIÓTÖRŐ – meséhez illő módon – mindenekelőtt a csodát elfogadó gyermek nézőpontját teszi megáévá (noha bemutatja a felnőttök hitetlenkedését is), addig AZ ARANY VIRÁGCSERÉP elbizonytalanítja olvasóját: egyszerre érzékeltet hitetlenkedést és hitet, a természetfeletti eseményeket hol ironikus, hol humoros, hol patetikus hangnemben írja le (a csoda és az írói képzelet világának szimbolikusa egybejárásáról nem is szólva). Tzvetan Todorov kifejezésével élve (aki monográfiát írt a fantasztkumról) ez már nem a „csodás”, hanem a „fantasztkus” világa és irodalma.

Itt egyébként kínálkozik egy lehetőség a mese definíciójára: a csodához való viszony. Természetesen, ha van csoda a mesékben... Persze az is „viszony”, ha az író olyannyira feleslegesnek, butaságnak tartja a csodát, hogy nem használja fel – de hát ezt mint tudományos kritériumot alkalmazni természetesen lehetetlen. Az viszont már sokatmondó a műmesék esetében, hogy a csodák birodalmát a gyermek világára szűkítik le. Boldizsár Ildikó erre a konklúzióra jut: „Az eldöntendő, a mese poétikáját befolyásoló kérdés tehát abban áll, hogy hihető lehetetlennek avagy hihetetlen lehetségesnek tartjuk-e a csodát.”

Miután majd' annyit írtam Hoffmannról, mint Boldizsár Ildikó, ideje, hogy visszatérjek a mese definíciójának kérdéséhez. A VARÁZSLÁS ÉS FOGYÓKÚRA úgy oldja fel a meghatározás hiányának problémáját, hogy tipológiát állít fel, amelybe valamennyi szövegét besorolja, aszerint, hogy mennyire felel meg a MESE ideájának. (A tudományosan megalapozott tipológia egyetlen problémát vet fel: azt, hogy ebbe – lévén, hogy anyagát nem határolta le a szerző – elvileg bármely szöveg besorolható lenne.) A csoportokat a több kutatás eredményeit figyelembe vevő „általános népmesei vonások” módosulása, torzulása, hiánya vagy épp megléte határozza meg: az alapformától az elrontott mesén át az új motívumokat és sémákat teremtő művészi mesékig. Ezek a típusok (összesen öt, a kimaradt kettő az ezek közti átmeneteket képviseli) több aspektusból is rendszerezik az anyagot. Mindenekelőtt azért, mert noha Boldizsár Ildikó morfológiai szempontokat használt fel

meghatározásukhoz, jól kitűnik a csoportok részletes elemzéséből, hogy e jegyek megléte milyen szorosan összefügg a nép- és a műmese, a varázsmese és a modern gyermekmese eleddig kuszája, rendszerbe nem illeszthető fogalmaival. Ráadásul a szerző ezeket a metatípusokat összeveti Propp transzformációelemzésével (amely csak az egyes motívumok megváltozására vonatkozik), aszerint, hogy a motívumok transzformációjának melyik fajtái melyik mesecsoportot jellemzik.

A kötet végével, a szintézissel kezdtem, de ennek alapján kirajzolódhat előttünk, mit is ért Boldizsár Ildikó a mesék műalkotásaként való elemzésén. Az azonban még mindig nem derült ki, mit jelent ez a gyakorlatban: hogyan illeszthetők össze a sokféle módszer fogaskerekei, hogyan örölik meg ezt a sok helyről merített anyagot, úgy, hogy közben lényege, „sava-borsa” ne vesszen el. Mert a szerző nemhiába választotta mottójául E. T. A. Hoffmann idézetét: „Ha bevezetjük a felvilágosodást, elvesznek a tündérek is.” Bevallott célja úgy írni a meséről, hogy azzal ne (csak) besorolja, osztályozza, felcímkézzé, kivesézzé őket, hanem valamit közvetítsen is a világukból, szellemükből. (Nem csoda, hiszen Boldizsár Ildikó nemcsak mint a mesék tudora ismeretes, hanem mint meseíró is.) Mindez persze nem teszi lehetővé az egyes művek mélyreható elemzését (bár még ez sem igaz, hiszen például a Pilinszky-elemzés – igaz, külön fejezetet is kapott – önmagában is megállná a helyét), az elemekre, „funkciókra” bontást, a túlzott formalizálást, a szakkifejezésekkel való dobálózást (noha a szerző ott-honosan mozog e teóriák között). Megengedi viszont a mesék motívumainak és variációinak rendszerezett elemzését, pontos megfigyeléseket (különösen a kevésbé feltérképezett műmesékkel kapcsolatban), a személyes élmény és indíttatás közlését, a könnyed, mesélő hangnemet és rengeteg példát. Ha sarokba szorítanának, hogy határozam meg, mi is a műfaja a VARÁZSLÁS ÉS FOGYÓKÚRÁ-nak, akkor azt mondanám, elméleti szempontból is korrekt esszé.

A kötet a BEVEZETÉS-en és a ZÁRSZÓ-n kívül hét fejezetet tartalmaz: mint a sárkány hét fejét veszi sorra Boldizsár Ildikó a meghatározó „szereplő”-típusokat (Első: A HŐS ÉS A HŐSNŐ; Második: A MELIÉKSZEREPLŐK ÉS A

TERMÉSZETFÖLÖTTI LÉNYEK; Harmadik: MESEÁLLATTAN MEDVÉKKEL; Negyedik: MÁGIKUS TÁRGYAK ÉS CSODÁS NÖVÉNYEK), illetve a mesével kapcsolatban fontosnak tartott jelenségeket (Ötödik: A MESEI METAMORFÓZISOK; Hatodik: HALÁL A MESÉKBEN; Hetedik: A MESEI STÍLUS ÉS SZERKEZET). Ezekon belül a megadott motívum variációit veszi végig. A metamorfózisok fejezetében például hét meglévő típust sorol fel az átmeneti metamorfózistól a büntetesként való átváltozáson át a belső (lelki átalakulást tükröző) metamorfózisig. Mint ebből a felsorolásból is látható, Boldizsár Ildikó nem egyszerű, előre meghatározott szempontrendszerből indul ki, hogy ezt alkalmazza a vizsgálati anyagra, hanem a jellemző típusokat veszi sorra: módszere inkább leíró (és érzékeltető!), mintsem elemző. Ez magyarázza azt is, hogy a egyszerű megfigyelések miért nem állnak össze tudományos igényű elméletté (az érdeklődő olvasó legnagyobb örömére). Ugyanígy a szereplők esetében: a Propp által meghatározott mesei szerepkörökből indul ki, az alcímeket ezek adják, azon belül azonban már az egyes figurákon zongorázik végig, elvész a hihetetlenül dús és színes anyag sűrűjében.

A fejezeteket még egy összehasonlítás strukturálja: *„Véleményem szerint a műmesékhez akkor jutunk közelebb, ha motívumaikat összehasonlítjuk a népmese motívumaival. [...] A »műmese« a népmesékkal való feltételezett kapcsolata okán éppúgy alkalmas lehet tipologizálásra, strukturalista vagy szemiotikai mesemodellek kidolgozására, mint a népmese; egyéni-egyedi volta ellenére is található benne sztereotípiák.”* Boldizsár Ildikónak különösen e „sztereotípiák” felfedezése megy jól. Kezdve a főszereplőn, aki – a tündérmesék felnőtt hőseivel szemben – gyerek vagy játékszer, és *„fantasztikus kalandok helyett nagyon is realis földi dolgokba keveredik, de közben nem élethalálharcot vív, hanem játszik vagy öncélú kalandokba bonyolódik. Nem egyetlen út áll előtte, hanem számtalan...”*. A kulcsszót aztán a második fejezet műmesékről szóló részében mondja ki: a műmesék demitologizált lényei. A „demitologizálás” folyamatának aztán, ha nem is szisztematikus feltárását, de nagyon pontos leírását adja ezekben az összehasonlításokban.

Teszem azt a Gonosz figurájáról és szerepéről szóló részben. Ez a kérdés a mesei ér-

tékrend és ennek következtében a struktúra átalakulásának problémáját éppúgy érinti, mint magának a mesének a megváltozott helyét a modern világban. Mert a varázsmesékben a (Propp szavával) Károkozó funkciói pontosan behatároltak (nem sorolom fel őket, egyszerűbb, ha ki-ki saját gyerekkori emlékeit idézi fel), ugyanígy megköveteli a szigorú szerkezet az igazságszolgáltatást is. A boszorkány, a sárkány, a mostoha maga a gonoszság megtestesítője, és mint ilyenek el kell pusztulnia. (Ezzel függ össze az is, amit Boldizsár Ildikó az „erkölcsi értékek viszonylagosságának” nevez, vagyis hogy a gonosz elpusztításában a népmesék akármilyen eszékört megengednek hőseiknek. Én ezt nem mondanám viszonylagosságnak, sőt ez inkább nagyon is stabil, megingathatatlan erkölcsi értékrendről tanúskodik, ahol nem kétséges, mi vagy inkább ki a Jó és ki a Rossz, és ahol a Jónak mindig győzedelmeskednie kell.) Visszatérve a műmesékre: ott éppen ez a szilárd erkölcsi alap inog meg. Ennek következtében a gonoszság megítélése valóban relativizálódik: *„A tilalom és a károkozó az aktuális mese saját értékrendje szerint válik azzá.”* Vagy belülről kerül a konfliktus: *„Más mesékben a károkozás olyan formát helyezik előlérbe, amelyek nem a hős testi épségét, hanem lelki egészségét veszélyeztetik.”* Éppen a kétségbevonhatatlan rend megszűntével – mondom én, Boldizsár Ildikóval vitakodva – lesz jelentősége a szereplők viselkedésének. Nincs előre megszabva, ki a jó és ki a rossz, jó az, aki jól viseli magát. (Érdemes ezt összevetni Boldizsár Ildikó megjegyzésével: *„Jellegetes műmesei fogás, hogy a hősök a károkozót nem pusztítják el, hanem megjavítják, és magukhoz idomítják.”*) Végül: *„egyes műmeséiről... kiiktatják a gonoszt, és babsülterré, szélhámos álvarázslóvá, funkcióit vesztelt vagy hagyományos szerepei ellen lázadó sárkánnyá, vagyis nagyon is emberivé fokozzák le a természetfölötti lényeket”*. Nagyon sok ága-boga van ennek a kérdésnek. Hiszen a mese egész struktúráját, „morfológiáját” eldobhatjuk, ha hiányzik a károkozó személye: nincs konfliktus, nincsenek próbatételek, nincs kit legyőzni. Mi marad akkor a meséből? Játék. A mese a modern életben, ha nem irodalmi „játék” tárgya, akkor a gyermek világára korlátozódott. „Nicht vor dem Kind”: nincs gonosz, nincs halál, nincs büntetés.

Az összehasonlító vizsgálatokat egészítik ki a műelemzések. Ezek elsősorban a műmesékre vonatkoznak, mindenekelőtt azért, mert ezek egy része valóban műalkotás: kész, befejezett szöveg, aminek közönsége, legalább részben, felnőtt olvasókból áll. E. T. A. Hoffmann, Andersen, Lewis Carroll, Oscar Wilde, Saint-Exupéry, vagy hogy a magyar anyagból merítsék, Lázár Ervin és Pilinszky meséit (e két utóbbi szerző műveinek elemzése a kötet kiemelkedő részei közé tartozik) valóban lehet értelmezni. Más, sokkal bonyolultabb a helyzet az úgynevezett gyermekmesék és megint más a népmesék esetében. Itt ugyanis nem tekinthetünk el a befogadásmód felvetette kérdésektől. A műelemzés feltételezi az egyénre szabott olvasatokat, az értelmezések sokaságát – a gyermekmesék azonban nem egyszer „egyirányúak”, tanulságosak: a felnőtt (ez esetben az író-mesélő, de pillanatnyi megtestesítője lehet a felolvasó is) bizonyos jelentéseket sugall a gyermeknek. Ez bizony megnehezíti az elemző dolgát, hiszen a mű autonómiáját vonja kétségbe ez az egyszerű tény. Erről nem lehet nem tudomást venni – ezt mutatják Boldizsár Ildikó elemzései – olyan gyermekmesék esetében, mint Baum Óz, A NAGY VARÁZSLÓ-ja, P. L. Travers MARY POPPINS-a vagy Collodi PINOKKIÓ-ja. Ha interpretálni akarjuk ezeket a meséket, akkor félresikerült, irányított művekként kell kezelünk őket, ami nem zárja ki, hogy nagyon is népszerű, közkedvelt mesék legyenek. (Boldizsár Ildikó elemzéseiben néha keveredik is a kétféle elvárás, a felnőtté a művel és a gyermeké a mesével szemben, ennek következménye a strukturális és a lélektani szempontok keveredése például az Óz-előadásban.) Jó példa a tanulságos mesére szegény Pinokkió: próbatételei büntetések föllentése miatt, engedetlenségéért, jutalma pedig – fele királyság helyett – az iskola. „*Pinokkió nem győztesként, hanem megtört, meggyötört, megalázott, totális vereséget szenvedett immár hús-vér emberként kerül ki a kalandokból, akit az író arra kárhoztat, hogy megbánva „bűneit”, feladva életstratégiáit, igazi kisfiúként iskolába járjon.*”

A népmesék esetében módosul ez a helyzet. Ezek közönsége eredetileg felnőtt hallgatóság volt: megváltozott az elbeszélői szituáció, minek következtében az élő szöveg „művé” dermedt. Ezért minimum három befoga-

dástípust kell feltételeznie az elemzőnek, ami három különböző irányt szab meg: a (műelemző) felnőttét, a (meseolvasó) gyermekét és a (folklorjelenséget vizsgáló) kutatót. Boldizsár Ildikó, amikor a mesét mint „sui generis irodalmi műfajt” határozza meg, a legnehezebbre vállalkozik: a három szempont együttes érvényesítésére.

Az irodalmi mese, a gyermekmese és a népmese befogadásában és értelmezésében rejlő alapvető különbségek részben arra is választ adnak, miért olyan nehezen meghatározható a mese műfaja. Mert egyrészt szó-kás egy *műforma* megnevezésére használni, aminek elsőrendű jellemzője a tárgyak, állatok antropomorfizációja, ezenkívül pedig gyakori (de nem kötelező) vonása csodás események és lények felhasználása, valamint a varázsmesékhez hasonló szerkezet és a happy end. Másrészt viszont egy *befogadási módot* feltételez a mese fogalma. Ha a szó köznapi használatát vesszük alapul, akkor egyszerűen gyermekeknek szóló művet érthetünk rajta, de sokkal több rejlik e mögött a banalitás mögött. Ezt a befogadásmódot az örök és meg-ingathatatlan rendet tükröző világkép és az ezt elváró közönség határozza meg. Ezt szolgálja a varázsmese polarizált értékrendje, az események meghatározott menete, a főhős megdicsőülése. Ennek halovány visszfénye a gyermekmesék tanulsága és leegyszerűsítő törekvése (no meg varázsmesei vonásai). Ebben az értelemben csakis a gyermekmesék a népmesék örökösei, míg az előző meghatározásból sok gyermekeknek szóló történet vagy tréfás mese kimaradna.

Nem az volt a szándékom ebben a recenzióban, hogy „egyetértsek” vagy „bíráljak”. Nehéz is lenne (noha természetesen ez is, az is *része* az írásomnak), mivel itt nem válaszok születtek, nem zárultak le rég felvetett problémák, hanem kérdések nyíltak meg, új problémák merültek fel: ez a történet még nem ért véget, még csak most kezdődött... Éppen ezért, akár mint érdeklődő olvasó, akár mint hasonló kérdésekkel foglalkozó kritikus azt tartottam fontosnak, hogy körüljárjam a Boldizsár Ildikó által felvetett problémákat, és – amit a laikus nem tudhat, a szépen mesélő szöveg pedig nem éreztet – a nehezségekről beszéljek.

Papp Ágnes Klára

MÁRKUS GYÖRGY: METAFIZIKA – MI VÉGRE?*

*Fordította Farkas János László, Karádi Éva,
Kis János, Mezei György Iván, Módos Magdolna
Osiris–Gond, 1998. 320 oldal, 1170 Ft*

„Metafizika – mi végre?“, kérdi az előttünk lévő esszékötet címe. A kérdés szándékoltan kétértelmű. Egyrészt a metafizika végére kérdez rá. Másrészt a metafizika rendeltetésére. Egyrészt arra utal, hogy a metafizika halott. Másrészt arra, hogy a hulla tesz-vesz, matat az élők között.

A címadó esszé a zavarbaejtő állításal kezdődik, hogy a filozófusok kevés dologban értenek egyet, de egy dologban szinte valamennyien: „*posztmetafizikai korban élünk: a metafizika a végét járja, talán már be is végeztett*“. A filozófiai szakfolyóiratokat lapozgatva nem ez a benyomása keletkezik az embernek. Seregnyi filozófus zavartalanul vitat hagyományos metafizikai kérdéseket. Etctik-itatják a halottat. Talán tévhiedelmek rabjai, de anynyi bizonyos: nem osztják a meggyőződést, mely szerint a metafizika kimúlt. Lehetetlen, hogy Márkus ezt ne tudná. De akkor miről szól az egyetértés, melyre hivatkozik? Márkus nyilvánvalóan azt kívánja tőlünk, hogy olvasuk állítását feladványként. Mi erre készen is állunk – miért is volnánk itt, ha nem így volna? –, de azt várjuk tőle, hogy azért adjon kulcsot a megfejtéshez. Ad is – csak éppen jó rejtvénykészítő módjában, elrejtve a könyv különböző szövegeiben.

A magam részéről a két Hegel-esszében véltem fölfedezni a segédeszközt, mindenekelőtt a másodikban, mely a művészet végének hegeli elgondolásáról szól. Az 1820-as években tartott esztétikai előadásaiban Hegel bejelentette, hogy a művészetnek vége. Ezt jón az ésszel aligha gondolhatta úgy, hogy többé nem születnek műalkotások. Ő maga is beszélt a művészet vége utáni művekről. Hogyan lehetséges ez? Márkus szerint úgy, hogy Hegel a művészet végén valami mást értett, nem a művészet végét. Annak a kornak a végére gondolt, amikor a művészet még rajta kívül adott, szilárd funkciókat teljesített a társadalomban: vallási, reprezentatív, közéleti feladatokat. A leválás e funkciók-

ról egyfelől felszabadulást jelentett: csak most születhetett meg a valóban autonóm művészet, mely nem szolgálja hozzá képest külső céloknak. De a felszabadulás elbizonytalanodás is egyben. A művészet számára nincs többé adva szilárd rendeltetés: maga kell értelmet adjon tevékenységeinek, és ezt csak esetről esetre tudja megtenni. A vállalkozás mindig kockázatos marad, ezernyi véletlen esetlegesség függvénye lesz.

Valahogy így gondolja Márkus a metafizika végét. Nem azt állítja, hogy immár ne volnának filozófusok, akiket a test-lélek probléma, vagy a szabad akarat problémája, vagy az individualitás problémája, vagy a másik elme problémája, vagy az ember antropológiai lényegének problémája foglalkoztatna – vagy netán az a probléma, hogy miért létezik, ami létezik (ahelyett, hogy ne léteznék semmi), és miért éppen az létezik, ami létezik (ahelyett, hogy valami más léteznék helyette).

A metafizika vége Márkusnál annak a reménynek a végét jelenti, hogy valamennyi metafizikai kérdés egyetlen egységes, összefüggő rendszerben megválaszolható. Az átfogó metafizikai rendszer igényéről való lemondást jelenti. Amikor ide jut a megértésben, az olvasó talán megkönnyebbül – de most meg azt nem érti, hogy miért kell a dolgnak ekkora feneket keríteni. Vége a metafizikai rendszereknek – na és? Nem elég, hogy ma sokkal többet tudunk a hagyományos metafizikai problémákról, s ha talán megoldásukról nem is, legalább megoldásuk feltételeiről, mint azelőtt? Mit veszítettünk a rendszeralkotási törekvések elenyészésével?

Nos, Márkus szerint nagyon is sokat. A metafizika mindig is arra törekedett, hogy világ- és önértelmezésünk között racionális kapcsolatot teremtsen. Azt ígérte, hogy feltárja az emberhez méltó élet alapelveit, és hogy a szerteágazó metafizikai kérdések megválaszolása mind-mind hozzájárul e vállalkozás teljesítéséhez. Ám a belátás, hogy átfogó metafizikai rendszerek nem lehetségesek, súlyos következményeket von maga után. Először, a metafizikai feladványok egy része elveszti jelentőségét az életet vezérlő világnézet számára. Még vannak filozófusok, akiket szenvedélyesen foglalkoztat, hogy miért van lét, és miért nem inkább semmi, de már nem tudják megmondani, hogy mindez miért érdekes a többi embernek. Másodsor,

* Elhangzott a kötet bemutatóján, 1998. május 7-én.

a világnézeti szempontból továbbra is fontos kérdések vizsgálata többé nem ígér szigorúan bizonyított téziseket arra vonatkozóan, hogy itt és most hogyan kell élnünk. Az absztrakt elemzés legfőbb értelmezi és megvilágítja a korproblémákat, nem bizonyítja be, hogy az egyik válasz elvetendő, a másik pedig helyes.

Ahogy A RENDSZER UTÁN című esszé írja, a metafizikai rendszerek utáni korban a filozófia nem vállalkozhat többre, mint hogy „általános gondolati tájékozódást adjon ebben a – dezorientációérzés és kontingenciaélmény jellemezte – történelmi szituációban”. De miben is áll ez az „általános gondolati tájékozódás”? Nos, a filozófia azáltal orientálhatja alapvető döntéseinket Márkus szerint, hogy „részint fogalmi analízissel, részint a tradícióállag történelmi elemzésével” feltárja az uralkodó gyakorlatípusok, cselekvés- és gondolkodásformák mögöttes előfeltételeit. Azaz tudatosítja bennünk, hogy eljárásaink milyen tényeken nyugszanak, és milyen normákat, értékeket feltételeznek. Kimutatja e rejtett (vagy csak homályosan felismert) előfeltételek összefüggéseit, és rávilágít a konfliktusaira. Ily módon hozzásegít ahhoz, hogy távolságot teremtsünk megszokott gyakorlatainktól, és az előttünk lévő alternatívák világos ismeretében felelős döntéseket hozzunk.

Első pillantásra mindez mintha nem nagyon különböznék attól, amire Max Weber jutott a TUDOMÁNY MINT HIVATÁS-ban. Legfeljebb nincs kimondva, amit Weber nyíltan megfogalmaz, hogy az értékválasztások szükségképpen irracionálisak, nem állhatnak másban, mint ésszerű indokokkal nem motiválható döntésekben, s hogy a racionális kritika csak belső konzisztenciájukat vagy az eszközök hatékonyságát vizsgálhatja. De azért van különbség. Márkus szerint ugyanis a metafizikának *nincs vége*. A vállalkozás, hogy elemezzük az ember általános léthelyzetét, hogy igaz képet alkossunk antropológiai jellemzőiről, és összekössük e képpel az emberhez méltó bánásmód elveinek, valamint az emberhez méltó életcélokhoz a vizsgálatát, ez a vállalkozás Márkus szerint se nem értelmetlen, se nem irreleváns. S a szigorú demonstráció lehetetlenségéből nem következik, hogy a vizsgálódók ne volnának alávetve az érvelés kötelezettségének. A kényszerítő erejű, végleges érvek hiányából nem következik, hogy ne léteznének jobb és rosszabb érvek. Elkö-

teleződésünk a modern társadalom emberét orientáló alapértékek – a szabadság és az egyenlőség – mellett nem vak döntés, hanem racionálisan motiválható választás. Ennyiben a felvilágosodás örökösei maradunk. Vagy legalábbis Márkus azt javasolja, hogy – rezignánsan szembenézve a felvilágosodás vállalkozásának korlátaival – mégiscsak tartsunk ki az örökség mellett.

Azonban vegyük észre, Márkus nagyon sajátos érvelési stratégiában gondolkodik, amikor azt állítja, hogy értékválasztásaink racionálisan motiválhatók. Legalábbis a szabadság eszméjéről azt mondja, hogy ez inkoherens, és hogy nem is lehet koherenssé tenni (lásd A SZABADSÁGRÓL című esszét). Más szóval, reménytelenül nyilvánít minden kísérletet, hogy a szabadság fogalmával kapcsolatos nehézségeket elemzés és érvelés útján küszöböljék ki. Ehelyett annak megmutatására törekszik, hogy az egyenlő szabadság ideáljáról akkor sem mondhatunk le, ha ma már tudjuk róla, hogy kiküszöbölhetetlen ellentmondásokkal terhes. Világunk – a modern kor társadalma – olyan világ, állítja ő, melynek stabilitása és vitalitása csak akkor őrizhető meg, ha úgy kezeljük a szabadság eszméjét, *mintha* koherens – vagy azzá tehető – volna, miközben tudván tudjuk, hogy nem az. Szokatlan módja ez a metafizikai tárgyú érvelésnek: nem a filozófiai elvek korlátozzák az elfogadható, védhető gyakorlatok körét, hanem az elfogadott gyakorlatok stabilizálásának és vitalizálásának igénye korlátozza a vállalható – vagy eldobható – filozófiai elvek körét.

Miért ez a furcsa érvelésmód? A magyarázat, azt hiszem, ez. Márkus abba a filozófiai közösségbe tartozik, mely a revizionista marxizmustól a posztmodern felé vonult vissza, melynek vezérgondolata ma úgy szól, hogy a történelemnek nincs „célja”, hogy a „nagy narratívák”, melyek a sok külön történetet értelmes egészbe rendezték, többé nem tartathatók, s hogy értékeink éppoly esetlegesek – kultúránktól függők –, mint az, hogy milyen államba vagy milyen etnikai csoportba születünk bele. Márkus nagyon komolyan veszi a posztmodern álláspont mellett szóló érveket, de a végkövetkeztetést nem akarja levonni. Nem akarja elfogadni, hogy a felvilágosodás alapértékei, a szabadság és egyenlőség önkényes választás tárgyai volnának, hogy ne lehetne racionális módon érvelni mellettük.

Egyáltalán, nem akar lemondani a racionális érvelés lehetőségéről és szükségességéről. Ki akar tartani a felvilágosodás alapeszméje mellett, miközben az ellene szóló megfontolások jó részét is hajlamos elfogadni.

Lehetséges ez? Két kérdésre kellene választ kapnunk. Az első így szól: működik-e A SZABADSÁGRÓL érvelési stratégiája. A második pedig: bizonyos-e, hogy nincs alternatívája? Ezekkel a kérdésekkel az olvasó már maga kell megbirkózzék. Ha mindkét kérdésre igennel felel, akkor viszonya a felvilágosodáshoz olyasféle lesz, mint Márkusé. Ha az első kérdésre nemmel, a másodikra pedig igenel válaszol, akkor jobban el kell távolodnia a felvilágosodás ideáljától, mint arra Márkus kész volna. Ha a második kérdésre válaszol nemmel, akkor – bármi legyen a válasz az első kérdésre – közelebb maradhat a felvilágosodás ideáljához, mint azt Márkus lehetségesnek tartja. De ezek a megállapítások már az olvasóról szólnak, nem a szerzőről. Itt pedig róla van szó.

Azt mondtam, róla – holott eddig egy álláspontot, nem egy személyt jártunk körül. Azonban, miként azt maga Márkus írja a gyönyörű Descartes-esszében, a jelentős filozófiai művek nemcsak állítanak valamit a világról, hanem azonkívül kifejeznek, mutatnak, megjelenítenek valamilyen „egyszerre kognitív és praktikus attitűdöt” a világgal szemben, a szerző saját, normatív igénnyel felmutatott magatartását. Márkus általában tartózkodni szokott attól, hogy beszéljen is arról, amit filozófiai állításai csupán „kifejeznek”. Semmi sem áll távolabb tőle, mint a „lirizáló magamutogatás”. De épp a Descartes-esszében egyszer csak egyes szám első személyben szólal meg. Hadd idézzem befejezésül ezt a kivételes filozófiai önvallomást: „Nem az a *ma divatos gondolatot akarom elismételni, miszerint a filozófia – beszélgetés. Én a magam részéről az emberek egy elég szűk körével szoktam csak e szó igazi értelmében »beszélgetni«. Azokkal, akikkel – úgy gondolom – a legfontosabbak tekintetében végső egyetértésre juthatok, talán csak azért, mert azok a dolgok, melyek összekapcsolnak, fontosabbak, mint a nézeteltérések. A filozófia, azt hiszem, éppen akkor szűnik meg szümpozicion lenni, amikor többé már nem lehet reménykedni abban, hogy azok, kiket csak a »bölcsség szerete« kapcsol össze, elérhetik a végső, a »filozófiai szekták« vitáját megoldó konszenzust. Ezt az álmod azonban immár valóban vé-*

gigálmodtuk. Viszont azt, amikor ketten nem azért beszélnek egymással, hogy egymást, hanem hogy egy, a társalgásból kizárt, arra csak fülelő esetleges harmadikat, az anonim olvasót győzzék meg – hát a múltban talán még valami hasonlót gyakoroltunk is néha, de beszélgetésnek nem hívtuk sohasem. Ha viszont még ezt az igényt, az olvasó igazunkról való meggyőzésének igényét is feladjuk; akkor – félek – a »bölcsséget szerelők« ideális közössége csak egy, az egész világot átfogó virtuális kávéházzá alakul, ahol mindenki, kétségtelen önelvezettel, a másik mellé beszél. Descartes nem beszélget. Ő vitázik, érvel...”

Márkus nem „beszélget”. Ő vitázik, érvel.

Kis János

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

A FELÜGYELET „BOLDOGTALAN TUDATA”

Megjegyzések
Radnóti Sándor kritikájához

„A támadás inkább a vádlók szorongását, mintsem a vádlott bűntudatát tükrözi.”

(Paul de Man)

Radnóti Sándor munkáinak ismert homlokzatképző jegye az a sokirányú tudásbiztonság, amelyet szövegei rettenthetetlen tudományközi fölényrel revelálnak a jóakarató olvasó elé. Ezért általában is nehéz megbízható kijelentést tenni arról, szövegei mely (szak)tudomány nyelvét beszélnek. De különösen ezúttal fogas kérdés eldönteni, filozófus, esztéta, kultúrantropológus vagy irodalomtörténész gyanánt, esetleg klasszika-filológusba oltott medievistaként, netán mint az irodalom teoretikusa avagy pusztán mint a kritika ideológusa szórja (inkább) ítéleteit (mintsem érveit) Esterházyról írott munkámra (A POSZTMODERN ZSANDÁR, *Holmi*, 1998/5.). E mozgékony pozícióból adódóan némileg vegyes találati biztonsággal ugyan, amennyiben hol a szöveget, hol a szerző személyét diffamálja, ami – a megértés applikációjának szintjén – nem a legfényesebb bizonyítéka a kritikai önreflexió tudatosságának. Mert ha

Radnóti Sándor úgy véli, így alakul ki az a kölcsönösség, ahol „*ugyanarról beszélünk*” (744.), akkor ennek a kritikai pozíciónak már az alapoknál elég sokat kell tennie önmaga megértéséért. Szerző és szöveg, rendőrség és műkritika – gondolom – nem mindenki szemében „ugyanaz”. Teljességgel osztom tehát bírálóm többször hangoztatott fölismerését: stúdium és annak applikációja között tényleg van „*hermeneutikai feszültség*”. Csak hát annak bizonygatása, ami könnyen belátható, nem vonzó feladat. Az azonban talán a fenti evidenciákból is kitűnik, milyen öneleplező módon íródik vissza Radnóti szövegébe az a kétélű retorika, amelyet oly fölényes bizton-sággal vél egy irányban vezethetni.

Nem akarván továbbírni a durva személyeskedésnek azt a modalitását, amelyet Radnóti Sándor másutt – önmagát nyilván félre nem értve – maga is elutasít, nem fogom e kritikai szöveg alanyát diszkurzív „*zsandárnak*”, sem egy múltjával küszködő iskola „*tanulójának*”, sem pedig a „*referencialitás paranoia*” harcosának minősíteni. Nem, mert nyilván nem ő, hanem szövegének – nem reflektált hatástörténetet konstituálta – beszélője az, aki olyan ítéletekkel illeti ezt a „metafizikai” állításokban tobzódó könyvet, amilyenekhez az a legelvakultabb pillanataiban sem folyamodott: „*tévedés*”, „*öntudatlan historista megszállottság*”, „*messze járunk az igazágtól*” stb.

Érvelésmódjának – remélem, szándéktalan – torzításai közül csupán arra szeretnék reflektálni, amely egy látszólag egyszerű poétikai probléma nagyvonalú, ám annál felszínesebb értelmezéséből származik. Utóbb nálunk mind gyakoribbá lett a referencialitás elvének az a támadó védelmezése, amely leginkább olyasmit szeretne megmenteni, amit senki nem vont kétségbe. Az irodalomról ugyanis magam sem állítottam, hogy azért volna a nyelv megnyilvánulása, mert tagadná a „valóság” létét vagy elismerését. Azt azonban igen – csak hát ehhez nem kellene elmosni a kontextusokat –, hogy az irodalmi szöveg nyelvi kijelentései nem vethetők alá olyan szabályoknak, amelyeket a külső, tapasztalati valóságnak tulajdonított szabályrendszerekből (irodalom és világ összebékítése jegyében) származtatunk. Többek között azért, mert – ha igaz, hogy világa csak annak lehet, akinek nyelve van – ez a világ is nyelvi közvetítéssel lép be a megértés tapasztalatába.

Tehát már mindig is valamiként megértett képződmény. Ekként a goodmani értelemben többféle világ (meg)létével kell számolnunk.

Amikor tehát azt – a hegeli „rossz végteleenre” hajazó mondatot – olvassuk, hogy „*az igazság keresésének nyelv és valóság összehangolásában megvalósuló (soha be nem végezhető) programja*” nem vehető le a „*napirendről*” (744.), az nemcsak mérhetetlenül preskriptív elgondolás, hanem feltűnően hirdeti e kritika büszkén forgatott fegyvereinek rozsdásodását is. Mert ezt a – Pascaltól Derridáig, sőt Horatiustól Dosztojevskijig – mindent (jobban) értő öntudatot abban is meggátolja a saját bizonyosságába vetett hite, hogy észlelje: nyelv és valóság „igazságelvű” összehangolásának szándéka két – létmódjában evidensen különböző – világot próbál meg közös nevezőre hozni. Ontológiai együttállásuk téveszméje ezért egy helyes, „valódi” ekvivalencia kedvéért a legmasszívabb üdvtörténeti mimézis elvében rögzíti esztétikai összetartozásuk biztosítékait. A mozgó korszakküszöbök temporális viszonylagosságának „túligenlése” innen nézve aztán nem is lesz egyéb egy készletet egyeztető, normatív gondolkodás álltörténeti erőlködésénél. Hiszen ez a szembeötlően következtelen, több történeti sebből is vérző konstrukció mindössze annak a tapasztalatnak a „boldogtalan tudatára” mutat vissza, hogy művészet és üdvtörténet, irodalom és utópia – tehát nyelvi funkciók és a „valóság” ideológiai birtokbavehetőségének illúziói – makacsul és folytonosan elkülönülnek egymástól. El, mert a művészet nem ilyen célra fogott projektek világa. Ám, hogy Lukácstól nemcsak ilyen út vezet – ha tovább nem is, de legalább – Frankfurtig, hadd szemléltessem egy Radnótitól is becsült szerzővel: „*egy írói műalkotás hatásának tartama fordított arányban áll tárgy (és igazság?) tartalmának szembeötlő voltával*”.

A mimézis és a reprezentáció *trópusai* – sok egyenrangú társukkal ellentétben – azért is élnek anakronisztikusan kitüntetett életet a fentebbi művészetfölfogásban, mert sehol másutt, csak egy ideológiai referencialitáselv oltalmában válhatnak a „művészi igazság” *hiteles* „formái” megnyilvánítóivá. (Egy engedetlen chiazmust már nyilván körülményesebb művelet az ideológiák igaz–hamis elvárássainak alávetni.) Megkérdézhethetnénk tehát,

vajon mi célt szolgál az irodalom *a priori* egyenértékű retorikai alakzatainak hierarchizálása. Mert aki az irodalomból a szociális (jogi, politikai, vallási stb.) elem fogyatkozásaként hiányolja a referencialitást, az a tapasztalat szerint nem gyanútlan elefántként forgolódik a trópusok kertjében. Inkább abban érdekelt, hogy egy másik diszkurzus függőségében tartsa a művészetet. Vagyis abban, hogy az üstdob és a végítélet hangját mi, befogadók ne tudjuk, s főként: *ne akarjuk* elkülöníteni. Hogy együtt halljuk azt, ami *a priori* nem tartozik össze: „*hogy ott, az Beethovennél nem az Ég, nem a Mindenség, nem az Isten, hanem az üstdob és az üstdob hiánya; ez jó*”. A fenti Esterházy-szöveg tanúsága szerint az irodalom láthatóan éppen abban érdekelt, hogy ne a valóság pusztá „jelölésében” mutasson rá, hanem e különbség tapasztalatán keresztül *hathasson* vissza a világra. Hogy az önmagát így újraértő befogadói magatartásban mutatkozhassék meg egyedülálló esztétikai hatása: abban, hogy a befogadó saját megváltozásának képességén keresztül értse újra önmagát és alakítsa viszonyát a világhoz. Ha tehát a szokatlanul heves támadás miéртje érdekel bennünket, az ingerültség retorikájának e szimp-tómáiból – Paul de Mant variálva – arra következtethetünk, valamitől nagyon kell félnie annak, aki azért támad ilyen elővigyázatlan vehemenciával, mert éppen ebben a szabad döntésében akarja korlátozni a befogadót. (Magam ugyan nem vélem a *szabadság* elvében letudhatni az esztétikai tapasztalat kérdését. De azt még onnan nézve is megkockáztatnám: jól érti-e magát *sakmailag* az az esztétikai tudomány, amely saját központi értékfogalmát legingerültebben éppen a befogadástól vonja meg? Nem könnyű eldönteni, hogy tudja vagy nem tudja, amikor teszi.)

A többi már viszonylag egyszerű. Azt az elmosódóan körvonalazódó beszédhelyzetet ugyanis, amelyből Radnóti szövegei íródnak, nálunk rendszerint a művészetfilozófia fogalmával szokás legitimálni. Mely tudásforma annyiban még ma is a klasszikus esztétikai idealizmushoz kötődik, amennyiben figyelő tekintete az eszme érzéki látszásának (Hegel) „igazságfokozataira” irányul. Az ún. művészetfilozófiai applikáció látószöveg Radnótinál viszont nem annyira a megértés kölcsönös-ségére, hanem mintha egy monitoringszerű, figyelőszolgálati készenlétre volna inkább be-

állítva. E beállítódás „felügyeleti” látószögét értelemszerűen nem az inspekcionál jelen-ség megértésének igénye létesíti, hanem annak veszélyforrásként való értelmezése. Egy-szerűbben szólva annak tudata, hogy a nem saját nézetek megjelenése az ún. nyilvános művészeti üzem haváriájához vezethet. Ezért kell – úgymond – *fellépni*. Nem az esztétikai tapasztalat gazdagsága, összetettsége tehát, hanem kiterjedt kontrollálásának igénye kel-ti itt a kritikus szerep sokoldalúságának lát-szatát. De mert megbízók nélkül való, ezt a szellemi életre ráterjeszkedő kéretlen ellen-őrzést maga a szerep vivője kénytelen magá-ra venni: megálljt kiált, ha baj van, s jóváha-gyólag konstatál, ha éppen az igazság jegyében történnek a dolgok. Az ő dolga szemé-lyesen itt persze azért nehéz, mert a szakága-zati tudományok olyan szakértőjeként kell figurálnia, mint aki úgy otthonos valamennyi-nek a világában, hogy egyszermind túl is lé-pett rajtuk. Olyan tudás irányába, amely c tudományok korlátainak fölismerése árán változtatja autoritatív nyelvi föllépés helyévé a *bölcsesség* beszédét. (Némileg paradox per-sze, hogy szinte sehol annyi *szóphia* és *diánoia*, mint éppen a mai magyar „bölcseleti” esszé-ben...) Mindazonáltal: némelykor azért van egy kis kockázata az ilyen anakronisztikus bölcseleti „felülnézet” imitálásának. S nem feltét-lenül a maga múlt századi eredete miatt. Fő-ként akkor, ha az igazságok jóváhagyásának szerepigényét inkább ideológiai-kritikai indítatású esszészövegek,* semmint művészetfilo-zófiai szakmunkák támasztják alá.

De a művészet referencialitásának kérdése még így is élő tudományos kérdéssé válhatott volna Radnóti Sándor kritikájában. Őszintén sajnálom, hogy ez mégis elmaradt. Kár, hogy a kritikus érdekltsége ezúttal a könyv igazságának megértésére irányult, mindössze igaztalanságának bizonygatására korlátozó-dott. Ez a jól ismert hermeneutikai fogás csu-pán annyiban naiv, hogy képtelen elrejteni, miért mond mást, mint amit – a korrektsé-g látszatával – beszél.

Kulcsár Szabó Ernő

* Amelyeknek – hogy elejét vegyük egy jól bejártott diszkurzív *rágalmazás*nak (l. a „kizárólagosság”, „megsemmisítés”, „ültás” vádjait és azok visszaolvas-hatóságát) – soha nem a *létyoga*, pusztán a szellemi ha-tása, kivált pedig tudományos tartóssága kérdéses.

BÚCSÚ SZÁNTÓ PIROSKÁTÓL

1913–1998

A RAVATALNÁL

Piroska, kedves,
nem búcsúzni gyűltünk itt össze mi, a barátai, Piroska, mert nincs miért búcsúzkodnunk. Hisz velünk marad immár testetlen mosolya, velünk a színei, szavai, velünk a modellje: a csupa szín, csupa élet kegyetlen-gyönyörű világ, amit a szemén és szívéen átszűrve képpé varázsolt. Képpé a vásznon és képpé a szóban. Hívebben a valóságnál, mert a valóság olykor elvész a részletekben, de Maga mindenben – emberben, tárgyban, növényben és tájban – a lényege magvát fedezte fel és képezte le. Feledhetetlenül. S nem is azért vagyok itt, hogy vázoljam az életútját, hogy felsoroljam a kiállításait, művei címét, a kitüntetéseit. Ez utóbbit legkevésbé: megrögzötten ókonzervatív hazánkban egy szabad szemmel látó és szabad fejjel gondolkodó, makacsul ember- s nem hivatal- és hatalomközpontú művész életútja nincs kitüntetésekkel kikövezve. Az egyetlen igazi sikert ismer: ami önmagából fakad, mert azt és úgy sikerült megvalósítania, amit akart és ahogyan akarta. Mert a világ látványának lényegét ejtette zsákmányul s vette birtokába, egyszer s mindenkorra. Ebben pedig, Piroska, volt része bőven, ha meg kellett is küzdenie érte.

S ehhez a mi elismerésünk, a barátaié, édeskeveset ad hozzá. Emberi körítést csak: afféle szeretetből csomózott védőhálót, ami kiszűri az elkerülhető és szükségtelen szenvedés csekélyke hányadát.

Az emberlétből folyó elkerülhetetlen szenvedéstől nem tudta megvédeni, ám lehet, hogy Maga épp attól lett azzá, aki volt. A szívéhez legközelebb állók szenvedésétől, amit a halálukig s még azon túl is megosztott velük.

Barátja sok volt és sok van. Bár néhányan már nem lehetnek velünk, mert elszóltotta őket közülünk az idő. De ők is élnek. És nem csupán az emlékezetünkben: a Maga elevenen élő írásaiban is.

Itt van velünk – s hiszem: odaát Magával – Vas István, akivel nemcsak az élete, de az életük értelmébe vetett hite is egy volt, s akinek talán legszebb írásában – ha nem a legszebb magyar kispőzében – az AKT-ban állított örök emléket. *Pietà* ez az írás: hőse Piroska-Mária ölen nyugszik örökkévaló békességben.

És itt van velünk, hála a Maga igazlító szemének és szavainak, Ottlik, és itt van Tatay, itt Illés Endre, itt Pilinszky és Kormos Pista. És itt a szigorú Nemes Nagy Ágnes, aki életében egyetlen henye mondatot, fölösleges „és”-t le nem írt, aki mindannyiunkat arra intett, hogy „*Tanulni kell a téli fákat*”, aki föltárta a való világ ágas-bogas szerkezetét, míg Maga ugyanannak a lombjában kutakodott, ott, ahol mókusok fosztogatják a madárfészkeket, és áttekinthetetlenül zsong az e világi élet. Áttekinthetetlenül és nevetnivalóan. Átszőve fényel-árnyal. Akár a tündéri Szigliget művészlombjának belső világa, ahol évtizedekig békén élte együtt zsongó életét minden művészhit és minden politikai meggyőződés. És ahol – remélem – egykor közösségé érik az a nemzedék is, amely megtanulja, hogy mi is az a *chiaroscuro*, és amelyet a tulajdon tapasztalata győz meg, hogy más kép is lehet hiteles, mint amit mocsokról festettek mocsokra mocsokkal.

Piroska, kedves, én két képét őrzöm az otthonomban: az egyiket – amitől két év múlva meg kell válnom, mert a Galériáé, s én csak addig birtoklom, amíg a hivatali időm ki nem

telik – harsogó zöld kukoricásban, pengeéles kardlevelek közt alig kivehetően búvik meg Krisztus, a másikon meg halványszürke fiúk-lányok futnak szökellő léptekkel, ki tudja, mi felé. Megmondta, hogy a képet kikről s mikor festette, de röstellem, nekem már kiment a fejemből. Azt sem számoltam meg soha, hogy a szökellő lábak száma megegyezik-e a lányok-fiúk számának kétszeresével. De ezt a képet szerettem a legjobban gyönyörű szentendrei kiállításán.

Amit így kommentált: „Ha a magyar állam elnöke sóher ahhoz, hogy képet vegyen, én vagyok kénytelen adni neki” – s a vászon hátán az ajakrúzsával azon nyomban dedikálta is.

A képbe írott útszéli keresztekkel és pléhkrisztusokkal egy évezred tövissel koszorúzott parasztjainak állított emléket; napraforgói egy évezred napsütését sűrítik mai önmagukba: mindkettőt a névtelen magyarnak adta ajándéku. Köszönöm – az ő nevében.

Piroska, kedves – azt hiszem, elmondtam, amit mondani akartam. Tudom: bármennyit szenvedett is, a világtól békében vett búcsút. Aminthogy élni is békében élt vele – legfeljebb kinevette.

Szeretjük, Piroska – mondanám még. Mint ahogy azt is, hogy viszontlátjuk egymást. De minek? Akik itt vagyunk, mindannyian tudjuk, hogy az a nap percről percre közelebb van. S amíg még élünk, Maga a teljes valójában velünk marad. Ha meg már nem leszünk, ha a képeit, írásait netán elpusztítja valami világégés, Maga akkor is élni fog, amíg ebben a pici országban él ember és él a szellem.

Mert amit az emberségből miránk átörökített, azt öntudatlanul is továbbadjuk a fiainknak-lányainknak, ők a magukéiknak, azok meg az idők végezetéig követik egymást szökkenő léptekkel, vidám-szürkén, a határtalan jövőndöbe.

Mint a Maga képén. Ott, az otthonom falán.

Göncz Árpád

Orbán Ottó

SIRATÓ

Egy vajjámos festővel szegényebb a világ.

Dickens regényeinek árvaházában fog emlékezni rád
lángoló narancssárgád, kéked, zölded, vörösed, lilád,

tengerszem-tekintetű, kortalan kamasz lány,

akiből szép öregasszony lett ezer és egy ránccal az arcán.

„Szabad egy tánkra, Madame?”, hajol meg Mőszio Halál, az arszlán.

Boszorkány, igenis az, mert nagy hatalmú ecsettel varázsló.

A kézfejed nyomorék csonk, de az élet a képeiden parázs, hó –
szeretkeznek a csontok a sírban, és tövisszorosán bámul ránk az igásló.

Tegyük föl most, hogy a mesés megoldás jön be mégis, és van Isten.

Bolyongasz akkor majd a nagy fényességben te is fenn,
és mindenkit megállítasz: „Hol van Vas István?”

Egy százéves paraszt bácsi (az Úr) a kezével mutatja: „Arra, lelkem!”

És „Nicsak, egy asztráltest, és mekkora orr!”, ezt gondolod ott. És attól fogva ti ketten
újra együtt üldögéltek (a termoszban forró, angol tea) a szentendrei kertben.

Tandori Dezső

„LOVAK BÓKOLGATNAK NEKI SZÉP NÖVÉNYEK KÖZT”

Elhagyta hát az író-, a festőeszközt,
magas szobák, kiszögellők tár-házát,
apró alakja már csak a növények közt
rajzolja fehér-levegőbe a csont vázát,
az igazi koponyát, a medencét,
mindennek, ami volt, csak a nyomát.
Kívánjunk Neki sok kedves szerencsét.

Sok-kedvű szerencse-útra eleresztjük,
mintha tartóztathattuk volna!
Görög dombok tartják oda fölébe keresztjük,
lépcső-kövekkel villog szemébe Siena, Róma;
teáznak, borozgatnak talán Pistával ketten,
nem ez az, amitől a szív visszaretten,
a Nagy Visszatalálkozás,
de hogy valami Más
ilyen gáncsot vethet, mint velencei esőben
a Sors, akitől igazán nem nagy kurázsi,
hogy kényszerít maga ellen kiállni.

De mindegy! Lovak nyomán mi is próbálunk bókolgatni utána,
szárazra dörgöli szemünk, lilára pirosítja a mályva virága,
és nem tér vissza, amit megidézünk,
és aki meghal, elviszi megint az Egészbe valami részünk.

EGYSZER CSAK MÚLT IDŐBEN

Piroska néninek ismertem meg, tizenhét éves gimnazista, 1960 nyarán vagy talán őszén. Inkább ősz lehetett, ha már nem Szentendrén voltak. Vas István az EGY SZERELEM HÁROM ÉJSZAKÁJÁ-nak a dalait írta, és olvasta be éppen a legújabbat a telefonba Ránki Györgynek, amikor becsöngettünk, ma is a fülemben van: „*Hiába út Cicero, Diderot, akármilyen bölcslet sütsz ki...*” És egy egészen rendkívüli és furcsa néni terelgetett a zezugos Eötvös Loránd utcai lakásban és ültetett le minket a barátommal, amíg a Mester telefonált. Aki aztán csakhamar Pista bácsi lett és maradt még sokáig. Piroska ellenben nehezen viselte a nénizést, tetszikezést – egész lénye valahogy alapvetően tegeződő volt. Amellett gyerekekre is vágyott, legalább fogadottakra, meg közönségre is, festőként hosszú ideig elzárva a világ elől: ami-

kor kászálódunk hazafelé, az előszobában még félrevont, és fölajánlotta, hogy majd megmutatja a képeit, elhozhatjuk a barátnőinket is, egyébként pedig, ha bármi bajunk van, ha összevesztünk a szüleinkkel vagy a szerelmünkkel, ha nincs pénzünk, vagy egyszerűen csak szomorúak vagyunk, forduljunk hozzájuk.

Éltünk is mind a két lehetőséggel. Vittük a lányokat képnézőbe, aztán később a verseket Pista bácsihoz, a szerelmi problémáinkat és búbanatunkat (leginkább én) Piroskához. Időnként eléggé elburjánzottunk náluk, születésnap örvén, ahogy ezt egyszer meg is próbáltam versben elbeszélni. De szégyenszemre pontatlanul írtam, hogy „december hatodikán, a születésnapodon” – Szántó Piroska december 7-én született, és talán ezzel kellett volna kezdenem és nem a saját, kit érdeklő magánéletemmel. 1913-ban született Kiskunfélegyházán – de hát megírta ezt ő jobban, mint ahogy én tudnám, többek közt éppen itt olvasható, a *Holminak* ebben a számában. Ez az utolsó befejezett írása.

Utolsó? Befejezett? Olyan valószínűtlen. Nem lehetett komolyan hinni, hogy meghalhat ő is. Annyi életet, amennyi őbenne volt, én senki másban nem láttam. És most is látom, ahogy nézi a kínlódásomat, amivel itt rátérnek a méltatására. „Mahha”, mondja nagy szeretettel. Azt ír, amit tudsz.

Azt tudom, hogy elámultunk a képein, amikor végignézhettük nem is tudom, hány év termését. Szinte mindegyik év egy-egy új korszak, új témakör. A kukoricák, a temetők, Badacsony, Szentendre... Nagyon megfogtak azok az ember formájú kukoricák – és eszembe se jutott ellenkezni, nem úgy, mint Ottlik Gézának, aki az ostrom után találkozott velük. De végül ő is beadta a derekát. „*A fene egye meg magát, Piri, engem aztán elintézett. Jövök be Gödöllőről azon a ronda HÉV-en, és látom a tököket a kukoricaföldön, hát muszáj a hülye képeire gondolnom, a szél meg a képembe fújja a maga kukoricáit, ugrálnak a szemtelének, a kertben meg a pófamba bámul a karalábé – az ördög vigye el, még elhítem velem, én marha meg bedőlök magának.*”

Ezt a hangot is náluk hallottam élőben. „Itthon van a vén marha?” – robbant be Ottlik a Vasck halljába, ahol mi, az ifjúság, illedelmesen vártuk, hogy Pista bácsi felébredjen ebéd utáni álmából. Piroska „Cipi bácsit” is rá tudta venni, hogy leüljön a gyerekek közé, és még a verseinkbe is beleolvasson, ugyanazzal az eréllyel, amivel később, a New York-palota lépcsőházában ráparancsolt Kálnoky Lászlóra, hogy hívjon meg bennünket. De előbb még elszavaltatta vele a XIX. HENRIK azóta is kiadatlan folytatását.

És később elmehettünk Szentendrére is. Oda vasárnap este hat után előzetes bejelentkezés nélkül is be lehetett állítani. Nekünk ez ünnep volt akkor, az év egyik nagy ünnepe.

A kert. Piroska kertje, műalkotása – noha nincs benne semmi kertművészeti és alkotásszerű, csak éppen ez a Kert, ahol lenni jó. Kell hozzá persze egy Vas István meg egy Szántó Piroska is (és a háttérben Panni néni mint biztos alap és támaszték a kikezdzhetetlen nyugalmával és humorával). Nekünk ajándék és ünnep, nekik az élet kerete és örök téma, Piroskának festői létszükséglet, és környezetből kevesen merítettek annyi vershez ihletet, mint Vas István ebből a kertből.

A látogatás gyakran egybeesett a szerb búcsúval augusztus tizenkilencedikén, akkor még a szerb templom udvarán tartották, és igazi népünnepély volt. Aztán elvonult a nép Vasékhöz. Ez többnyire tárlatlátogatás is volt, mert addigra már jócskán összegyűlt a nyár termése, továbbra is mindig valami új sorozat, új témakör, új technika...

Piroska, ha tudta, elcsábította egy kis játékra is a társaságot. Imádott játszani, és félelmetesen tudott is. Többfajta játékot alkat van. Ő nem hazárdjátékos volt, hanem életjátékos. Szerette a kötöttebb játékokat is, és bámulatos intuícióval tudta percek alatt megfejteni a legnehezebb barkochbafeladványokat, de legigazibb elemében akkor volt, ha színészi képességeit és nyelvi leleményét is latba vethette, meg azt a rengeteg szerteágazó ismeretet, amit tömérdek olvasmányából a bámulatos memóriája őrzött. Ezért volt a kedvence a „Szent István”, amelyben kitalálható történelmi vagy regényfigurák alakjába kell belehelyezkedni.

Lehetetlen volt mellette unatkozni. Nemcsak ő volt hihetetlenül eleven, de minden, amihez hozzáért, amit szóba hozott, élni, pezsegni kezdett. A nyelv jól bevált építőkockáit,

kényelmes közhelyeit legfeljebb humorforrásnak használta. Unatkozni már csak azért sem lehetett, mert bármikor odafordulhatott az emberhez valamilyen mélyenszántó életbölcsessel, és ha nem vetted észre az idézőjeleket és nem ehhez képest válaszoltál, máris nagyon hülyének érezhetted magad. Résen kellett lenni, ha az ember követni akarta szel-leme hirtelen kanyarjait, váratlan, néha rejtélyes utalásait.

Hanem amikor mesélt! Akkor csak hallgatni kellett, „tátott szájjal”, mondanám, ha nem félnék a lesújtó pillantásától. Emlékszem egy estére, valamikor a hatvanas évek közepén túl, már a Groza Péter rakparton laktak, de még nem régen, Piroska születésnapját mentünk ünnepelni, akkor már hagyományosan, és egész este áramszünet volt. A gyertyafény megihlette Piroskát, és elmesélte az ostromot, mindazt, amit később ÉLETEM MEGMENTŐJE: ADORJÁN MANASSÉ cím alatt lehetett olvasni a BALÁM SZAMARÁ-ban. Bizonyára az imbolygó gyertyafény, az ablakon szinte behömpölygő Duna és befehérlő Erzsébet híd, hozzá a mi eleve rajongásra hangolt hűsz-egynéhány évünk is megtette a magáét, de ha mindezt az egyszerű, egyedi igézetöbbltet leszámítjuk, még mindig ott van a történet, ellenőrizhető-en, leírva, és szól belőle az az elbeszélő hang, amit mi hallottunk.

Hogy miért csak a hatvanas éveiben szánta el magát az írásra, azt nem tudom. Ha Juhász Ferenc nem invitálja meg az *Új Írás* „Pályám emlékezete” sorozatába, ha nem paprikázza föl Dérynek egy nyilatkozata, ha Illés Endre nem tukmál rá egy kötetre szóló szerződést, talán még akkor sem fog hozzá? Nehezen hihető.

A jóízű élőbeszédből nemegyszer megszökik a zamat, amikor papírra teszik. Szántó Piroskát azonban sosem hagyta cserben a Félégyházáról hozott nyelve, amivel Vas István dráma- és regényfordításaiba is gyakran besegített. Lendületből írt, és nemcsak a rosttol-lyával. A fülével meg a szemével is, no meg az emlékezőtehetségével, amivel elraktározta az emberek szavait és hangsúlyait. Látni úgy látta a figuráit, ahogy a növényeit, a kukorica-szárban a menekülő embert, az emberekben pedig... Például. Az ötvenes évek elejének éjszakájában barátaival fölfedeznek egy kocsmát, ahol igazi bort mérnek. Virágos hangulatban gyalognak hazafelé. Egy remízbe tartó utolsó villamos felveszi őket. *„Rázkódtunk benne, hél szem borsó egy sárga szitában, boldogan.”*

Amióta a *Holmi* van, örök elbeszélésínségünkben egyik fő mentsvárunk volt mindig. Egy hónapja sincsen, hogy Szentendrén rajtunk néhányunkon próbálgatta alakuló új történetének (vagy ahogy szívesebben nevezte, krónikájának) a hatását. Szemerklélt az eső, behúzódtunk a műterembe, onnan belátni majdnem az egész kertet. És ott volt velünk Vas Pista is, Piroska elbeszélésében, nyakon ragadta és megrázta a cinikus idegenvezetőt Moszkvában, ahol megálltak Görögországba menet, mert minden jámbor-estlen külszín dacára nagyon ki tudott jönni a sodrából.

Piroska nem kísért ki a kapuig a sötétben, nehezen járt, meg túl fájdalmas is volt emlí-kezni rá, hogy onnan mindig együtt néztek a távozó vendégek után. Majd jelentkezünk, hamarosan.

Úristen, Piroska! Nem gondoltam én ezt még igazán végig. Hogy most nincs többé Szentendre, és a Duna-parton se lehet hozzád felugrani többé, nem vár az a „könyvekkel tarka barlang”? Ez még a másik, a pesti lakásra vonatkozott a versben, ötven felé, de itt a budai parton is meglelt ugyanaz, ahogy Ottlik is rácsodálkozott: *„Jaj, Pirkém, hogy csinálta ezt? Olyan itt, mintha még mindenki élne.”*

Most majd elviszik a könyveket, és már képzeletben sem lehet várni rá, hogy kinyíljon az ajtó, és a házigazda szivarozva benézzen a szomszéd szobából. *„Piroska jaj Piroska!”* Tegnap még ráérősen. S egyszer csak múlt időben. Az ajtón kár kopognom. Ott már nem vagytok otthon. Most már te sem meg ő sem.

Várady Szabolcs